ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος, ἓν μόνον συγγραμμάτιον, ἡ Ποιητική, ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν ἡμῶν. Ἐκ τούτου τὰ ἔργα τοῦ νομοθέτου ἐκείνου τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἶναι ἔτι χώρα ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς. γνωστοτάτη ὅμως εἰς πάντα τὰ πολιτισμένα ἔθνη, ὧν τὸν πολιτισμὸν ἐγαλούχησε καὶ ἔθρεψεν ἀπ' αἰώνων μέχρι σήμερον. Διότι τὰ ἔθνη ταῦτα ηὐτύχησαν νὰ μελετήσωσι τὰς πολυτίμους συγγραφὰς τοῦ Σταγειρίτου ὄχι μόνον ἐν τῇ ἀρχικῇ γλώσσῃ, ἐν ᾗ ἐγράφησαν, ἀλλ' ἐν μεταφράσεσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν αὐτῶν, αἵτινες ἀναφαίνονται ὁσημέραι τελειότεραι. Ἐπιθυμοῦντες ἤδη νὰ συντελέσωμεν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἐν ἡμῖν ἀναγκαίαν πρὸ πάντων ἐκρίναμεν τὴν μετάφρασιν τῆς περὶ Ψυχῆς πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἑνὸς ἐκ τῶν θαυμασιωτέρων καὶ διδακτικωτέρων πονημάτων αὐτοῦ, περὶ οὗ βαθυνούστατος νεώτερος φιλόσοφος, ὁ Ἕγελος, ἔγραφεν ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐπιστημῶν (σ. 379) τάδε: «Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ πνεύματος μόνα τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ Ψυχῆς καὶ περὶ τῶν καταστάσεων καὶ δυνάμεων αὐτῆς ἔχουσι τὴν μεγίστην σπουδαιότητα, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, εἶναι τὰ μόνα, ἅπερ ἔχουσι φιλοσοφικὴν ἀξίαν. Τὸ οὐσιῶδες ἀντικείμενον φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς καθαρᾶς λογικῆς νοήσεως καὶ οὕτω νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ αὖθις εἰς τὸν ἐνδόμυχον νοῦν τῶν συγγραμμάτων τούτων τοῦ Ἀριστοτέλους».

Ἐὰν δὲ τόσον ἔξοχος σοφὸς ὥριζεν, ὅτι ἀποστολὴ τῆς φιλο-

σοφίας σήμερον ἔτι μετὰ μελέτην τόσων αἰώνων εἶναι νὰ μελετήση βαθύτερον τὰ ἔργα ταῦτα τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀριστονοίας, δύναται πᾶς τις νὰ ἐννοήση πόσον δύσκολος εἶναι ἡ κατανόησις αὐτῶν. Εὐτυχῶς αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης διευκολύνει τὴν μελέτην ταύτην ἔν τινι μέτρῳ, διότι ἐφρόντισε νὰ ὁρίση ἀκριβῶς τὰς γενικωτάτας ἐκείνας ἐννοίας ἢ κατηγορίας, διὰ τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται καὶ νοεῖται πᾶν νόημα καὶ πᾶν πρᾶγμα. Πρὸς κατανόησιν λοιπὸν καὶ τῆς ψυχολογίας αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ γνωρίση τις πρότερον τοὺς κυριωτέρους φιλοσοφικοὺς ὅρους καὶ τὴν σημασίαν, ἣν δίδει εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης. Πρὸς τοῦτο παραθέτομεν ἐνταῦθα σύντομον ἐξήγησιν ὀλίγων τῶν ὅρων τούτων ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεταφυσικῆς (βιβλ. IV, V)·

Ὁρισμοί.

Ἀδύνατον λέγεται ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου τὸ ἐναντίον εἶναι ἀναγκαίως ἀληθές. Λ. χ. ὅτι αἱ ὀρθαὶ γωνίαι εἶναι ἄνισοι, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον.

Ἀρχὴ λέγεται 1ον) ἡ ἔναρξις αὐτοῦ τοῦ πράγματος· π. χ. ἡ ἀρχὴ ἑνὸς λόγου· 2ον) ἡ ἔναρξις τῶν πραγμάτων ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἤτοι ὅθεν πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἓν πρᾶγμα, διὰ νὰ τὸ μάθωμεν ἢ νὰ τὸ κάμωμεν καλῶς· 3ον) ἡ πρώτη ὕλη ἢ τὸ ποιητικὸν αἴτιόν τινος· π. χ. τὰ θεμέλια εἶναι αἴτια τῆς οἰκίας, ἡ ὕβρις τῆς μάχης. 4ον) ἡ ἀπόφασις ἥτις παράγει μεταβολήν, ὅθεν καὶ αἱ πολιτικαὶ ἐξουσίαι λέγονται ἀρχαί· 5ον) αἱ ὑποθέσεις ἢ οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους ἀποδεικνύομέν τι.

Αἴτιον. Τὰς αὐτὰς σημασίας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ ἀρχή, ἔχει καὶ τὸ αἴτιον, διότι πάντα τὰ αἴτια εἶναι ἀρχαί. Πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ εἶναι τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἓν πρᾶγμα, ἢ γίνεται, ἢ γνωρίζεται. Καὶ ἄλλαι μὲν εἶναι ἐντός, ἄλλαι δὲ ἐκτὸς τῶν πραγμάτων. Εἶναι δὲ τέσσαρα τὰ αἴτια : 1ον) ἡ ὕλη πράγματός τινος· λ. χ. ὁ χαλκὸς εἶναι ὕλη τοῦ ἀνδριάντος· 2ον) τὸ εἶδος καὶ τὸ πρότυπον αὐτοῦ, δηλ. ἡ ἔννοια καὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος λ. χ. τοῦ

ἀνδριάντος· 3ον) ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς· λ. χ. ὁ ἀνδριαντοποιός· καὶ 4ον) ὁ σκοπὸς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεώς του· π.χ. ἡ ὑγίεια εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ περιπάτου καὶ μέσα εἶναι τὰ φάρμακα καὶ ἡ κάθαρσις κλπ. Τὰ τέσσαρα λοιπὸν αἴτια εἶναι τὸ ὑλικόν, τὸ εἰδικόν, τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ τελικόν (οὗ ἕνεκεν).

Ἀναγκαῖον λέγεται 1ον) τὸ συνεργοῦν αἴτιον, ἄνευ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ τι· λ. χ. ἡ ἀναπνοὴ ἀναγκαία εἰς τὴν ζωήν· 2ον) τὸ μέσον ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ γείνῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ νὰ ἀποβληθῇ τὸ κακόν· λ. χ. τὰ φάρμακα· 3ον) ὅ,τι γίνεται ἐναντίον τῆς θελήσεώς μας καὶ μᾶς βιάζει· 4ον) ***ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ ἄλλως νὰ γείνῃ***, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κυρία σημασία τοῦ ἀναγκαίου, ἀπὸ τῆς ὁποίας πηγάζουσιν αἱ ἄλλαι. Οὕτως ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἐκ τῶν ἀναγκαίων, διότι τὸ καλῶς ἀποδειχθὲν δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως.

Ἀντικείμενα εἶναι 1ον) τὰ ἀντιφατικά· λ. χ. λευκὸν καὶ ὄχι λευκόν· 2ον) τὸ ἐναντίον· 3ον) ὅ,τι εἶναι σχετικὸν πρός τι· λ. χ. ἐντὸς-ἐκτός, πατὴρ-υἱός· 4ον) ἡ στέρησις κλπ. Καὶ τέλος ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ εὑρίσκηται ἡνωμένον μὲ ἄλλο εἰς τρίτον τι· λ. χ. τὸ λευκὸν καὶ τὸ φαιόν. Ἐὰν τοιαῦτα πράγματα ἀνήκωσιν εἰς γένος διάφορον, τότε εἶναι ***ἐναντία***. Ἔπειτα ἐναντία εἶναι τὰ εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνήκοντα καὶ ἔχοντα μεγίστην ἀπ' ἀλλήλων διαφοράν, καὶ ἐν γένει ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ διαφορὰ εἶναι μεγίστη.

Γένος εἶναι 1ον) ἡ συνεχὴς γένεσις τῶν ἐχόντων τὸ αὐτὸ εἶδος. Οὕτω λέγεται: ἐν ὅσῳ ὑπάρχει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ ἡ συνεχὴς γένεσις αὐτῶν· 2ον) ἡ πρώτη ποιητικὴ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀτόμων· λ. χ. λέγονται Ἴωνες τὸ γένος, διότι κατάγονται ἀπὸ Ἴωνος τοῦ πρώτου γεννήσαντος· 3ον) τὰ καθόλου ἢ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι· λ. χ. τὸ ἐπίπεδον τῶν σχημάτων εἶναι γένος τῶν μερικῶν ἢ ἀτομικῶν ἐπιπέδων· 4ον) Τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφή, τῆς ὁποίας αἱ διαφοραὶ εἶναι αἱ ποιότητες (βλέπε εἶδος).

Δύναμις εἶναι 1ον) ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἢ τῆς μεταβολῆς τινος, ἥτις ὅμως εἶναι εἰς ἄλλο τι πρᾶγμα· λ. χ. ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη εἶναι δύναμις, ἥτις δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν κατασκευα-

ζομένην οἰκίαν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα, κλπ.· 2ον) τὸ νὰ δύναταί τι νὰ μεταβάλληται ἢ νὰ κινῆται ἀπὸ ἄλλο διάφορον, ὅτε λέγομεν ὅτι πάσχει· 3ον) ἡ ἱκανότης τοῦ νὰ ἐκτελῇ τις καλῶς πρᾶγμά τι ἢ ἀπόφασιν· π. χ. νὰ ὁμιλήσῃ καλῶς ἢ νὰ βαδίσῃ· 4ον) τὸ νὰ μὴ δύναταί τι νὰ μεταβάλληται ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον νὰ κινῆται, ἢ τοὐλάχιστον τὸ νὰ πάσχῃ ταῦτα δυσκόλως. Δύναμις λοιπὸν εἶναι ***ἡ εὐφυΐα ἢ διάθεσις*** τοῦ πράγματος εἰς τὸ νὰ δύναται νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι, νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἢ ἀρχὴ μεταβλητικὴ ἄλλου ἐν ἄλλῳ ὑπάρχουσα.

Δυνατὸν λέγεται ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου τὸ ἐναντίον δὲν εἶναι ἀναγκαίως ψεῦδος· π. χ. ὅτι κάθηται ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν. Δυνατὸν εἶναι καὶ τὸ ἀληθές, ἢ ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι ἀληθές.

Εἶδος-ἐνέργεια-ἐντελέχεια. Εἶδος εἶναι τὸ σύνολον τῶν διορισμῶν πράγματός τινος, ἡ νοητὴ οὐσία αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια, ἥτις ὁρίζει ἓν πρᾶγμα, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ εἴδους του. Τὸ εἶδος, τὸ καθόλου, ὁ ἐν γένει ἵππος λ. χ. τότε γίνεται οὐσία πραγματική, αἰσθητή, οὗτος ὁ ἵππος, ὅταν ἑνωθῇ μὲ ἄλλο στοιχεῖον, ***τὴν ὕλην***. Πᾶν πρᾶγμα λοιπὸν σύγκειται ἀπὸ ὕλην καὶ εἶδος· ἡ ὕλη εἶναι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὑλικόν, τὸ δὲ εἶδος διορίζει τὴν ὕλην καὶ δίδει εἰς αὐτὴν ὡρισμένην ὕπαρξιν. Ὁ οἶκος λ. χ. καθ' ὕλην εἶναι λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα, κατ' εἶδος δὲ εἶναι ἀγγεῖον ἱκανὸν νὰ σκεπάζῃ σώματα καὶ πράγματα. Τὸ εἶδος εἶναι τὸ κοινὸν εἰς πάντα τὰ ἄτομα, εἰς πάσας τὰς οἰκίας, ἡ δὲ ὕλη ἀτομικεύει τοῦτο τὸ γενικὸν καὶ οὕτως ἀποτελεῖται τὸ ἄτομον λ. χ. ἡ οἰκία τοῦ Πέτρου. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τελεία διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ ὕλης καὶ εἴδους· διότι πάντοτε ἡ ὕλη δύναται νὰ γείνῃ ὅ,τι εἶναι τὸ εἶδος. Ἡ ὕλη εἶναι ἐν δυνάμει ὅ,τι εἶναι τὸ εἶδος ***ἐν ἔργῳ ἢ ἐνεργείᾳ***. Ὁ χαλκὸς π. χ. εἶναι δυνάμει ὅ,τι ἐν ἐνεργείᾳ εἶναι ὁ ἀνδριάς· ὁ χαλκὸς δύναται νὰ γείνῃ ἀνδριάς, λοιπὸν εἶναι δυνάμει ἀνδριάς· ὁ σπόρος εἶναι δυνάμει φυτόν· ὁ παῖς εἶναι δυνάμει ἀνὴρ κλπ. Καὶ πάλιν ἔλασμα σιδήρου πρὸς μὲν τὸν ἀκατέργαστον σίδηρον εἶναι εἶδος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ξίφος εἶναι ὕλη. Ἡ ὕλη λοιπὸν εἶναι ἡ πρώτη ἀτελὴς κατάστασις τοῦ πρά-

γματος, τὸ σπέρμα ἢ τὸ θεμέλιον αὐτοῦ, εἶδος δὲ εἶναι ἡ πλήρης ἐνεργοποίησις τῶν δυνάμεών του, ἡ πραγμάτωσις τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους του.—Ἡ βαθμιαία μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀτελοῦς εἰς τὴν τελείαν κατάστασιν γίνεται διὰ κινήσεως, ἥτις εἶναι ἑπομένως μία ***ἀτελὴς ἐνέργεια***, λ.χ. ἡ οἰκοδομία, καὶ σκοπὸν ἢ τέλος ἔχει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ εἶδος, τὴν οἰκίαν. Τὸ πραγματωθὲν καὶ ἐν ἐνεργείᾳ εἶδος εἶναι πραγματικότης, αὕτη ἡ οἰκία, οὗτος ὁ ἵππος, ἥτις ἐν ἑαυτῇ ἔχει τὸ τέλος της, εἶναι ***ἐντελέχεια***.

Ἕξις (ἔχειν) λέγεται 1) ἐνέργεια μεταξὺ τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ἐχομένου· λ. χ. μεταξὺ τοῦ ἔχοντος τὴν ἐσθῆτα καὶ τῆς ἐχομένης ἐσθῆτος εἶναι ἡ ἕξις, ὡς σχέσις αὐτῶν. 2) Διάθεσις, καθ' ἣν διακείμεθα καλῶς ἢ κακῶς· λ. χ. ἡ ὑγίεια εἶναι ἕξις. Καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν μερῶν λέγεται ἕξις.

Ἐναντία. Βλέπε ἀντικείμενα.

Ἕτερα. Ἡ ἑτερότης εἶναι τὸ ἐναντίον τῆς ταυτότητος. Ἕτερα λέγονται τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι διάφορα τὰ εἴδη ἢ τὴν ὕλην, ἢ τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας.

Οὐσία λέγονται 1) τὰ ἁπλᾶ σώματα, γῆ, ἀὴρ κλπ. καὶ ἐν γένει πάντα τὰ σώματα καθ' ὅσον δὲν εἶναι κατηγορούμενα αὐτά, ἀλλ' ἔχουσι κατηγορούμενα· λ. χ. ***οὗτος*** ὁ ἵππος εἶναι οὐσία, ἀλλ' ὁ ***ἵππος*** δὲν εἶναι πρώτη οὐσία, διότι εἶναι τὸ κοινὸν κατηγορούμενον τῶν ἀτόμων ἵππων· 2) ἡ ἐνυπάρχουσα ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ὑπάρξεως ὄντος, ὅπερ δὲν εἶναι κατηγορούμενον· λ.χ. ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ζῴου· 3) οὐσία εἶναι καὶ ὅσα μέρη ὑπάρχουσιν εἰς τοιοῦτον σῶμα καὶ προσδιορίζουσιν αὐτό, ἐὰν δὲ ἀφαιρεθῶσι, καταστρέφεται τὸ ὅλον· λ. χ. ***ἡ ἐπιφάνεια*** σώματος· 4) τὸ τί ἦν εἶναι, ἤτοι τὸ εἶδος καὶ ἡ νοητὴ οὐσία, τῆς ὁποίας ἡ διὰ λόγου δήλωσις εἶναι ὁ ὁρισμός. Οὕτως ***Οὐσία (= Ὑπόστασις)*** λέγεται ἢ τὸ τελευταῖον ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κατηγορούμενον ἄλλου, ἢ ἡ διωρισμένη καὶ ἀνεξάρτητος μορφὴ ἢ τὸ ***εἶδος*** ἑκάστου ὄντος.

Πάθος λέγεται 1) ποιότης, ἥτις δύναται νὰ μεταβάλληται· λ. χ. λευκὸν καὶ μέλαν, γλυκὺ καὶ πικρόν· 2) αἱ ἤδη ὑπάρχου-

σαι μεταβολαί· 3) βλαβεραὶ καὶ λυπηραὶ μεταβολαὶ καὶ κινήσεις· 4) μεγάλαι συμφοραὶ καὶ λῦπαι.

Πέρας λέγεται τὸ ἄκρον τοῦ πράγματος, ἔξω τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὑπάρχει, ἔσω δὲ τὰ πάντα· 2) τὸ εἶδος, ἡ μορφή.

Ποιὸν λέγονται 1) αἱ διαφοραὶ τῶν οὐσιῶν· λ. χ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι ποιόν τι ζῷον, διότι εἶναι *δίπουν*· ὁ κύκλος ποιόν τι σχῆμα, διότι εἶναι *ἀγώνιον*· 2) τὰ πάθη ἢ αἱ ἰδιότητες τῶν μεταβαλλομένων οὐσιῶν, θερμότης καὶ ψυχρότης κλπ.· 3) τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι εἶναι ποιότητες κλπ.

Ποσόν. Τὸ διαιρετὸν εἰς μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι προσδιωρισμένη ἑνότης (μονάς).

Πλῆθος. Τὸ διαιρετὸν εἰς μὴ συνεχῆ μέρη.

Μέγεθος. Τὸ διαιρούμενον εἰς συνεχῆ μέρη.

Πρότερα καὶ **Ὕστερα** λέγονται 1ον) κατὰ τόπον· πρότερον εἶναι τὸ ἐγγύτερον, ὕστερον τὸ ἀπώτερον· 2ον) κατὰ χρόνον· πρότερον τὸ ἀπώτερον τοῦ νῦν χρόνου, ὕστερον τὸ πλησιέστερον τοῦ νῦν· 3ον) κατὰ κίνησιν ἢ μεταβολήν· τὸ ἐγγύτερον τοῦ πρώτου κινήσαντος εἶναι πρότερον· 4ον) κατὰ δύναμιν, τὸ δυνατώτερον εἶναι πρότερον· 5ον) κατὰ τάξιν· 6ον) κατὰ γνῶσιν· λ. χ. εἰς ἕνα ὁρισμὸν ἡ γνῶσις τῶν μερῶν εἶναι προτέρα τῆς τοῦ ὅλου, μολονότι πραγματικῶς τὸ ὅλον εἶναι πρότερον τῶν μερῶν· 7ον) κατὰ τὴν φύσιν· πρότερον εἶναι τὸ πρᾶγμα, ὅπερ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ ἄλλων, ταῦτα δὲ οὐχὶ ἄνευ ἐκείνων· λ. χ. ἡ οὐσία εἶναι προτέρα τῶν συμβεβηκότων· 8ον) κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν, δυνάμει ἢ κατὰ δύναμιν ἡ ὕλη εἶναι προτέρα τοῦ εἴδους, κατ᾽ ἐνέργειαν ὅμως τὸ ἐναντίον. Δυνάμει τὸ μέρος εἶναι πρότερον τοῦ ὅλου, κατ᾽ ἐνέργειαν δὲ τὸ ὅλον προηγεῖται καὶ εἶτα μερίζεται.

Στοιχεῖον εἶναι ἡ πρώτη ὕλη τοῦ πράγματος, ἥτις δὲν δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς μέρη ἑτεροειδῆ, διότι τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἶναι ὁμοειδῆ· λ. χ. τοῦ ὕδατος τὰ μέρη εἶναι ὕδωρ, τὰ τῆς συλλαβῆς ὅμως μέρη δὲν εἶναι συλλαβή. Εἶναι λοιπὸν τὰ στοιχεῖα τὰ καθολικώτατα ὄντα, διότι εἶναι τὰ ἁπλούστερα καὶ εὑρίσκονται

εἰς πολλὰ σώματα ἢ καὶ εἰς ὅλα. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ γένη λέγομεν στοιχεῖα μᾶλλον παρὰ τὰς διαφοράς, διότι εἶναι ἁπλούστερα.

Συμβεβηκός εἶναι 1ον) ὅ,τι ὑπάρχει εἴς τι *πραγματικῶς*, ἀλλ' οὔτε ἐξ ἀνάγκης, οὔτε συχνά· λ. χ. σκάπτων τις εὗρε θησαυρόν. Τοῦτο εἶναι συμβεβηκός. Τὸ συμβεβηκὸς ὑπάρχει, ὅμως δὲν ἔχει αἴτιον ὡρισμένον, ἀλλὰ τὸ τυχὸν αἴτιον· δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καθ' ὅσον τὸ ἄλλο τοῦτο ὑπάρχει· λ. χ. ὁ χειμὼν ἐγένετο αἴτιος ν' ἀναβάλω τὸ ταξείδιον, ἢ νὰ πλεύσω εἰς Αἴγιναν· 2ον) συμβεβηκότα λέγονται καὶ αἱ οὐσιώδεις ἰδιότητές τινος, αἵτινες δὲν ἐμπεριέχονται ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτῶν· λ. χ. ὅτι τὸ τρίγωνον ἔχει δύο ὀρθὰς γωνίας. Τὰ συμβεβηκότα ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι αἰώνια, οὐχὶ δὲ τὰ πρῶτα (ἅτινα εἶναι τυχαῖα).

Τέλος Βλέπε Αἴτιον καὶ Τέλειον.

Τέλειον. 1ον) τὸ ἔχον πάντα τὰ μέρη του· 2ον) ὅ,τι ἔφθασεν εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἐν γένει ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπερβληθῇ ὑπὸ ἄλλου εἰς τὸ εἶδός του· λ. χ. τέλειος ἰατρός, αὐλητής, λέγονται, ὅταν δὲν ἔχωσι καμμίαν ἔλλειψιν τῆς προσηκούσης εἰς αὐτοὺς ἀρετῆς. Μεταφορικῶς λέγεται καὶ συκοφάντης τέλειος, κλπ.· 3ον) ὅ,τι ἔχει ἀγαθὸν τέλος (σπουδαῖον), διότι ἡ τελειότης ἔγκειται εἰς τὸ τέλος, τὸν σκοπόν.

Τὸ τί ἦν εἶναι. Ὅρος Ἀριστοτελικὸς δηλῶν τὸ εἶδος, τὴν ἔννοιάν τινος. Τὸ τί ἦν εἶναι ἀνθρώπῳ δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπὸ τῆς διανοίας συλληφθεῖσα ὡς ἀληθὴς καὶ μόνιμος οὐσία τοῦ πράγματος, ἥτις διὰ λόγου δηλουμένη εἶναι ὁ ὁρισμὸς αὐτοῦ. Τὸ τί ἦν εἶναι=τί ἦν ἢ τί ἐστὶ τὸ εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ=τί ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου.

Φύσις εἶναι 1ον) ἡ γένεσις παντός, ὅπερ φύεται· 2ον) ἡ ἐνυπάρχουσα ὕλη, ἐξ ἧς προέρχεται πᾶν ὅ,τι γεννᾶται· 3ον) ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς κινήσεως φυσικοῦ πράγματος, ἥτις εἶναι ἐν αὐτῷ καὶ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν του· 4ον) ἡ οὐσία τῶν φυσικῶν ὄντων, ἡ μορφὴ καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν· π. χ. ὁ χαλκὸς λέγεται φύσις τοῦ ἀνδριάντος, καὶ τὰ στοιχεῖα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, λέ-

γονται φύσις τῶν φυσικῶν ὄντων· 5ον) τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία, καθ' ὅσον τὸ εἶδος εἶναι τὸ τέλος, ὁ σκοπὸς πάσης γενέσεως. Καὶ μεταφορικῶς πᾶσα οὐσία λέγεται φύσις. Κυρίως λοιπὸν **φύσις** εἶναι τὸ εἶδος, ἡ οὐσία τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεώς των (τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων). Ἡ ὕλη καλεῖται φύσις μόνον, διότι εἶναι δεκτικὴ τοιαύτης ἀρχῆς, τοῦ εἴδους, αἱ δὲ γενέσεις λέγονται ὕλη, διότι ἀπὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς προέρχονται. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀρχὴ τῶν φυσικῶν ὄντων ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ ἢ δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ. Ἐν τοῖς ἔργοις ὅμως τῆς τέχνης ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἐκτὸς αὐτῶν καὶ πρῶτον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ τεχνίτου.

Ὕλη. (Βλέπε εἶδος). Εἶναι ἓν τῶν συστατικῶν τῆς Οὐσίας. Τὸ ἕτερον συστατικὸν εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφή, ἥτις μετὰ τῆς ὕλης ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸν Ὄν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νοῶμεν τὴν αἰσθητὴν μόνον ὕλην, ἣν ἔχουσι τὰ αἰσθητά. Διότι καὶ ἐπὶ τῶν νοητῶν διακρίνομεν ὕλην καὶ εἶδος· λ. χ. αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ προτάσεις εἶναι ἡ ὕλη τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα αὐτῆς ἐν τῷ στρατῷ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ὕλη τῆς Ἰλιάδος. Τὸ ἀθάνατον ὅμως ἔργον τοῦ Ὁμήρου δὲν ἀποτελοῦσι τὰ ὑλικὰ ταῦτα, ἀλλ' ἡ μορφή, ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὰ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ.

Διαίρεσις.

Ἡ περὶ ψυχῆς πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλους διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία. Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἔτασσον αὐτήν, τρόπον τινὰ ὡς εἰσαγωγήν, πρὸ τῶν ἄλλων θαυμασίων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Διότι ἐν αὐτῇ προτίθεται νὰ ἐξετάσῃ οὐχὶ τὴν ψυχὴν καθ' ἑαυτὴν ὡς μεταφυσικός, ἀλλὰ ὡς φυσιολόγος τὰ φαινόμενα αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι ἡ ἀχώριστος «ἀρχὴ καὶ οὐσία (ἐν-

τελέχεια) σώματος παραγομένου ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἔχοντος ὄργανα διὰ νὰ δύναται νὰ ζῇ». Τοιαῦτα ἔμψυχα ὄντα εἶναι τὸ φυτόν, τὸ ζῷον καὶ ὁ ἄνθρωπος. Οὕτω διακρίνει· 1) τὴν θρεπτικὴν ἢ φυτικὴν ψυχήν, 2) τὴν αἰσθητικὴν ἢ ζωικὴν καὶ 3) τὴν νοητικὴν ἢ ἀνθρωπίνην, ἥτις εἶναι συνάμα θρεπτικὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴν κυρίως ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Αῳ βιβλίῳ θέτει τὰ ζητήματα ἢ τὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας διεγείρει ἡ μελέτη τῆς ψυχῆς καὶ αγκεφαλαιοῖ καὶ κρίνει τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκαν εἰς αὐτὰ οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι. Ἐν τῷ Βῳ δίδει καὶ ἀποδεικνύει τὸν ἀνωτέρω γενικὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς, εἶτα δὲ ἐξετάζει τὸ θρεπτικόν, τὰς αἰσθήσεις, ὅρασιν, ἀκοήν, ὄσφρησιν, γεῦσιν, ἁφὴν καὶ τὴν αἴσθησιν (συνείδησιν) τῆς αἰσθήσεως. Ἐν τῷ Γῳ βιβλίῳ συμπληροῖ τὴν θεωρίαν τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ ἔπειτα πραγματεύεται 1) περὶ τῆς φαντασίας, 2) περὶ τοῦ νοῦ καὶ 3) περὶ τῆς κινήσεως.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου ἐθέσαμεν πολλαχοῦ τοῦ κειμένου ἐπεξηγήσεις ἐντὸς παρενθέσεων, τὰς δὲ ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις ἐλάβομεν τὰς πλείστας ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων σχολιαστῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20 Φεβρουαρίου 1911

ΠΑΥΛΟΣ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ζητήματα. Κριτικὴ ἐξέτασις τῶν προγε-νεστέρων θεωριῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α′

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. Σπουδαιότης καὶ δυσκολίαι τῆς ψυχολογίας.— Μέθοδος. — Δὲν πρέπει μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ νὰ μελετᾶ-ται. — Ζητήματα πρὸς λύσιν. — Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀχω-ρίστως ἡνωμένα. — Διὰ τοῦτο εἰς τὸν φυσιολόγον πρὸ πάντω-ἀνήκει ἡ σπουδὴ τῆς ψυχῆς.— Ἀναφοραὶ τῆς φυσικῆς, τῶν μα-θηματικῶν καὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας.

1. Μολονότι νομίζομεν, ὅτι πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη εἶνα- ἀπὸ τὰ ὡραῖα καὶ πολύτιμα πράγματα, ἀλλ' ὅτι ἄλλη ἐκ τῶ- ἐπιστημῶν ὑπερέχει ἄλλης ἢ διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς (ὡς τ- μαθηματικά), ἢ διότι εἶναι γνῶσις πραγμάτων ὑψηλοτέρων κα- θαυμασιωτέρων (ὡς ἡ ἀστρονομία), ὅμως τὴν ψυχολογίαν δυνά- μεθα καὶ διὰ τοὺς δύο τούτους λόγους δικαίως νὰ θέσωμεν μεταξ- τῶν πρώτων ἐπιστημῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχ- εἶναι μεγάλη συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὅλης ἀληθείας (τῆ- φιλοσοφίας) καὶ μάλιστα τῆς φύσεως (τῆς φυσικῆς)· διότι ἡ ψυχ-

εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἔχουσι ζωήν. Ζητοῦμεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ νὰ μάθωμεν πρῶτον τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα καὶ πάντα τὰ συμβεβηκότα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα μὲν φαίνονται ὅτι εἶναι ἰδιάζοντα τῆς ψυχῆς πάθη [1], ἄλλα δὲ ὅτι ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὰ ζῷα ἕνεκα τῆς ψυχῆς [2].

2. Ἀλλ' ὁπωςδήποτε εἶναι βέβαια δυσκολώτατον πρᾶγμα νὰ ἀποκτήσωμεν ἀξιόπιστον (θετικὴν) γνῶσιν αὐτῆς. Διότι, ὅπως καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα πράγματα, οὕτω καὶ ἐδῶ προβάλλει τὸ ζήτημα τί εἶναι ἡ οὐσία, τί εἶναι τὸ πρᾶγμα. Καὶ ἤθελέ τις νομίσει ἀμέσως ὅτι μία μόνη μέθοδος ὑπάρχει δι' ὅλα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων θέλομεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν, ὅπως μία μόνη ὑπάρχει ἀπόδειξις τῶν ἰδιαιτέρων ποιοτήτων αὐτῶν, καὶ ὅτι ἑπομένως πρέπει ταύτην νὰ ζητήσωμεν τὴν μέθοδον. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ μέθοδος μία καὶ κοινὴ πρὸς γνῶσιν τοῦ τί εἶναι τὰ πράγματα, ἀκόμη δυσκολωτέρα γίνεται ἡ πραγματεία αὕτη. Διότι τότε θὰ χρειασθῇ νὰ ἐξετάσωμεν δι' ἕκαστον αὐτῶν ποίαν ἰδίαν ὁδὸν θὰ ἀκολουθήσωμεν· καὶ ὅταν γείνῃ φανερὸν ποία εἶναι ἡ ὁδὸς αὕτη, ἢ ἀπόδειξις [3] ἢ διαίρεσις [4] ἢ καὶ ἄλλη τις μέθοδος, πολλαὶ ἀκόμη πλάναι θὰ ὑπάρχωσι καὶ ἀπορίαι, ἀπὸ ποίας δηλαδὴ ἀρχὰς πρέπει νὰ ὁρμηθῇ ἡ ζήτησις. Διότι αἱ ἀρχαὶ τῶν διαφόρων πραγμάτων διαφέρουσιν ἀλλήλων· ἄλλαι λ. χ. εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ ἄλλαι αἱ τῶν ἐπιπέδων.

3. Πρῶτον δὲ εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ διακρίνωμεν εἰς ποῖον ἀπὸ τὰ γένη τοῦ εἶναι ἀνήκει καὶ τί εἶναι ἡ ψυχή, ἂν δηλαδὴ εἶναι τοῦτο τὸ (ἀτομικὸν) πρᾶγμα καὶ οὐσία [5] ἢ εἶναι ποιὸν [6] ἢ

---

1) Πάθη ἢ συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς.
2) Διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τελικὴ αἰτία τοῦ σώματος, τοῦ φυτοῦ καὶ τοῦ ζῴου.
3) Μέθοδος Ἀριστοτελική.
4) Μέθοδος Πλατωνική.
5) Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ἐδίδασκον οἱ Πυθαγορικοὶ καὶ ὁ Πλάτων.
6) Ὡς ἔλεγον οἱ ἰατροὶ οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κράσεως.

ποσὸν [1] ἢ καὶ ἄλλη τις ἀπὸ τὰς ἀλλαχοῦ ἀριθμηθείσας κατηγορίας. Προσέτι δὲ ἂν εἶναι ἐκ τῶν ἐν δυνάμει ὄντων ἢ μᾶλλον ἐντελέχεια (ἐντελὴς πραγματικότης)· ἡ διάκρισις δὲ αὕτη ἔχει οὐχὶ σμικρὰν σπουδαιότητα [2].

4. Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἂν ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς μέρη ἢ εἶναι ἀμερὴς [3] καὶ ἂν εἶναι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἢ ὄχι [4]. Καί, ἂν δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ εἴδους, τότε πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἂν αὗται εἶναι διάφορα εἴδη τοῦ αὐτοῦ γένους ἢ διάφορα γένη. Διότι σήμερον οἱ ὁμιλοῦντες καὶ ἐρευνῶντες περὶ ψυχῆς φαίνονται, ὅτι περὶ μόνης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πραγματεύονται.

5. Πρέπει δὲ νὰ προσέξωμεν καὶ ὅπως μὴ μείνῃ ἀνεξέταστον, ἂν εἷς μόνος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι π. χ. τοῦ ζῴου ἐν γένει [5], ἢ ὑπάρχει διάφορος ἑκάστης ψυχῆς ἢ ἑκάστου εἴδους ζῴων, ἄλλος τοῦ ἵππου λ. χ., ἄλλος τοῦ κυνός, ἄλλος τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλος τοῦ θεοῦ· διότι τὸ καθόλου ζῷον [6] ἢ οὐδὲν πραγματικὸν εἶναι ἢ εἶναί τι πολὺ ὕστερον παρὰ τὰ καθέκαστα (ἀφῃρημένον). Τὸ αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ ἂν εἰς ἄλλον (διάφορον τοῦ ζῴου) κοινὸν ὅρον ἤθελεν ἀποδοθῇ ἡ ψυχή.

6. Προσέτι, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσι μὲν πολλαὶ ψυχαί, ὑπάρχωσιν ὅμως πολλὰ μέρη (δυνάμεις) τῆς ψυχῆς, τί ἐκ τῶν δύο πρέπει νὰ μελετήσωμεν, τὴν ὅλην ψυχὴν πρὸ τῶν μερῶν, ἢ ἀντιστρόφως πρότερον τὰ μέρη. Δύσκολον δὲ εἶναι καὶ νὰ προσδιορίσωμεν

---

1) Ὡς ἔλεγεν ὁ Ξενοκράτης ὁρίζων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός.

2) Διότι πρόκειται νὰ ἀποδειχθῇ ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι σωματικὴ ἢ ἀσώματος, ἤτοι καθαρὰ ἐνέργεια,

3) Ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι μία εἰς ἕκαστον ὄν, ἢ δύναται νὰ διαιρῆται εἰς πολλὰς ἄλλας ψυχάς.

4) Ὁ Ἀριστοτ. διακρίνει 3 ἢ μᾶλλον 4 εἴδη ψυχῶν, τὴν θρεπτικὴν ἢ φυτικήν, τὴν αἰσθητικὴν (ζῳικήν), τὴν κινητικὴν καὶ τὴν νοητικὴν (λογικήν).

5) Ἤτοι ὁρισμὸς τῆς ἐν πᾶσι τοῖς ζῴοις ψυχῆς, ὅπερ φαίνεται ἀδύνατον, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ κυνός, ἡ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τοῦ θεοῦ δὲν δύνανται νὰ ὁρισθῶσιν ὁμοίως.

6) Τὸ αὐτόζῳον τοῦ Πλάτωνος (ὅρα Τίμαιον).

ποῖα εἶναι τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἂν τὰ μέρη, καθ' ἑαυτὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πρότερον ἢ τὰ ἔργα, τὴν ἐνέργειαν τῶν μερῶν· λ. χ. τὴν νόησιν πρότερον ἢ τὸν νοῦν [1], τὴν αἴσθησιν (ἐνέργειαν) πρότερον ἢ τὸ αἰσθητικόν (δύναμιν)· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

7. Ἐὰν δὲ πρέπῃ νὰ μελετῶνται πρότερον αἱ ἐνέργειαι, πάλιν δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ ἂν πρέπει πρότερον αὐτῶν νὰ ἐξετάζωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὸ αἰσθητὸν ὂν λ. χ. πρότερον τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ νοητὸν πρὸ τοῦ νοῦ.

8. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι οὐ μόνον ἡ γνῶσις τοῦ τί εἶναι τὰ πράγματα εἶναι χρήσιμος εἰς τὸ νὰ ἴδωμεν τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων τῶν ὄντων (ὡς λ.χ. εἰς τὰ μαθηματικὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί εἶναι τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, ἢ τί ἡ γραμμὴ καὶ τὸ ἐπίπεδον, διὰ νὰ μάθωμεν μὲ πόσας ὀρθὰς εἶναι ἴσαι αἱ γωνίαι τοῦ τριγώνου). Ἀλλὰ καὶ τἀνάπαλιν ἡ γνῶσις τῶν συμβεβηκότων συντελεῖ μεγάλως εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι τὸ πρᾶγμα. Διότι, ὅταν δυνάμεθα κατὰ τὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας σχηματίζει ἡ φαντασία τὰς ὁποίας ἔχομεν τῶν πραγμάτων νὰ ἐξηγῶμεν τὰ συμβεβηκότα, ἢ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα, τότε θὰ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ δίδωμεν λόγον καὶ περὶ τῆς οὐσίας. Διότι ἡ οὐσία, τὸ τί εἶναι τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ βάσις πάσης ἀποδείξεως, καὶ ἑπομένως ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ὁρισμῶν, ὅπου συμβαίνει νὰ μένωσιν ἀγνώριστα τὰ συμβεβηκότα καὶ νὰ μὴ εἶναι εὔκολον μήτε εἰκόνα τινὰ νὰ σχηματίσῃ τις περὶ αὐτῶν, εἶναι προφανὲς ὅτι ἅπαντες ἐλέχθησαν ἀντιλογικῶς καὶ κενολογικῶς.

9. Ἀπορίαν δὲ γεννῶσι καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ἂν εἶναι πάντα κοινὰ καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἔχοντος αὐτήν, ἢ ὑπάρχει καί τι τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ψυχήν. Νὰ μάθωμεν τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, ἀλλ' ὄχι εὔκολον. Εἶναι ὅμως φανερόν, ὅτι κατὰ τὰ πλεῖστα οὐδὲν πάσχει, οὐδὲ ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος, οὔτε ὀργίζεται, οὔτε θαρρεῖ, οὔτε ἐπιθυμεῖ, οὔτε ὅλως

1) Ἡ νόησις εἶναι ἐνεργείᾳ νοῦς, οὕτω καὶ τὰ ἄλλα.

αἰσθάνεται ἄνευ αὐτοῦ. Ἴδιον δὲ αὐτῆς φαίνεται πρὸ πάντων ἡ νόησις· ἐὰν δὲ καὶ ἡ νόησις εἶναι φαντασία ἢ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ φαντασίας (1), τότε οὐδ᾽αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ σώματος.

10. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ τι ἐκ τῶν παθημάτων ἢ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, ὅπερ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν, τότε αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ χωρίζηται ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἐὰν ὅμως μηδὲν ἴδιον ὑπάρχῃ, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ χωριστή. Ἀλλὰ καθὼς τὸ εὐθύ, καθ᾽ ὅσον εἶναι εὐθύ (εὐθεῖα γραμμὴ λ. χ.), δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰ συμβεβηκότα, λ. χ. νὰ ἐφάπτηται τῆς χαλκῆς σφαίρας εἴς τι σημεῖον, ἀλλ᾽ ὅμως, ἐὰν χωρισθῇ τὸ εὐθὺ (ἡ εὐθύτης ὡς ἀφῃρημένον) ἀπὸ τοῦ σώματος, δὲν θὰ ἐφάπτηται τῆς σφαίρας, διότι τὸ εὐθὺ δὲν ὑπάρχει χωριστόν, ἀλλ᾽ εἶναι πάντοτε μετά τινος σώματος (2), οὕτω καὶ πάντα τὰ πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡνωμένα μετὰ τοῦ σώματος, ὁ θυμός, ἡ πρᾳότης, ὁ φόβος, ὁ ἔλεος, τὸ θάρρος, ἡ χαρὰ καὶ ἡ φιλία καὶ τὸ μῖσος. Διότι συγχρόνως μὲ τὰ παθήματα ταῦτα τῆς ψυχῆς συμπάσχει κατά τι καὶ τὸ σῶμα. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἄλλοτε μέν, ἂν καὶ ἰσχυρὰ καὶ σαφῆ παθήματα συμβαίνουσιν εἴς τινα, οὐδόλως ἐρεθίζεται οὔτε φοβεῖται, ἐνίοτε ὅμως συγκινεῖται ὑπὸ μικρῶν καὶ σκοτεινῶν παθημάτων, ὅταν τὸ σῶμα ἐξερεθίζηται καὶ ἔχῃ τὴν διάθεσιν τοιαύτην, ὁποίαν ἔχει ὅταν ὀργίζηταί τις. Ἔτι δὲ μᾶλλον φανερὸν γίνεται τοῦτο ἐκ τῶν ἑξῆς : ἐνῷ δηλ. οὐδὲν συμβαίνει τὸ προξενοῦν φόβον, πολλοὶ ὅμως περιπίπτουσιν εἰς πάθη ἀνθρώπου ὅστις φοβεῖται. Καί, ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ πάθη εἶναι λόγοι ἔνυλοι (3). Καὶ ἑπομένως ἐκφράσεις τοιαῦται, ὡς τὸ ὀργίζεσθαι, σημαίνουσι κίνησιν τοῦ ἐν τοιαύτῃ διαθέσει ὄντος σώματος, ἢ κίνησιν μέρους τοιούτου ἢ δυνάμεως

1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτ. δὲν ὑπάρχει φαντασία ἄνευ τῆς αἰσθήσεως, αὕτη δὲ δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος· ἄρα καὶ νόησις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος.

2) Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι χωριστὴ ἀπὸ τοῦ σώματος.

3) Ἔννοιαι ἐν τῇ ὕλῃ ἔχουσαι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν, ἐκδηλούμεναι ἐν τῷ σώματι.

τοιαύτης ὑπὸ τούτου τοῦ πράγματος χάριν τούτου τοῦ σκοποῦ.

11. Διὰ ταῦτα εἶναι ἔργον τοῦ φυσικοῦ νὰ μελετήσῃ τὴν ψυχὴν ἢ ὅλην ἢ μερικῶς. Ἄλλως θὰ ὁρίσῃ ὁ φυσικὸς καὶ ἄλλως ὁ διαλεκτικὸς (φιλόσοφος) ἕκαστον πάθος τῆς ψυχῆς, τὴν ὀργὴν λ. χ. Διότι ὁ μὲν θὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ὀργὴ εἶναι ἐπιθυμία νὰ προξενήσῃ τις λύπην ἀντὶ λύπης ἢ ἀνάλογόν τι, ὁ δὲ ὅτι εἶναι βρασμὸς τοῦ αἵματος ἢ τῆς θερμότητος πέριξ τῆς καρδίας. Ἐκ τούτων λοιπὸν ὁ μὲν ἀποδίδει τὴν ὕλην, ὁ δὲ τὴν μορφὴν καὶ τὴν ἔννοιαν. Διότι ἡ ἔννοια, ὁ λόγος εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ πράγματος, καὶ εἶναι ἀναγκαῖον οὗτος νὰ ὑπάρχῃ ἐν ὕλῃ τινὶ ὡρισμένῃ, ἐὰν μέλλῃ νὰ ὑπάρχῃ τὸ πρᾶγμα. Οὕτω λ. χ. ἡ μὲν ἔννοια τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη: οἰκία εἶναι σκέπασμα, ὅπερ ἐμποδίζει τὴν ἐκ τῶν ἀνέμων καὶ βροχῶν καὶ καυσώνων βλάβην ἡμῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν (φυσικὸς) θὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα, ὁ ἄλλος ὅμως θὰ εἴπῃ ὅτι ἡ μορφὴ τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη καὶ ἔχει τοιοῦτον σκοπόν. Τίς λοιπὸν τούτων εἶναι ὁ φυσικός; ἆρά γε ὁ ὁμιλῶν περὶ τῆς ὕλης, ἀγνοῶν δὲ τὸν λόγον; ἢ ὁ γνωρίζων μόνον τὸν λόγον (τὴν ἔννοιαν); ἢ μᾶλλον ὁ συνενῶν καὶ τὰ δύο. Ἀλλὰ ὁποῖός τις εἶναι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν τῶν δύο; Βεβαίως οὐδεὶς ἐξετάζει τὰ πάθη τῆς ὕλης τὰ μὴ χωριστὰ ἀπ' αὐτῆς καὶ καθ' ὅσον δὲν εἶναι χωριστά, ἀλλὰ ὁ φυσικὸς ἀσχολεῖται περὶ πάντων, ὅσα εἶναι πάθη καὶ ἐνέργειαι τοῦ τοιούτου ὡρισμένου σώματος καὶ τῆς τοιαύτης ὡρισμένης ὕλης. Ὅσα δὲ δὲν εἶναι τοιαῦτα, ἄλλος παρὰ τὸν φυσικὸν ἐξετάζει αὐτά. Καὶ διά τινα μὲν ὁ ἄλλος οὗτος εἶναι εἷς τεχνίτης, καθὼς τύχῃ, τέκτων ἢ ἰατρός. Ἐκεῖνα δὲ τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι χωριστά, ταῦτα, καθ' ὅσον δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοῦτο τὸ ὡρισμένον σῶμα καὶ ἐξετάζονται κατ' ἀφαίρεσιν, μελετᾷ ὁ μαθηματικός, καθ' ὅσον δὲ θεωροῦνται χωρισμένα, μελετᾷ ὁ πρῶτος φιλόσοφος (ὁ μεταφυσικός). Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου ἡμῶν. Ἐλέγομεν ὅτι τὰ πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῆς φυσικῆς ὕλης τῶν ζώντων, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ τοιαῦτα ὑπάρχουσι, π. χ. ὁ

θυμὸς καὶ ὁ φόβος, καὶ δὲν εἶναι καθὼς ἡ γραμμὴ καὶ τὸ ἐπίπεδον (τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρῶνται χωριστὰ καὶ ἄσχετα). (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. — Αἱ περὶ ψυχῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων παραδεδομέναι δοξασίαι καὶ διὰ ποίας αἰτίας· διὰ τὴν κίνησιν—δοξασίαι Δημοκρίτου, Λευκίππου, Πυθαγορείων καὶ Ἀναξαγόρα. Διὰ τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν γνῶσιν—δόξαι Δημοκρίτου, Θαλῆ κ.λ. Ἐξαίρεσις Ἀναξαγόρα. Διαφορὰ θεωριῶν περὶ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχῶν τῶν πραγμάτων.

---

1. Ἐπειδὴ σκοποῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ψυχήν, εἶναι ἀναγκαῖον, ἐνῷ συγχρόνως ἐκθέτομεν τὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχωμεν λύσει, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, νὰ συμπαραλάβωμεν τὰς δοξασίας τῶν προγενεστέρων, ὅσοι εἶπόν τι περὶ αὐτῆς, ὅπως ἀποδεχθῶμεν ὅσα εἶπον καλῶς, ἀποφύγωμεν δὲ ὅ,τι δὲν εἶπον καλῶς.

2. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς μελέτης ἡμῶν εἶναι νὰ προτάξωμεν τὰς ἰδιότητας, αἵτινες σαφέστατα φαίνονται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς. Τὸ ἔμψυχον βεβαίως φαίνεται ὅτι διαφέρει τοῦ ἀψύχου κατὰ δύο πρὸ πάντων, κατὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν αἴσθησιν. Παρελάβομεν δὲ καὶ παρὰ τῶν προγενεστέρων μόνα σχεδὸν τὰ δύο ταῦτα διακριτικὰ περὶ ψυχῆς. Τῷ ὄντι λέγουσί τινες, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸ πρῶτον παράγον τὴν κίνησιν· νομίσαντες δὲ ὅτι τὸ μὴ κινούμενον αὐτὸ δὲν δύναται νὰ κινῇ ἄλλο, ὑπέλαβον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκ τῶν κινουμένων. Ὅθεν ὁ Δημόκριτος

---

1) Ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια δύνανται νὰ θεωρῶνται χωριστά, κατὰ τρόπον ἀφῃρημένον, καὶ οὕτως ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν μαθηματικῶν. Ἀλλὰ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐν ταῖς ἀναφοραῖς των πρὸς τὸ σῶμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου αὕτη οὐδέποτε χωρίζεται.

λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πῦρ καὶ θερμόν τι· διότι, ἐνῷ ὑπάρχουσιν ἄπειρα σχήματα καὶ ἄτομα, καλεῖ πῦρ καὶ ψυχήν, τὰ σφαιροειδῆ ἄτομα· ὁμοιάζοντα μὲ τὰ ἐν τῷ ἀέρι σωμάτια τὰ καλούμενα ξύσματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται εἰς τὰς διὰ τῶν θυρίδων εἰσερχομένας ἡλιακὰς ἀκτῖνας. Τὰ ἄτομα δὲ ταῦτα διεσπαρμένα πανταχοῦ λέγει ὅτι εἶναι στοιχεῖα τῆς φύσεως. Ὅμοια ἐδόξαζε καὶ ὁ Λεύκιππος. Ἐκ τῶν ἀτόμων μόνα τὰ σφαιροειδῆ ἔλεγον οὗτοι ὅτι συνιστῶσι τὴν ψυχήν, διότι τὰ τοιαῦτα σωματίδια δύνανται εὐχερέστατα νὰ εἰσδύωσι πανταχοῦ καὶ αὐτὰ κινούμενα νὰ κινῶσι τὰ λοιπά. Διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἡ δίδουσα τὴν κίνησιν εἰς τὰ ζῷα. Διὰ τοῦτο εἶπον καὶ ὅτι ὅρος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀναπνοή. Διότι τὸ περιέχον (ὁ ἀὴρ) συνάγει τὰ σώματα καὶ οὕτως ἐκθλίβει τὰ σφαιροειδῆ κατὰ τὸ σχῆμα ἄτομα τὰ δίδοντα τὴν κίνησιν, διότι οὐδέποτε οὐδ' αὐτὰ ἠρεμοῦσιν· ἐκ τούτου δὲ ἐπέρχεται μεγάλη βοήθεια εἰς τὰ ζῷα, διότι ἔξωθεν ἐπεισέρχονται ἄλλα ὅμοια ἄτομα κατὰ τὴν ἀναπνοήν, ταῦτα δὲ ἐμποδίζουσι τὰ ἐν τοῖς ζῴοις ὑπάρχοντα ἄτομα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξέρχωνται, διότι βοηθοῦσι νὰ ἀπωθῆται ἐκεῖνο ὅπερ τὰ συνάγει καὶ πηγνύει. Λέγουσι δὲ καὶ ὅτι τὰ ἔμψυχα ζῶσιν, ἐφ' ὅσον χρόνον δύνανται νὰ ἐκτελῶσι τοῦτο·

4. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων λεγόμενον ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Τινὲς δηλαδὴ αὐτῶν ἔλεγον, ὅτι ψυχὴ εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι σμικρὰ σώματα, ἄλλοι δὲ ὅτι ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία ἡ κινοῦσα αὐτά. Εἶπον δὲ οὕτω περὶ αὐτῶν, διότι ταῦτα φαίνονται πάντοτε κινούμενα, καὶ ἂν ἔτι ὑπάρχῃ τελεία νηνεμία. Εἰς τὸ αὐτὸ καταντῶσι καὶ ὅσοι λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν ἑαυτό. Διότι πάντες οὗτοι φαίνονται φρονοῦντες, ὅτι ἡ κίνησις εἶναι οἰκειότατον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι τὰ μὲν ἄλλα πάντα κινοῦνται ὑπ' αὐτῆς, αὐτὴ δὲ κινεῖται ὑφ' ἑαυτῆς, διότι οὐδὲν βλέπουσι κινοῦν, ὅπερ δὲν κινεῖται καὶ αὐτό.

5. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας λέγει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως, καὶ εἴ τις ἄλλος εἶπεν ὅτι τὸ πᾶν ὁ νοῦς κινεῖ. Ἀλλ' ὅμως ἡ δόξα τούτων δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοία μὲ τὴν τοῦ Δημοκρίτου. Διότι οὗτος λέγει, ὅτι ἀπολύτως ἡ ψυχὴ καὶ ὁ

νοῦς εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· καὶ ὅτι τὸ μέτρον τοῦ ἀληθοῦς εἶναι τὸ αἰσθητὸν φαινόμενον (1) καὶ διὰ ταῦτα καλῶς ὁ Ὅμηρος παρέστησε τὸν Ἕκτορα ὅτι κατέκειτο ἀλλοφρονῶν, ὅτε κατέκειτο ἀναίσθητος (2) Τὸν νοῦν δὲν θεωρεῖ ὡς δύναμίν τινα πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ λέγει ὅτι ψυχὴ καὶ νοῦς εἶναι τὸ αὐτό. Ὁ Ἀναξαγόρας ὅμως εἶναι ὀλιγώτερον σαφὴς περὶ αὐτῶν (3), διότι εἰς πολλὰ μέρη λέγει ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τὸ αἴτιον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὀρθοῦ, ἀλλαχοῦ ὅμως λέγει ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἡ ψυχή· διὸ ὁ νοῦς ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ ζῷα, μεγάλα καὶ μικρά, ἀνώτερα καὶ κατώτερα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ λεγόμενος ὑπ' αὐτοῦ νοῦς κατὰ τὴν νόησιν δὲν ὑπάρχει ὁμοίως εἰς πάντα τὰ ζῷα, οὐδὲ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

6. Ὅσοι λοιπὸν ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ὅτι τὸ ἔμψυχον κινεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, οὗτοι ὑπέλαβον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινητικώτατον ὄν, ὅσοι ὅμως ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει καὶ αἰσθάνεται τὰ ὄντα, οὗτοι λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν πραγμάτων, τὰς ὁποίας ἄλλοι μὲν παραδέχονται ὅτι εἶναι περισσότεραι, ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι μία μόνη ἀρχή. Ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς δοξάζων ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων, καὶ ὅτι καὶ ἕκαστον τούτων εἶναι ψυχὴ λέγει: «Διὰ τῆς γῆς βλέπομεν τὴν γῆν, διὰ τοῦ ὕδατος τὸ ὕδωρ, διὰ τοῦ αἰθέρος τὸν θεῖον αἰθέρα, διὰ τοῦ πυρὸς τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, διὰ τῆς στοργῆς τὴν στοργήν, διὰ τῆς ἔριδος τὴν ὀλεθρίαν ἔριδα».

7. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ τὴν ψυχὴν συνιστᾷ ἐκ τῶν στοιχείων (4), Διότι ἔλεγεν ὅτι διὰ τοῦ ὁμοίου γινώσκεται τὸ ὅμοιον, καὶ ὅτι τὰ πράγματα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν ἀρχῶν. Τὰ αὐτὰ ἐξετέθησαν ἐν τῷ συγγράμματι «Περὶ Φιλο-

---

1) Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν σοφιστῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πρωταγόρα.

2) Ὁ Ὅμηρος δῆλα δὴ ὑπελάμβανεν ὡς ταὐτὸν τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχήν.

3) Διότι ἄλλοτε διακρίνει καὶ ἄλλοτε συγχέει νοῦν καὶ ψυχήν.

4) Οὐχὶ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἀλλ' «ἐκ τῆς ἀμερίστου φύσεως καὶ ἀΰλου καὶ ἀσωμάτου καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ μεριστῆς μέση μεταξὺ αὐτῶν συνεκράθη ἡ ψυχή» λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ.

σοφίας» ἐπιγραφόμενον [1], ὅπου ὁρίζει, ὅτι τὸ ζῷον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ γεννᾶται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἑνὸς καὶ ἐκ τοῦ πρώτου μήκους καὶ πλάτους καὶ βάθους [2], τὰ δ' ἄλλα ὄντα κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον. Προσέτι δὲ λέγει κατ' ἄλλην ἔποψιν, ὅτι ὁ νοῦς μὲν εἶναι τὸ ἕν, ἐπιστήμη δὲ τὰ δύο, διότι ἀφ' ἑνός τινος κινουμένη φθάνει εἰς τὴν ἑνότητα· δόξα δὲ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἐπιπέδου, καὶ αἴσθησις ὁ ἀριθμὸς τοῦ στερεοῦ. Διότι ἔλεγεν, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι αὐταὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν στοιχείων. Γινώσκονται δὲ τὰ πράγματα, ἄλλα μὲν διὰ τοῦ νοῦ, ἄλλα δὲ διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἄλλα διὰ τῆς δόξης καὶ ἄλλα διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἰδέαι δὲ τῶν πραγμάτων εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι.

8. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶναί τι τὸ ὁποῖον καὶ κινεῖ καὶ γινώσκει, τινὲς [3] συνεδύασαν καὶ τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικὰ καὶ ὥρισαν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.

9. Διαφωνοῦσιν ὅμως οἱ φιλόσοφοι οὗτοι περὶ τῶν ἀρχῶν ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται. Μάλιστα οἱ θεωροῦντες αὐτὰς σωματικὰς διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς θεωροῦντας αὐτὰς ἀσωμάτους· πρὸς τούτους δὲ διαφωνοῦσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες συνεδύασαν ταῦτα καὶ εἶπον ὅτι αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἐξ ἀμφοτέρων (σωματικαὶ καὶ ἀσώματοι).

10. Διαφωνοῦσι δὲ καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν ἀρχῶν (στοιχείων)· οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι εἶναι μία ἀρχή, οἱ δὲ ὅτι εἶναι περισσότεραι, συμφώνως δὲ μὲ ταῦτα ἐξηγοῦσι τὴν ψυχήν. Προσέτι δὲ παρεδέχθησαν, οὐχὶ ἄνευ λόγου, ὅτι τὸ νὰ παράγωσι κίνησιν εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πρώτων αἰτιῶν.

11. Ὅθεν τινὲς ἐδόξασαν ὅτι πῦρ εἶναι ἡ ψυχή· διότι τὸ πῦρ καὶ μικρότατα ἔχει τὰ μέρη καὶ εἶναι ἐκ πάντων τῶν στοιχείων τὸ μᾶλλον ἀσώματον, προσέτι δὲ εἶναι αὐτοκίνητον καὶ κινεῖ τὰ ἄλλα πρῶτον αὐτό.

---

1) Ἄγνωστον εἶναι τοιοῦτον σύγγραμμα· ἴσως ἐννοεῖ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος.

2) Τὸ μῆκος ἔχει μίαν διεύθυνσιν, τὸ πλάτος δύο, καὶ τὸ βάθος τρεῖς διευθύνσεις.

3) Ὁ Ξενοκράτης, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Σπεύσιππον ὡς σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας.

12. Ὁ Δημόκριτος δὲ σαφέστερον ἐξηγήθη εἰπὼν τὴν αἰτίαν ἑκάστου τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν [1]. Εἶπε δηλ. ὅτι ψυχὴ καὶ νοῦς εἶναι τὸ αὐτό, διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἓν ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀδιαιρέτων σωμάτων, καὶ κινεῖ ἕνεκα τῆς σμικρότητος τῶν μερῶν αὐτῆς καὶ ἕνεκα τοῦ σχήματός της· εὐκινητότατον δὲ ἐκ τῶν σχημάτων ἔλεγεν ὅτι εἶναι τὸ σφαιροειδές, καὶ ὅτι τοιοῦτον ἔχει τὸ σχῆμα ὁ νοῦς καὶ τὸ πῦρ.

13. Ὁ Ἀναξαγόρας μὲν φαίνεται ὅτι ἄλλο θεωρεῖ τὴν ψυχὴν καὶ ἄλλο τὸ σῶμα, ὡς εἴπομεν καὶ πρότερον· μεταχειρίζεται ὅμως καὶ τὰ δύο ὡς μίαν μόνην φύσιν, πλὴν ὅτι τὸν νοῦν θέτει πρὸ παντὸς ἄλλου ὡς ἀρχὴν πάντων τῶν πραγμάτων. Οὕτω λέγει ὅτι ἐκ τῶν ὄντων μόνος ὁ νοῦς εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἀμιγὴς καὶ καθαρός· ἀποδίδει ὅμως εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἀμφότερα, καὶ τὸ γινώσκειν καὶ τὸ κινεῖν, διότι λέγει ὅτι ὁ νοῦς ἐκίνησε τὸ πᾶν.

14. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Θαλῆς, ἐξ ὅσων ἀναφέρουσι περὶ αὐτοῦ, ὑπέλαβεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κινητικόν τι, ἐὰν ἀληθῶς ἔλεγεν ὅτι ἡ μαγνῆτις λίθος ἔχει ψυχήν, διότι κινεῖ τὸν σίδηρον.

15. Διογένης δὲ ὁ Ἀπολλωνιάτης ἔλεγε, καθὼς καὶ ἄλλοι τινές, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀήρ, διότι ἐπίστευσεν ὅτι ἐκ πάντων τῶν σωμάτων ὁ ἀὴρ ἔχει τὰ σμικρότατα μέρη καὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ πάντων. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ καὶ γινώσκει καὶ κινεῖ, καὶ καθ' ὅσον μὲν εἶναι αἰτία πρώτη καὶ ἐκ ταύτης προέρχονται τὰ λοιπά, γινώσκει τὰ πράγματα, καθ' ὅσον δὲ ἔχει τὰ μέρη σμικρότατα, εἶναι κινητική.

16. Καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲ ἔλεγεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή, διότι παρεδέχετο ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀναθυμίασις, ἐκ τῆς ὁποίας οὗτος συνιστᾷ τὰ ἄλλα, καὶ προσέτι ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ μᾶλλον ἀσώματον ὂν καὶ ἐν ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ, καὶ ὅτι τὸ κινούμενον γινώσκεται ὑπὸ τοῦ κινουμένου. Ἐφρόνει δὲ καὶ ἐκεῖνος ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοί, ὅτι τὰ ὄντα εἶναι ἐν κινήσει.

---

1) Ὅτι κινεῖ ἑαυτὴν καὶ κινεῖ τὰ ἄλλα.

17. Ὁμοίως δὲ πρὸς τούτους φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Ἀλκμαίων ἐδόξαζε περὶ ψυχῆς· λέγει δηλ. ὅτι αὕτη εἶναι ἀθάνατος, διότι ὁμοιάζει μὲ τοὺς ἀθανάτους· ἔχει δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο, διότι πάντοτε κινεῖται· κινοῦνται δὲ καὶ πάντα τὰ θεῖα αἰωνίως, ἡ σελήνη, ὁ ἥλιος, οἱ ἀστέρες καὶ ὁ οὐρανὸς ὅλος.

18. Ἄλλοι δέ, παχυλωτέρας ἔχοντες δοξασίας, εἶπον ὅτι καὶ ὕδωρ εἶναι ἡ ψυχή, καθὼς ὁ Ἵππων. Φαίνονται δὲ ὅτι ἐπείσθησαν περὶ τούτου ἐκ τοῦ ζωικοῦ σπέρματος, διότι εἰς πάντα τὰ ὄντα τὸ σπέρμα εἶναι ὑγρόν· διὸ καὶ μέμφεται τοὺς λέγοντας ὅτι αἷμα εἶναι ἡ ψυχή, διότι ἡ γονὴ δὲν εἶναι αἷμα, αὐτὴ δὲ (τὸ σπέρμα) εἶναι ἡ πρώτη (ἡ στοιχειώδης) ψυχή.

19. Ἄλλοι ὅμως, καθὼς ὁ Κριτίας, λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ αἷμα, διότι παραδέχονται ὅτι τὸ οἰκειότατον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ αἴσθησις, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ αἰτίας τῆς φύσεως τοῦ αἵματος. Οὕτω πάντα τὰ στοιχεῖα ἔλαβον κριτὰς (ψήφους) πλὴν τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ἀνεκήρυξεν ὡς ἀρχὴν τῆς ψυχῆς, ἐκτὸς ἐάν τις εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων (1) ἢ ὅτι εἶναι πάντα τὰ στοιχεῖα.

20. Ὁρίζουσιν οὗτοι πάντες τὴν ψυχὴν οὕτως εἰπεῖν διὰ τριῶν γνωρισμάτων, ἤτοι τῆς κινήσεως, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἀϋλότητος (2), ἕκαστον δὲ ἐκ τούτων ἀναφέρεται πάλιν εἰς τὰς στοιχειώδεις ἀρχάς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὁρίζοντες τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι αὕτη εἶναι ἢ στοιχεῖον ἢ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν στοιχείων, καὶ πάντες λέγουσιν ὅμοια πρὸς ἀλλήλους πλὴν ἑνός (3), διότι ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ὅμοιον γνωρίζεται διὰ τοῦ ὁμοίου· καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ γινώσκει πάντα, διὰ τοῦτο συνιστῶσιν αὐτὴν ἐκ πασῶν τῶν ἀρχῶν (τῶν στοιχείων).

21. Ὅσοι λοιπὸν (4) λέγουσιν ὅτι μία μόνη ὑπάρχει αἰτία καὶ ἓν στοιχεῖον, οὗτοι ἰσχυρίζονται, ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἓν στοιχεῖον,

---

1) Ἑπομένως καὶ ἐκ τῆς γῆς.
2) Προηγουμένως εἶπε μόνα τὰ δύο πρῶτα, τώρα προσθέτει καὶ τὸ ἀσώματον.
3) Πιθανῶς πλὴν τοῦ Ἀναξαγόρα.
4) Ὡς οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι.

λ. χ. πῦρ ἢ ἀήρ. Οἱ δὲ παραδεχόμενοι περισσοτέρας ἀρχάς, οὗτοι λέγουσιν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πολλαπλῆ.

22. Μόνος δὲ ὁ Ἀναξαγόρας λέγει, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχει μὲ τὰ ἄλλα πάντα. Ἀλλά, ἐὰν τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς, πῶς δύναται νὰ γνωρίζῃ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, οὔτε ὁ Ἀναξαγόρας εἶπεν οὔτε ἐξ ὅσων ἔγραψεν εἶναι φανερόν. Ὅσοι δὲ παραδέχονται([1]) ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν ἀρχῶν, οὗτοι καὶ τὴν ψυχὴν συνιστῶσιν ἐκ τῶν ἀντιθέτων· οἱ δὲ παραδεχόμενοι ([2]) τὸ ἓν ἐκ τῶν ἐναντίων, λ. χ. ἢ θερμὸν ἢ ψυχρὸν ἢ τοιοῦτόν τι ἄλλο, οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁμοίως ἓν ἐκ τούτων. Διὰ τοῦτο τινὲς παρακολουθοῦσι καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν λέξεων καὶ οἱ μὲν λέγοντες ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ θερμόν, ἰσχυρίζονται ὅτι διὰ τοῦτο (διὰ τὸ ζέειν) ὠνομάσθη ζωή, οἱ δὲ λέγοντες ὅτι εἶναι τὸ ψυχρόν, ἰσχυρίζονται ὅτι διὰ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ψῦξιν ἐκλήθη ψυχή.

Ταῦτα εἶναι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ψυχῆς παραδοθέντα ὑπὸ τῶν προγενεστέρων, καὶ οὗτοι οἱ λόγοι δι' οὓς τοιαῦτα εἶπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀναίρεσις τῶν λεγόντων ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς.— Διαίρεσις τῆς κινήσεως εἰς αὐτοκινησίαν καὶ ἑτεροκινησίαν. — Ἀναίρεσις δόξης Δημοκρίτου—καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Τιμαίου. —Πᾶσαι αἱ θεωρίαι περὶ ψυχῆς ἔχουσι τὸ ἐλάττωμα ὅτι δὲν ἐξετάζουσιν καὶ τὸ σῶμα.

---

1. Πρέπει νῦν νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰ περὶ τῆς κινήσεως λεχθέντα. Διότι ἴσως ὄχι μόνον εἶναι ψεῦδος τὸ ὅτι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι τοιαύτη, ὅπως ἰσχυρίζονται ([3]) οἱ λέγοντες, ὅτι ἡ

---

1) Οἱ Πυθαγορικοί, οἵτινες ἔλεγον, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία ἐναντίων.

2) Ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἵππων, καὶ ἴσως ὁπυθαγορίζων Ἀλκμαίων.

3) Ὡς ὁ Πλάτων.

ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν ἑαυτὸ ἢ τὸ δυνάμενον νὰ κινῇ ἑαυτό, ἀλλ' εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ἔχῃ κίνησιν (1)

2. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι ἀναγκαῖον τὸ κινοῦν νὰ κινῆται καὶ αὐτό, ἀπεδείχθη πρότερον (2). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ δύο τρόπους δύναται πᾶν πρᾶγμα νὰ κινῆται, δηλαδὴ ἢ ὑπ' ἄλλου (καθ' ἕτερον), ἢ ὑφ' ἑαυτοῦ (καθ' ἑαυτό), καθ' ἕτερον λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι πρᾶγμά τι κινεῖται, διότι εὑρίσκεται ἐντὸς ἄλλου κινουμένου, ὡς π. χ. οἱ ἐπιβάται τοῦ πλοίου, οἵτινες βεβαίως δὲν κινοῦνται ὁμοίως, ὅπως κινεῖται τὸ πλοῖον· διότι τοῦτο μὲν κινεῖται καθ' ἑαυτό, οἱ δὲ πλέοντες κινοῦνται μόνον διότι εἶναι ἐντὸς τοῦ κινουμένου. Τοῦτο δ' εἶναι φανερὸν καὶ εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος· ἡ βάδισις δηλ. εἶναι οἰκεία κίνησις τῶν ποδῶν, αὕτη δὲ εἶναι συνάμα καὶ κίνησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅμως τώρα δὲν εἶναι οἰκεία κίνησις τῶν ἐπιβατῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ δύο τρόπους λέγεται ἡ κίνησις, τώρα ἂς ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ' ἑαυτὴν ἢ μόνον μετέχει τῆς κινήσεως.

3. Ἐπειδὴ δὲ τέσσαρες εἶναι αἱ κινήσεις, τοπικὴ κίνησις, μεταβολή, ἐλάττωσις καὶ αὔξησις (3), ἡ ψυχὴ δυνατὸν νὰ κινῆται ἢ κατὰ μίαν τούτων τῶν κινήσεων ἢ κατὰ περισσοτέρας ἢ κατὰ πάσας. Καὶ ἂν κινῆται οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός (καθ' ἕτερον), ἡ κίνησις θὰ ὑπάρχῃ ἐκ φύσεως εἰς αὐτήν· καὶ ἂν ἡ κίνησις εἶναι φυσικὴ εἰς αὐτήν, ἔχει καὶ οἰκεῖον τόπον, διότι πᾶσαι αἱ εἰρημέναι κινήσεις γίνονται ἐν τόπῳ. Ἐὰν δὲ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ νὰ κινῇ ἑαυτήν, ἡ κίνησις θὰ ὑπάρχῃ εἰς αὐτὴν οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός, καθὼς ὑπάρχει λ. χ. εἰς τὴν λευκότητα ἢ εἰς μῆκος τριῶν πήχεων· διότι καὶ ταῦτα κινοῦνται, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, ἤτοι τὸ σῶμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσιν, αὐτὸ κινεῖται. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ὑπάρχει τόπος τούτων (τῶν συμβεβηκότων), τῆς ψυχῆς ὅμως θὰ ὑπάρχῃ τόπος, ἐὰν ἐκ φύσεως κινῆται (4).

---

1) Ὁ Ἀριστ. θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς κινοῦν ἀκίνητον, ὡς δίδουσαν τὴν κίνησιν χωρὶς αὐτὴ νὰ κινῆται.

2) Εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστ.

3) Ἀλλαχοῦ προσθέτει τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθοράν.

4) Πρῶτον λοιπὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς Πλατ. διδασκαλίας, ὅτι ἡ κίνησις

4. Προσέτι δὲ ἐὰν φύσει κινῆται, δύναται καὶ διὰ τῆς βίας νὰ κινῆται· καὶ ἂν διὰ τῆς βίας τότε καὶ ἐκ φύσεως (1). Ταῦτὰ λέγομεν καὶ περὶ ἠρεμίας. Διότι εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν κινεῖταί τι ἐκ φύσεως, εἰς ταύτην φθάνον ὁμοίως ἠρεμεῖ ἐκ φύσεως· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς ἣν θέσιν κινεῖται διὰ βίας, ἐκεῖ καὶ ἠρεμεῖ διὰ τῆς βίας. Ποῖαι δὲ εἶναι αἱ βεβιασμέναι τῆς ψυχῆς κινήσεις καὶ ἠρεμίαι, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἴπωμεν οὐδὲ κατ' εἰκασίαν, ἐὰν θέλωμεν (2).

5. Προσέτι δέ, ἐὰν ἡ ψυχὴ κινῆται ἄνω, εἶναι πῦρ, ἐὰν δὲ κάτω, εἶναι γῆ, διότι τῶν σωμάτων τούτων αὗται εἶναι αἱ κινήσεις.

6. Ὁ αὐτὸς δὲ συλλογισμὸς ἰσχύει καὶ περὶ τῶν διαμέσων κινήσεων (ἐμπρός, ὀπίσω κ. λ.). Προσέτι, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ φαίνεται ὅτι κινεῖ τὸ σῶμα, εὔλογον εἶναι νὰ δίδῃ αὐτῷ τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὴ κάμνει· καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, θὰ εἶναι ἀληθές, καὶ ἂν εἴπωμεν ἀντιστρόφως, ὅτι τὰς κινήσεις τὰς ὁποίας ποιεῖ τὸ σῶμα, ταύτας κινεῖται καὶ αὐτή. Ἀλλὰ τὸ σῶμα κινεῖται κατὰ τόπον, ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ μεταβάλλει τόπον ὡς τὸ σῶμα, μετατιθεμένη ἢ ὅλη ἢ κατὰ μέρη. Καὶ ἂν τοῦτο εἶναι δυνατόν, τότε δύναται καὶ ἐξελθοῦσα νὰ εἰσέλθῃ πάλιν εἰς τὸ σῶμα. Ἐκ τούτου δὲ ἕπεται τὸ ἀδύνατον ὅτι τὰ ἀποθανόντα ζῷα δύνανται νὰ ἀνίστανται.

7. Τὴν δὲ κατὰ συμβεβηκὸς κίνησιν (3) ἡ ψυχὴ θὰ ἠδύνατο καὶ νὰ δεχθῇ ὑπ' ἄλλου· διότι τὸ ζῷον δύναται νὰ σπρωχθῇ διὰ τῆς βίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐκεῖνο, ὅπερ ἔχει τὴν αὐτοκινη-

---

εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς, εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ ἦτο ἐν χώρῳ, ὑλική. 2) Ἡ ψυχὴ τότε ἠδύνατο νὰ κινῆται ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως.

1) Δηλ. ἡ παρὰ φύσιν κίνησις προϋποθέτει κίνησιν κατὰ φύσιν.

2) Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ τηρῆται εἰς ἠρεμίαν ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως, ἀλλ' αἱ βίαιαι αὗται καταστάσεις κινήσεως καὶ ἠρεμίας εἶναι ἀκατανόητοι. Ἕπονται τρία ἔτι ἐπιχειρήματα § 5—8.

3) Νῦν ἀναιρεῖ τὴν κατὰ συμβεβηκὸς κίνησιν, ἀφοῦ ἐπολέμησε τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὴν ψυχὴν κίνησιν.

σίαν ἐν τῇ οὐσίᾳ του, νὰ κινῆται ὑπ' ἄλλου, εἰ μὴ μόνον κατὰ συμβεβηκός, ὅπως οὐδὲ τὸ καθ' αὑτὸ καὶ δι' ἑαυτὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀγαθὸν δι' ἄλλο καὶ χάριν ἄλλου. Ἡ δὲ ψυχὴ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι, ἂν κινῆται ὑπό τινος, πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν κινεῖται.

8. Ἀλλ' ὅμως, καὶ ἂν ἡ ψυχὴ κινῇ αὐτὴ ἑαυτήν, καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ κινῆται· καὶ ἂν πᾶσα κίνησις εἶναι ὡς μία μετάστασις τοῦ κινουμένου, καθ' ὅσον κινεῖται, καὶ ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ μεθίσταται ἐκ τῆς οὐσίας της, ἐκτὸς ἐὰν κατὰ συμβεβηκὸς κινῇ ἑαυτήν, ἀλλὰ ἡ αὐτοκινησία ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς.

9. Τινὲς δὲ λέγουσι καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ οὕτω τὸ σῶμα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι, ὅπως καὶ αὐτὴ κινεῖται ([1]). Οὕτως ὁ Δημόκριτος λέγει ὅμοια σχεδὸν μὲ τὸν Φίλιππον τὸν κωμῳδοδιδάσκαλον, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ὁ Δαίδαλος κατεσκεύασε ξυλίνην Ἀφροδίτην κινουμένην, ἐγχύσας χυτὸν ἄργυρον (ὑδράργυρον). Καὶ ὁ Δημόκριτος λέγει ὁμοίως ὅτι αἱ ἀδιαίρετοι σφαῖραι (τὰ ἄτομα) κινούμεναι, διότι ἐκ φύσεως οὐδέποτε μένουσιν ἀκίνητοι, συνεφέλκουσι καὶ κινοῦσι πάντα τὰ σώματα. Ἀλλ' ἡμεῖς θὰ ἐρωτήσωμεν αὐτόν, ἂν καὶ ἠρεμίαν παράγουσιν αὗται. Ἀλλὰ πῶς θὰ τὴν παραγάγωσιν, εἶναι δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον νὰ εἴπῃ ([2]). Οὐδόλως λοιπὸν φαίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ τοιουτοτρόπως (σωματικῶς) τὸ ζῷον, ἀλλὰ διὰ θελήσεώς τινος καὶ νοήσεως κινεῖ αὐτό.

10. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὅπως ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Τίμαιος φυσικῶς ἐξηγεῖ, πῶς ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα· λέγει δηλ. ὅτι κινουμένη αὐτὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, μεθ' οὗ εἶναι συνδεδεμένη. Διότι λέγων ὅτι εἶναι συντεθειμένη ἐκ τῶν στοιχείων καὶ διῃρημένη κατὰ τοὺς ἁρμονικοὺς ἀριθμούς, ἵνα ἔχῃ ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἁρμονίας καὶ ἵνα ὅλη ἐκτελῇ κινήσεις ἁρμονικάς, τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν ὁ Τίμαιος ἔκαμψεν εἰς κύκλον, καὶ διαιρέσας τὸν ἕνα κύκλον

---

1) Οὕτω θὰ μετέδιδεν εἰς τὸ σῶμα τὴν κίνησιν, ἣν ἔλαβεν ἔξωθεν.

2) Διότι τὰ κινοῦντα τὴν ψυχὴν ἄτομα εἶναι ἀεικίνητα· πῶς λοιπὸν δύναται νὰ ἠρεμήσῃ τὸ σῶμα;

εἰς δύο κύκλους κατὰ δύο σημεῖα ἡνωμένους, πάλιν τὸν ἕνα διήρεσεν εἰς ἑπτὰ κύκλους, διότι ἐνόμιζεν ὅτι αἱ κινήσεις (αἱ τροχιαὶ) τοῦ οὐρανοῦ εἶναι αὐταὶ τῆς ψυχῆς αἱ κινήσεις.

11. Ἀλλὰ πρῶτον δὲν λέγει ὀρθῶς, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μέγεθος (1). Διότι δοξάζει ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι σχεδὸν τοιαύτη, ὁποῖος εἶναι ὁ καλούμενος νοῦς (2), οὐχὶ δὲ βεβαίως ὁποία εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ οὐδε ὁποία εἶναι ἡ ἐπιθυμητικὴ ψυχή, διότι ἡ κίνησις τούτων δὲν εἶναι κυκλικὴ φορά.

12. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναι εἷς καὶ συνεχής, ὅπως καὶ ἡ νόησις· ἡ δὲ νόησις εἶναι τὰ νοήματα· ταῦτα δὲ συνεχόμενα ἀποτελοῦσιν ἑνότητα, ὅπως ὁ ἀριθμὸς (3) ἀλλ' οὐχὶ ὅπως τὸ μέγεθος (4). Διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ νοῦς εἶναι συνεχὴς κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀλλ' εἶναι ἢ ἀμερὴς ἢ οὐχὶ συνεχὴς ὡς μέγεθός τι. Διότι, ἂν εἶναι μέγεθος, πῶς νοεῖ; Νοεῖ ὅλος ἢ διά τινος τῶν μερῶν του; Καὶ τὸ μέρος τοῦτο ἔχει μέγεθος ἢ εἶναι ἓν σημεῖον, ἂν δύναταί τις καὶ τὸ σημεῖον νὰ ὀνομάσῃ μέρος;

13. Ἐὰν δὲ εἶναι σημεῖον, ἐπειδὴ τὰ σημεῖα εἶναι ἄπειρα, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ νοῦς οὐδέποτε θὰ διατρέξῃ αὐτά. Ἐὰν δὲ εἶναι μέγεθος, τότε ὁ νοῦς νοεῖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλάκις ἢ ἀπειράκις (5). Ἀλλ' ἵνα ὁ νοῦς νοῇ δύναται καὶ ἅπαξ νὰ νοήσῃ τι· ἐὰν ὅμως ἀρκῇ ἡ ψυχὴ νὰ θίξῃ τὰ πράγματα δι' οἱουδήποτε τῶν μερῶν της, τίς ἡ χρεία νὰ κινῆται κυκλικῶς ἢ καὶ νὰ ἔχῃ μέγεθος;

---

1) Ὁ Πλάτων, εἰπὼν ὅτι ἡ ψυχὴ μερίζεται καὶ ὑποδιαιρεῖται, εἶπεν ὅτι αὕτη εἶναι μέγεθος. Βλέπε τὴν Πλατωνικὴν ψυχογονίαν ἐν Τιμ. 34 Α, 36 C.

2) Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέγεθος, οὔτε ὁμοιάζει μὲ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν, αἵτινες κινοῦνται κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν πρός τι ἢ ἔκ τινος ἀντικειμένου. Ὁ νοῦς ὅμως ἀντικείμενον ἔχων ἑαυτόν, τὰ νοητά, ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὸν καὶ κάμνει κυκλικὴν κίνησιν.

3) Αἱ μονάδες αἱ ἀποτελοῦσαι ἕνα ἀριθμὸν εἶναι συνεχεῖς, διότι ἀποτελοῦσι συνηνωμέναι ἓν ὅλον, ὅπερ εἶναι αὐτὸς ὁ ἀριθμός.

4) Τὰ μέρη εἶναι συνεχῆ καὶ συνέχονται πρὸς ἄλληλα.

5) Διότι ὑπάρχει εἴς τι μέγεθος ἄπειρος ἀριθμὸς σημείων, ἐν οἷς τὸ μέγεθος τοῦτο δύναται νὰ θίγηται καὶ ἡ νόησις θὰ πολλαπλασιάζηται τοσάκις ὅσα εἶναι τὰ σημεῖα, ἐνῷ ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως εἶναι ἑνιαία.

Ἐὰν δέ, ἵνα νοῇ ὁ νοῦς, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ θίγῃ τὰ πράγματα κατὰ τέλειον κύκλον, πρὸς τί ἡ θίξις διὰ τῶν μερῶν; Προσέτι πῶς ἡ ψυχὴ τὸ ἔχον μέρη θὰ νοῇ διὰ τοῦ ἀμεροῦς, ἢ τὸ ἀμερὲς πῶς θὰ νοῇ διὰ τοῦ ἔχοντος μέρη; Κατ' ἀνάγκην ὅμως ὁ νοῦς εἶναι ὁ κύκλος οὗτος· διότι κίνησις τοῦ νοῦ εἶναι ἡ νόησις, ὅπως κίνησις τοῦ κύκλου εἶναι ἡ περιφερικὴ κίνησις.

14. Ἐὰν λοιπὸν ἡ νόησις εἶναι περιφερικὴ κίνησις [1], τότε καὶ ὁ νοῦς θὰ εἶναι αὐτὸς ὁ κύκλος, τοῦ ὁποίου ἡ νόησις θὰ εἶναι ἡ περιφερικὴ κίνησις. Καὶ ὁ νοῦς θὰ νοῇ τι αἰωνίως καὶ κατ'ἀνάγκην, ἀφοῦ ἡ περιφερικὴ κίνησις εἶναι αἰώνιος. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον τοῦτο. Τῷ ὄντι τὰ μὲν πρακτικὰ νοήματα ἔχουσι πέρατα, διότι πάντα ἔχουσι σκοπὸν ἄλλον (ἐξωτερικόν)· τὰ δὲ θεωρητικὰ ἐπίσης περιορίζονται ὑπὸ τῶν λόγων. Πᾶς δὲ λόγος εἶναι ἢ ὁρισμὸς ἢ ἀπόδειξις. Καὶ ἡ μὲν ἀπόδειξις ὁρμᾶται ἀπό τινος ἀρχῆς καὶ ἔχει τρόπον τινὰ ὡς τέλος τὸν συλλογισμὸν ἢ τὸ συμπέρασμα. Ἐὰν δὲ αἱ ἀποδείξεις δὲν συμπεραίνωσιν, ὅμως δὲν ἐπανέρχονται τοὐλάχιστον πάλιν εἰς τὴν ἀρχήν των, ἀλλὰ προσλαμβάνουσαι πάντοτε ἕνα μέσον καὶ ἕνα ἄκρον προχωροῦσι κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, ἐνῷ ἡ περιφερικὴ κίνησις πάλιν ἐπανακάμπτει εἰς τὴν ἀρχήν. Οἱ δὲ ὁρισμοὶ εἶναι πάντες πεπερασμένοι.

15. Προσέτι, ἂν ἡ αὐτὴ περιφερικὴ κίνησις ἐπαναληφθῇ πολλάκις, πρέπει καὶ ὁ νοῦς νὰ νοήσῃ πολλάκις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

16. Προσέτι ἡ νόησις ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ ἠρεμίαν τινὰ καὶ στάσιν παρὰ μὲ κίνησιν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ συλλογισμός.

17. Ἀλλ' ἀκόμη, οὐδὲ εὐδαιμονίαν φέρει τὸ μὴ ὂν εὔκολον, ἄλλα βίαιον. Καὶ ἂν ἡ κίνησις δὲν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς, αὕτη θὰ κινῆται παρὰ τὴν φύσιν της.[2] Δυσάρεστον δὲ εἶναι καὶ

---

1) Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Τίμαιον ἡ κίνησις τοῦ κύκλου τοῦ παντὸς εἶναι ἀΐδιος, ἀνάγκη καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ὅστις συνταυτίζεται μὲ τὸν κύκλον τοῦτον, νὰ εἶναι ἀΐδιος, ἤτοι ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος. Ἀλλὰ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι περιωρισμένη, ἄρα ψευδὴς ἡ θεωρία τοῦ Τιμαίου—Ὁ Πλάτων ὅμως ὁμιλεῖ περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου.

2) Ἑπομένως θὰ ἦτο δυστυχής, διότι θὰ ὑφίστατο βίαν.

τὸ νὰ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα [1] καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ προσέτι ἀποφευκτόν, ἐὰν εἶναι προτιμότερον εἰς τὸν νοῦν νὰ μὴ εἶναι ἡνωμένος μὲ τὸ σῶμα, καθὼς συνήθως λέγεται καὶ πολλοὶ παραδέχονται.

18. Ἄγνωστος δὲ μένει καὶ ἡ αἰτία τῆς κυκλικῆς κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ. Διότι οὔτε ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι αἰτία τῆς κυκλικῆς φορᾶς αὐτῆς [2], ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς αὕτη κινεῖται τοιουτοτρόπως. Οὔτε τὸ σῶμα εἶναι αἴτιον, ἀλλ' ἡ ψυχὴ μᾶλλον εἶναι αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος. Ἀλλὰ προσέτι δὲν λέγουσιν οὐδὲ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη εἶναι καλυτέρα κατάστασις· καὶ ὅμως ἔπρεπε νὰ ῥηθῇ ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἐποίησε τὴν ψυχὴν νὰ κινῆται κυκλικῶς [3], διότι εἶναι καλύτερον εἰς αὐτὴν νὰ κινῆται παρὰ νὰ μένῃ ἀκίνητος καὶ νὰ κινῆται οὕτως εἶναι καλύτερον παρὰ ἄλλως.

22. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σκέψις αὕτη ἀνήκει μᾶλλον εἰς ἄλλας μελέτας, ἂς ἀφήσωμεν τώρα αὐτήν. Συμβαίνει ὅμως καὶ εἰς ταύτην καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν περὶ τῆς ψυχῆς θεωριῶν τὸ ἄτοπον τοῦτο· συνδέουσι δηλαδὴ τὴν ψυχὴν μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν θέτουσιν ἐν αὐτῷ, χωρὶς νὰ προσδιορίσωσι διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο καὶ ποία εἶναι ἡ σχέσις τοῦ σώματος μὲ τὴν ψυχήν. Καὶ ὅμως φανερὸν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον· διότι ἕνεκα τῆς κοινωνίας αὐτῶν τὸ μὲν ἐνεργεῖ, τὸ δὲ πάσχει, καὶ τὸ μὲν κινεῖται, τὸ δὲ κινεῖ· οὐδεμία δὲ τῶν προσαλλήλων τούτων σχέσεων ὑπάρχει μεταξὺ τῶν τυχόντων πραγμάτων.

23. Ἄλλοι δὲ ἐπιχειροῦσι μόνον νὰ εἴπωσιν ὁποῖόν τι εἶνε ἡ ψυχή, ἀλλὰ περὶ τοῦ σώματος, ὅπερ θὰ δεχθῇ αὐτήν, οὐδὲν πλέον προσδιορίζουσιν, ὡς ἐὰν ἦτο δυνατόν, καθὼς λέγουσιν οἱ

---

1) Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡνωμένη μὲ τὸ σῶμα τοῦ κόσμου.

2) Ἀλλ' ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς τὴν αἰτίαν τῆς κινήσεως ἀναφορικῶς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ κόσμου.

3) Ὁ Πλάτων ὅμως ἐξηγεῖται περὶ τούτου.

Πυθαγορικοὶ μῦθοι, (¹) ἡ τυχοῦσα ψυχὴ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ τυχὸν σῶμα, διότι εἶναι φανερόν, ὅτι ἕκαστον ἔχει ἴδιον εἶδος καὶ μορφήν. Παρόμοια δὲ λέγουσι ταῦτα, ὡς ἐάν τις ἤθελε λέγει ὅτι ἡ τεκτονικὴ εἰσδύει εἰς τοὺς αὐλούς, ἐνῷ ἀναγκαῖον εἶναι ἡ μὲν τέχνη νὰ μεταχειρίζηται τὰ οἰκεῖα αὐτῆς ὄργανα, ἡ δὲ ψυχὴ τὸ σῶμά της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἀναίρεσις τῶν λεγόντων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι 1ον ἁρμονία, 2ον Ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.

---

1. Καὶ ἄλλη τις γνώμη περὶ ψυχῆς εἶναι παραδεδομένη, καὶ πιστευτὴ ὑπὸ πολλῶν ὀλιγώτερον οὐδεμιᾶς ἐκ τῶν εἰρημένων, ἀπολογηθεῖσα δὲ καὶ ἐξετασθεῖσα καὶ εἰς τοὺς κοινῶς γενομένους λόγους· λέγουσι δηλ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία τις, διότι καὶ ἡ ἁρμονία εἶναι μῖξις καὶ σύνθεσις ἐναντίων, καὶ τὸ σῶμα σύγκειται ἐξ ἐναντίων (²).

2, Ἀλλὰ καίτοι ἡ ἁρμονία εἶναι ἀναλογία τις ἢ συνδυασμὸς τῶν μιχθέντων πραγμάτων, ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οὐδὲν ἐκ τῶν δύο τούτων. Προσέτι τὸ παράγειν κίνησιν δὲν εἶναι ἴδιον τῆς ἁρμονίας, ἐνῷ εἰς τὴν ψυχὴν πρὸ πάντων ἀποδίδουσιν αὐτὸ πάντες σχεδόν. Ἡ λέξις πάλιν ἁρμονία ἁρμόζει εἰς τὴν ὑγίειαν καὶ ἐν γένει εἰς τὰς σωματικὰς ἀρετὰς μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ψυχήν. Φανερώτερον δὲ γίνεται τοῦτο, ἐὰν δοκιμάσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὰ πάθη καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δι' ἁρμονίας τινός· διότι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ τὰ συναρμόσωμεν.

---

1) Περὶ μετεμψυχώσεως.

2) Λ.χ. θερμῶν καὶ ψυχρῶν, ὑγρῶν καὶ ξηρῶν, σκληρῶν καὶ μαλακῶν κ.λ.

5. Προσέτι μεταχειριζόμεθα τὴν λέξιν ἁρμονίαν ἀποβλέποντες εἰς δύο σημασίας· κυριώτατα μὲν ἐκφράζομεν τὴν σύνθεσιν μεγεθῶν θεωρουμένων εἰς πράγματα, ἅτινα ἔχουσι κίνησιν καὶ θέσιν, ὅταν ταῦτα (1) συναρμόζωνται οὕτως, ὥστε δὲν δύνανται νὰ παραδεχθῶσι μεταξύ των οὐδὲν ὁμογενές. Ἔπειτα δὲ δηλοῦμεν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν μεμιγμένων πραγμάτων. (2) Ἀλλ' οὔτε κατὰ τὴν μίαν οὔτε κατὰ τὴν ἄλλην σημασίαν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ καλῶμεν τὴν ψυχὴν ἁρμονίαν. Ἡ μὲν σύνθεσις τῶν μερῶν τοῦ σώματος εὐκόλως δύναται νὰ ἐξετασθῇ. Διότι αἱ συνθέσεις τῶν μερῶν τούτων εἶναι καὶ πολλαὶ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους. Τίνων ὅμως μερῶν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι σύνθετος ὁ νοῦς; ἢ καὶ τὸ αἰσθητικὸν ἢ τὸ ὀρεκτικόν; Ὁμοίως ἄτοπον εἶναι νὰ ὑπολαμβάνωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι λόγος τῆς μίξεως. Διότι ἡ μῖξις τῶν στοιχείων εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς σαρκὸς δὲν ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον (ἀναλογίαν), τὸν ὁποῖον ἔχει ἡ μῖξις τῶν στοιχείων τοῦ ὀστοῦ. Θὰ συμβῇ λοιπὸν (τὸ ἄτοπον) νὰ ἔχῃ ἕκαστος ἡμῶν πολλὰς ψυχὰς καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἐὰν ὄντως πάντα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἀποτελοῦνται ἐκ στοιχείων μεμιγμένων, ὁ δὲ λόγος τῆς μίξεως εἶναι ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ψυχή.

6. Ἠδύνατό τις καὶ τοῦτο νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Ἐμπεδοκλέα (3), ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἕκαστον τῶν μικτῶν αὐτῶν στοιχείων ὑπάρχει ὑπό τινος ἀναλογίας διωρισμένον : τί ἐκ τῶν δύο, ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ λόγος οὗτος, ἢ μᾶλλον ἄλλο τι οὖσα ἡ ψυχὴ προσφύεται εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος; Προσέτι ἡ φιλία (ὁ ἔρως) εἶναι αἰτία τῆς τυχούσης μίξεως ἢ τῆς κατὰ λόγον μίξεως; Καὶ αὐτὴ ἡ φιλία εἶναι ὁ λόγος ἢ ἄλλο τι διάφορον παρὰ τὸν λόγον;

---

1) λ. χ. ξύλα, λίθοι καὶ ἄλλα χρησιμεύοντα εἰς τὴν κατασκευὴν οἰκίας.

2) λ. χ. τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν ἔχομεν μόνον, ὅταν δὲν εὑρίσκηται μεταξὺ τῶν φθόγγων ἀναλογία δυναμένη νὰ καταστήσῃ ὡραιοτέραν τὴν συμφωνίαν αὐτῶν.

3) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶπεν ὅτι πάντα τὰ σώματα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων, καὶ μόνον ἐκ τῆς διαφόρου ἀναλογίας τῶν στοιχείων προέρχεται ἡ διαφορὰ τῶν σωμάτων.

7. Ταῦτα λοιπὸν τοιαύτας γεννῶσιν ἀπορίας. Ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναί τι διάφορον τῆς μίξεως, διατί ἆρά γε αὕτη φθείρεται ἅμα ὡς φθείρεται ἡ σὰρξ και τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ζῴου ; Πρὸς τούτοις ἐὰν ἕκαστον τῶν μερῶν τοῦ σώματος δὲν ἔχῃ ψυχήν, καὶ ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ὁ λόγος τῆς μίξεως, τί εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ φθείρεται ὅταν ἡ ψυχὴ ἀπολείπῃ τὸ σῶμα ; Ὅτι λοιπὸν οὔτε ἁρμονία δύναται νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ οὔτε νὰ κινῆται κυκλικῶς, εἶναι φανερὸν ἐξ ὅσων εἴπομεν.

8. Ἀλλὰ ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, κατὰ συμβεβηκὸς (1) δύναται νὰ κινῆται ἡ ψυχὴ καὶ νὰ κινῇ αὐτὴ ἑαυτήν, καθὼς π. χ. δύναται νὰ κινῆται μετὰ τοῦ σώματος ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκεται, τοῦτο δὲ νὰ κινῆται ὑπὸ τῆς ψυχῆς· ἄλλως δὲ δὲν δύναται νὰ κινῆται κατὰ τόπον ἡ ψυχή.

9. Ἀλλὰ μετὰ μείζονος λόγου δύναταί τις νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ αὐτῆς ἂν κινεῖται, ἀποβλέψας εἰς τὰ ἑξῆς : Λέγομεν δηλαδὴ ὅτι ἡ ψυχὴ χαίρει, λυπεῖται, θαρρεῖ, φοβεῖται, προσέτι ὀργίζεται, αἰσθάνεται καὶ διανοεῖται, ταῦτα δὲ πάντα φαίνονται ὅτι εἶναι κινήσεις· καὶ ἐκ τούτου ἤθελε νομίσει τις ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται.

10. Ἀλλὰ τοῦτο (2) δὲν εἶναι ἀναγκαῖον συμπέρασμα. Διότι καὶ ἂν βεβαίως τὸ λυπεῖσθαι ἢ χαίρειν ἢ διανοεῖσθαι εἶναι κυριώτατα κινήσεις, καὶ ἂν ἕκαστον τῶν παθῶν τούτων εἶναι μία κίνησις, πλὴν εἶναι κίνησις οὐχὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ παράγεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, π. χ. τὸ ὀργίζεσθαι ἢ τὸ φοβεῖσθαι εἶναι τὸ νὰ κινῆται ἡ καρδία κατὰ ὡρισμένον τρόπον, καὶ τὸ διανοεῖσθαι εἶναι αὕτη ἴσως ἢ ἄλλη τις ἀνάλογος κίνησις. Τὰ πάθη δὲ ταῦτα συμβαίνουσιν ἄλλα μὲν διὰ τοπικῆς μεταθέσεως στοιχείων τινῶν τοῦ σώματος κινουμένων, ἄλλα δὲ δι᾽ ἀλλοιώσεως, ἀλλὰ ποῖα εἶναι καὶ πῶς γίνονται τὰ πάθη ταῦτα πραγματευόμεθα ἀλλαχοῦ.

11. Ἀλλὰ νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ὀργίζεται εἶναι τὸ αὐτὸ

---

1) Ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα. Τούτου κινουμένου συμβαίνει νὰ κινῆται καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τόπον.

2) Ὅτι δηλ. ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ᾽ ὃν τρόπον ἐπίστευον οἱ ἀρχαιότεροι.

ὡς νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑφαίνει ἢ οἰκοδομεῖ· διὸ ὀρθότερον ἴσως εἶναι νὰ μὴ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐλεεῖ, ἢ μανθάνει ἢ διανοεῖται, ἀλλ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ ταῦτα διὰ τῆς ψυχῆς· καὶ ταῦτα χωρὶς νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ ὅτι ἔρχεται ἄλλοτε μὲν μέχρις αὐτῆς, ἄλλοτε δὲ ἀπ' αὐτῆς. Οὕτως ἡ μὲν αἴσθησις κινεῖται ἀπὸ τούτων τῶν ἐκτὸς πραγμάτων, ἐνῷ ἐν τῇ ἀναμνήσει ἡ κίνησις γίνεται ἀπ'αὐτῆς τῆς ψυχῆς πρὸς τοὺς ἐρεθισμοὺς ἢ τὰς ἐντυπώσεις τὰς διαμενούσας ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις[1].

12. Ὁ δὲ νοῦς φαίνεται ὅτι εἶναι οὐσία τις, ἥτις γενᾶται εἰς τὴν ψυχὴν καὶ δὲν φθείρεται· διότι ἄλλως θὰ ἐφθείρετο πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ γῆρας ἐξασθενήσεως. Ἀλλ' ἐνταῦθα συμβαίνει ἴσως ὅ,τι ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· διότι ἂν ὁ γέρων ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀκόμη τὸ ὄμμα ἐν ὡρισμένῃ τινὶ καταστάσει θὰ ἔβλεπεν ὅπως καὶ ὁ νέος. Ὥστε τὸ γῆρας δὲν ἔρχεται ἐκ πάθους τινὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ πάθους τοῦ σώματος, ἐν τῷ ὁποίῳ αὕτη ὑπάρχει, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς μέθας καὶ τὰς νόσους.

13. Καὶ ἡ νόησις δὲ καὶ ἡ θεωρία μαραίνονται, διότι ἄλλο τι ἐντὸς ἡμῶν φθείρεται (λ. χ. ἡ ζωτικὴ δύναμις), ἀλλ' ἡ ἀρχὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀπαθής. Ἡ δὲ διανόησις καὶ ἡ φιλία ἢ τὸ μῖσος [2] δὲν εἶναι πάθη ἐκείνης, ἀλλὰ τούτου τοῦ ἔχοντος αὐτήν (τοῦ σώματος), καθ' ὅσον ἔχει αὐτήν. Διὸ καὶ ὅταν τοῦτο φθείρεται, οὔτε μνήμη οὔτε ἀγάπη ὑπάρχει, διότι ταῦτα δὲν εἶναι πάθη τοῦ νοῦ ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ τούτου πράγματος [3], ὅπερ κατεστράφη. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναί τι θεῖον καὶ ἀπαθές [4].

14. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινῆται, εἶναι

---

1) Τὸ αἰσθητὸν κινεῖ τὸ σῶμα, τὰ αἰσθητήρια, καὶ ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ αἴσθησις. Ἐν τῇ ἀναμνήσει ἀντιθέτως ἡ ψυχὴ πρώτη ἀνακαλεῖ τὰς εἰκόνας ἃς φυλάττει, καὶ οὕτω πολλάκις κινεῖ τὸ σῶμα.

2) Ταῦτα δὲν εἶναι πάθη τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἀλλὰ τοῦ ἐμψύχου σώματος.

3) Δηλαδὴ τῆς ἑνώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.

4) Θὰ ἀποδείξῃ περαιτέρω ὅτι ὁ νοῦς εἶναι θεῖος καὶ ἀθάνατος καὶ ὅλως ἀπαθής.

φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων· ἐὰν δὲ μηδόλως κινῆται, φανερὸν ὅτι οὐδὲ αὐτοκίνητος εἶναι.

15. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον παρὰ τὰ εἰρημένα εἶναι παράλογον τὸ νὰ δοξάζωσιν (1) ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν. Διότι ὑπάρχουσιν εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἀδύνατα πράγματα, πρῶτον μὲν τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς κινήσεως, εἰδικῶς δὲ ἐκ τούτου, ὅτι τὴν ψυχὴν λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀριθμός. Διότι πῶς πρέπει νὰ νοῶμεν μονάδα κινουμένην; καὶ ὑπὸ τίνος καὶ πῶς κινεῖται, ἐνῷ δὲν ἔχει οὔτε μέρη οὔτε διαφοράς; Διότι, ἐὰν κινῇ καὶ κινῆται, πρέπει νὰ ἔχῃ διαφοράς. Προσέτι δέ, ἐπειδὴ λέγουσιν ὅτι ἡ γραμμὴ κινουμένη παράγει ἐπιφάνειαν, τὸ δὲ σημεῖον κινούμενον παράγει γραμμήν, ἄρα καὶ αἱ κινήσεις τῶν μονάδων θὰ εἶναι γραμμαί (2), διότι τὸ σημεῖον εἶναι μονὰς κατέχουσα θέσιν. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῆς ψυχῆς εἶναι ποὺ καὶ κατέχει θέσιν.

16. Προσέτι ἐὰν ἀπὸ ἀριθμὸν ἀφαιρέσῃ τις ἀριθμὸν ἢ μονάδα, μένει ὑπόλοιπον ἄλλος (διάφορος) ἀριθμός. Ἀλλὰ τὰ φυτὰ καὶ πολλὰ τῶν ζῴων (3) ὅταν διαιρεθῶσι, ζῶσιν ἀκόμη καὶ φαίνονται ὅτι ἔχουσι τὴν αὐτὴν ψυχὴν κατὰ τὸ εἶδος.

17. Θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι οὐδόλως διαφέρει τὸ νὰ λέγῃ μονάδας ἢ μικρὰ σωμάτια (4). Διότι καὶ αἱ μικραὶ σφαῖραι τοῦ Δημοκρίτου, ἐὰν θεωρηθῶσιν ὡς σημεῖα, μόνον δὲ μένῃ τὸ ποσόν, θὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ποσῷ τούτῳ (5) ἓν μέρος κινοῦν καὶ ἓν μέρος

---

1) Οὕτως ὁ Ξενοκράτης ἐθεώρησε τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς ὡς μεμιγμένα κατὰ λόγον, ὥστε νὰ παράγωσιν ἁρμονίαν. Ἀλλ' ἡ ἁρμονία προέρχεται ἐξ ἀριθμητικοῦ λόγου. Ἄρα ἡ φύσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀριθμός, εἰς ὃν ὁ Ξενοκράτης προσέθηκε καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐτοκινησίας.

2) Ἡ ψυχὴ εἶναι μονάς, ἀριθμός. Ἡ μονὰς καὶ τὸ σημεῖον συμπίπτουσι πολλαχῶς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ κίνησις σημείου γεννᾷ γραμμάς, λοιπὸν καὶ αἱ κινήσεις τῆς μονάδος, ὡς ψυχῆς, θὰ γεννῶσι γραμμάς. Αὗται δὲ αἱ γραμμαὶ θὰ εἶναι αὗται αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς, ὀργή, λύπη κ.λ.

3Τὰ πολποὺδ)α ἐν γένει καὶ τὰ ζῳόφυτα.

4) Ἄτομα ἅτινα μὴ ἔχοντα μέγεθος εἶναι ὡς μονάδες καὶ σημεῖα ἄπειρα τὸν ἀριθμόν.

5) Ὅπερ μένει εἰς τὰ ἄτομα.

κινούμενον, καθὼς εἰς πᾶν συνεχὲς ποσόν. Διότι τὸ ῥηθὲν συμπέρασμα δὲν στηρίζεται εἰς τὴν κατὰ τὸ μέγεθος ἢ τὴν σμικρότητα διαφοράν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ποσόν· διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρχῃ τι ὅπερ θέτει εἰς κίνησιν τὰς μονάδας. Καὶ ἐὰν ἐν τῷ ζῴῳ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν, αὕτη θὰ εἶναι τὸ κινοῦν καὶ ἐν τῷ ἀριθμῷ. Ὥστε ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον, ἀλλὰ μόνον τὸ κινοῦν.

18. Καὶ ὅμως πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶνε αὕτη μονάς; διότι πρέπει νὰ ἔχῃ διαφοράν τινα πρὸς τὰς ἄλλας μονάδας. Ἀλλὰ ποίαν διαφορὰν δύναται νὰ ἔχῃ σημεῖον λαμβανόμενον ὡς μονὰς πλὴν τῆς θέσεως; (1) Ἐὰν λοιπὸν αἱ ὑλικαὶ μονάδες καὶ τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ σώματι εἶναι διάφορα, αἱ μονάδες θὰ εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὅπου καὶ τὰ σημεῖα. Διότι ἡ μονὰς θὰ καταλάβῃ τὸν τόπον τοῦ σημείου. Καὶ τότε τί ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχῃ ἀπειρία μονάδων ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐὰν θὰ ὑπάρχωσι δύο; ὅπερ εἶναι ἄτοπον, διότι τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ὁ τόπος εἶναι ἀδιαίρετος εἶναι καὶ αὐτὰ ἀδιαίρετα.

19. Ἐὰν δὲ τὰ σημεῖα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ σώματι εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῆς ψυχῆς, ἢ ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ σώματι σημείων εἶναι ἡ ψυχή, διατί δὲν ἔχουσι ψυχὴν ὅλα τὰ σώματα (2); Διότι εἰς ἅπαντα τὰ σώματα φαίνεται ὅτι ὑπάρχουσι σημεῖα, καὶ ταῦτα ἄπειρα.

20. Προσέτι δε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ χωρίζωνται αἱ ψυχαὶ

---

1) Ἓν σημεῖον δὲν δύναται νὰ διαφέρῃ ἄλλου σημείου εἰμὴ διὰ τῆς θέσεώς του. Ἄτοπον δὲ εἶναι νὰ λέγηται ὅτι ἀριθμητικὴ μονὰς διαφέρει οὕτω ἄλλης ἀριθμητικῆς μονάδος, διότι ὁ ἀριθμὸς δὲν ἔχει θέσιν. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν Ξενοκράτην δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ ἓν σημεῖον κατὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους.

2) Ἐνταῦθα ἀναιρεῖ τὴν γνώμην ὅτι τὰ σημεῖα τοῦ σώματος εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ τῆς ψυχῆς. Ἀνωτέρω ἐξήτασε τὴν γνώμην, ὅτι τὰ ὑλικὰ σημεῖα τοῦ σώματος εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ σημεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ψυχήν.

καὶ νὰ ἀπολύωνται ἀπὸ τῶν σωμάτων [1], ἀφοῦ αἱ γραμμαὶ δὲν διαιροῦνται εἰς σημεῖα; [2]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Συνέχεια τῆς ἀναιρέσεως τῶν λεγόντων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.—Ἀναίρεσις τῆς θεωρίας ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν στοιχείων, πυρός, ἀέρος κ.λ., καὶ ὅτι γνωρίζει τὰ πράγματα μόνον διότι εἶναι ὁμοία μὲ αὐτά.—Ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι διεσπαρμένη εἰς τὸ σύμπαν. —Ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πάντοτε ὅλη; ἢ ἑκάστη ἐνέργεια αὐτῆς γίνεται διά τινος ἐκ τῶν μερῶν αὐτῆς;

1. Ἰδιαίτερον ἄτοπον συμβαίνει ἐδῶ, καθὼς εἴπομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι λέγουσιν οὗτοι τὸ αὐτὸ μὲ τοὺς δοξάζοντας ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα ἔχον λεπτότατα μέρη, ἐξ ἄλλου δὲ διότι παραδέχονται ὅτι τὸ σῶμα κινεῖται ὑπὸ τῆς ψυχῆς καθ' ὃν τρόπον λέγει ὁ Δημόκριτος. Διότι, ἂ νὴ ψυχὴ εἶναι εἰς πᾶν αἰσθανόμενον σῶμα, ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ δύο σώματα, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμά τι. Κατὰ δὲ τοὺς λέγοντας ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός, ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τὸ ἄτοπον εἰς τὸ ἓν σημεῖον νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ σημεῖα ἢ πᾶν σῶμα νὰ ἔχῃ ψυχήν, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ψυχὴ γίνεται ἀριθμὸς διαφορετικὸς καὶ ἄλλος παρὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ σώματι σημεῖα.

2. Συμβαίνει ἄρα νὰ κινῆται τὸ ζῷον ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ καθὼς καὶ ὁ Δημόκριτος, ὡς εἴπομεν, ἐξήγει τὴν κίνησιν αὐτοῦ.

1) Ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ξενοκράτους ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ χωρίζηται ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἀλλὰ ἀφοῦ κατ' αὐτοὺς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς ἀναγόμενος εἰς σημεῖα, πῶς δύναται νὰ χωρίζηται τοῦ σώματος, ἀφοῦ τὸ σημεῖον εἶναι ἀχώριστον τῆς γραμμῆς;

2) Τὰ σημεῖα δὲν εἶναι μέρη τῶν γραμμῶν, ἀλλὰ μόνον ὡρισμένα θέσεις ἢ ὅρια. Ἡ γραμμὴ ἅμα διαιρεθῇ εἰς σημεῖα δὲν ὑπάρχει πλέον.

Διότι τί διαφέρει νὰ λέγῃ τις ὅτι σφαῖραι μικραὶ ἢ μονάδες μεγάλαι, ἢ ἁπλῶς μονάδες κινοῦνται ; Διότι κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ ζῷον κατ' ἀνάγκην κινεῖται μόνον, διότι αἱ μονάδες κινοῦνται.

3. Εἰς τοὺς συνδυάζοντας λοιπὸν καὶ συνταυτίζοντας κίνησιν καὶ ἀριθμὸν και ταῦτα συμβαίνουσι τὰ ἄτοπα καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα. Διότι ὄχι μόνον εἶναι ἀδύνατος τοιοῦτος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον συμβεβηκὸς αὐτῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο φανερὸν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πάθη καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, συλλογισμούς, αἰσθήσεις, ἡδονάς, λύπας καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· διότι, καθὼς εἴπομεν πρότερον, δὲν εἶναι εὔκολον οὐδὲ εἰκασίαν τινὰ νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν λειτουργιῶν τούτων.

4. Ἐνῷ λοιπὸν παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς τρεῖς τρόποι καθ' οὓς ὁρίζουσι τὴν ψυχήν, ἄλλοι δηλ. εἶπον ὅτι εἶναι τὸ κινητικώτατον ὄν, διότι εἶναι αὐτοκίνητον, ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι σῶμα ἔχον μικρότατα μέρη ἢ τὸ μᾶλλον ἀσώματον τῶν ἄλλων, διεξήλθομεν πάσας σχεδὸν τὰς ἀπορίας καὶ τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας οἱ δύο τρόποι οὗτοι παρουσιάζουσιν.

5. Ὑπολείπεται δὲ νὰ ἴδωμεν πῶς δοξάζουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων. Διότι λέγουσι μὲν οὕτω, ἵνα ἐξηγήσωσι πῶς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται τὰ ὄντα καὶ γινώσκει ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ ἀναγκαίως συμβαίνουσι πολλὰ τὰ ἀδύνατα ἐν τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ. Διότι ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ ὅμοιον γινώσκει, τὸ ὅμοιον, ὡσανεὶ ὑπελάμβανον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μόνα, ἅπερ ἡ ψυχὴ γινώσκει, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, μᾶλλον δὲ εἶναι ἴσως ἄπειρα, ἐκ τούτων τῶν στοιχείων ἀποτελούμενα ([1]). Ἔστω λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει καὶ αἰσθάνεται τὰ στοιχεῖα ([2]) ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἕκαστον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ

---

1) Εἴτε τὰ ὑλικὰ σύνθετα ὄντα, εἴτε αἱ ἀναφοραὶ τῶν πραγμάτων.

2) Τὰ τέσσαρα, γῆν, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ. Ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο καὶ πέμπτον στοιχεῖον, τὸν αἰθέρα.

πῶς θὰ αἰσθανθῇ ἢ θὰ γνωρίσῃ τὸ σύνολον πράγματός τινος, π.χ. τί ἐστι θεὸς ἢ ἄνθρωπος ἢ σὰρξ ἢ ὀστοῦν ; ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλο ὁτιδήποτε ἐκ τῶν συνθέτων. Διότι οὐχὶ βεβαίως καθ' οἱονδήποτε τύχωσι τρόπον τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσιν ἕκαστον πρᾶγμα, ἀλλὰ κατά τινα λόγον καὶ σύνθεσιν, καθὼς καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ ὀστοῦ: «Ἡ δὲ ἐρασμία γῆ εἰς τὰς εὐστέρνους χοάνας αὐτῆς ἐκ τῶν ὀκτὼ μερῶν ἔλαβε δύο μέρη ἐκ τοῦ λαμπροῦ ὑγροῦ, τέσσαρα δὲ ἐκ τοῦ Ἡφαίστου, τὰ δὲ ὀστᾶ ἐγένοντο λευκά». (1) Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ ὑπάρχωσι τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ ψυχῇ, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῇ καὶ οἱ λόγοι καὶ ἡ σύνθεσις. Διότι ἕκαστον στοιχεῖον θὰ γνωρίζῃ μόνον τὸ ὅμοιόν του, καὶ οὐδὲν θὰ γνωρίζῃ τὸ ὀστοῦν ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ταῦτα θὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ· ἀλλὰ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, δὲν εἶναι χρεία νὰ εἴπωμεν. Διότι τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ ἂν ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχῃ λίθος ἢ ἄνθρωπος ; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ μὴ ἀγαθοῦ (2) καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

7. Προσετι, ἐπειδὴ τὸ ὂν λέγεται κατὰ πολλὰς σημασίας, (διότι σημαίνει τοῦτο τὸ ἄτομον, ἔπειτα τὸ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ καὶ ἄλλην τινὰ ἐκ τῶν κατηγοριῶν, ἃς διεκρίναμεν), ἆρά γε ἡ ψυχὴ ἐξ ἁπασῶν συνίσταται ἢ οὔ ; Ἀλλὰ δὲν πιστεύεται ὅτι ὑπάρχουσι στοιχεῖα κοινὰ πασῶν τῶν κατηγοριῶν. (3) Ἆρα λοιπὸν ἡ ψυχὴ θὰ συνίσταται ἐκ μόνων τῶν στοιχείων, ὅσα εἶναι τῆς οὐσίας ; Πῶς λοιπὸν τότε γνωρίζει καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων στοιχείων; Ἢ θὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι δι' ἕκαστον γένος ὑπάρχουσι στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ ἰδιαίτεραι, ἐξ ὧν συνέστη ἡ ψυχή ; Θὰ εἶναι λοιπὸν τότε αὕτη

---

1) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι τὰ ὀστᾶ ἔχουσι δύο μέρη γῆς, δύο ὕδατος καὶ τέσσαρα πυρός. (Ὅρα καὶ Μ. Εὐαγγελίδου, Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας Α. 1904).

2) Τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι στοιχεῖον, ἀλλ' εἶναι ἀναφορὰ ἢ σχέσις. Εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ δύο κακιῶν, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως.

3) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην αἱ κατηγορίαι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι, καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἓν γένος.

ποσὸν καὶ ποιὸν καὶ οὐσία [1]. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ποσοῦ νὰ ἀποτελῆται οὐσία καὶ οὐχὶ ποσόν. Οἱ λέγοντες λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ γίνεται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων περιπίπτουσιν εἰς ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἄτοπα.

8. Ἀλλ' ἄτοπον εἶναι καὶ τὸ νὰ λέγωσιν ὅτι εἶναι ἀπαθὲς τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου, ἀλλ' ὅτι τὸ ὅμοιον αἰσθάνεται τὸ ὅμοιον καὶ ὅτι γινώσκομεν τὸ ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου, ἐνῷ συγχρόνως παραδέχονται ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι πάθος καὶ κίνησις, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ γνῶσις.

9. Ὅτι δὲ πολλὰς ἀπορίας καὶ δυσκολίας γεννᾷ τὸ νὰ ἰσχυρίζωνται, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅτι ἕκαστον πρᾶγμα γνωρίζομεν διὰ τῶν σωματικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι τὰ ὅμοια γινώσκονται διὰ τῶν ὁμοίων, μαρτυροῦσι τὰ νῦν λεχθέντα [2]. Ὅσα τῳόντι ἐκ γῆς μέρη ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς σώμασι τῶν ζῴων, ὀστᾶ, νεῦρα [3], τρίχες φαίνονται ὅτι οὐδόλως αἰσθάνονται, καὶ ἑπομένως οὐδὲ τὰ ὅμοια

---

1) Ἀλλὰ τότε τί γίνεται ἡ ἑνότης αὐτῆς, ἧς ἄνευ οὔτε νὰ νοηθῇ δύναται;

2) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ ὅμοιον γινώσκεται ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Ἑπομένως ἵνα γινώσκηται ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης, ἥτις σύγκειται ἐκ τῶν 4 στοιχείων, πυρός, ἀέρος, ὕδατος καὶ γῆς, πρέπει ἡ γινώσκουσα ψυχὴ ν' ἀποτελῆται ἐκ τῶν ὁμοίων στοιχείων. Ὁ Ἀριστοτέλης φέρει τὰς ἀκολούθους ἀντιρρήσεις: (1) ἡ ψυχὴ γινώσκει οὐ μόνον τὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ «ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον» οὐδὲν ἐξηγεῖ. (2) οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ τῶν στοιχείων, ἐὰν μὴ συνίσταται καὶ ἐκ τῶν ἀναφορῶν καὶ συνδυασμῶν τῶν στοιχείων τούτων. Διότι πῶς δύναται νὰ γινώσκηται ὁ ἄνθρωπος λ. χ. ἢ ὁ λίθος, ἀφοῦ οὐδεὶς ὑποθέτει ὅτι ταῦτα εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ; (3) Εἰς ποίαν κατηγορίαν δύναται νὰ ὑπαχθῇ ἡ ψυχή; Αἱ γενικώταται κατηγορίαι εἶναι 10, δηλ. οὐσία, ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, κεῖσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν. Ἀλλ' ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι πᾶσαι αἱ κατηγορίαι, διότι αὗται δὲν ἔχουσι κοινὰ στοιχεῖα· οὔτε δύναται νὰ εἶναι μία ἐξ αὐτῶν, διότι τότε θὰ γινώσκῃ μόνον τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, θὰ ἀγνοῇ δὲ τὰ ἄλλα. (4) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐμπλέκεται εἰς τὸ δίλημμα νὰ καταστήσῃ τὸν Θεὸν ἀμαθέστατον ὄν, διότι ἀποκλείει ἀπὸ τῆς φύσεως τούτου μίαν τῶν στοιχειωδῶν κοσμικῶν ἀρχῶν, τὴν ἔριν (τὴν διάκρισιν, τὴν διαλεκτικήν). (5) Προσέτι διατί πᾶν στοιχεῖον ἢ πᾶς συνδυασμὸς στοιχείων δὲν ἔχει ψυχήν; (6) Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία οὐδεμίαν παρέχει συνεκτικὴν καὶ ἑνωτικὴν ἀρχήν.

3) Ἴσως εἶπε νεῦρα ἀντὶ νὰ εἴπῃ μύες.

μὲ αὐτά. Καὶ ὅμως ἔπρεπε κατ' ἐκείνους νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὅμοια.

10. Προσέτι εἰς ἑκάστην ἐκ τῶν ἀρχῶν θὰ ὑπάρχῃ περισσοτέρα ἄγνοια παρὰ γνῶσις· διότι ἑκάστη θὰ γινώσκῃ ἓν μόνον[1], θὰ ἀγνοῇ δὲ πολλά, δηλ. πάντα τὰ ἄλλα· συμβαίνει δὲ οὕτω ὁ θεὸς νὰ εἶναι ἀφρονέστατον ὂν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα· διότι μόνος οὗτος ἀγνοεῖ ἓν τῶν στοιχείων, τὸ νεῖκος, ἐνῷ πάντα τὰ θνητὰ τὸ γνωρίζουσιν, ἀφοῦ ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων.

11. Ἐν γένει δέ, διὰ τίνα αἰτίαν πάντα τὰ ὄντα δὲν ἔχουσι ψυχήν, ἀφοῦ πάντα εἶναι ἓν στοιχεῖον ἢ ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνὸς ἢ ἐκ περισσοτέρων ἢ ἐκ πάντων τῶν στοιχείων; Ἕκαστον πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἢ ἓν ἢ τινὰ ἢ πάντα τὰ πράγματα.

12. Ἀλλὰ δύναταί τις να ἐρωτήσῃ: καὶ τί ἄρά γε εἶναι τὸ συνενοῦν αὐτὰ ἐν τοῖς πράγμασι [2]; διότι τὰ στοιχεῖα ὁμοιάζουσι πρὸς ὑλικὰ ὄντα[3], κυριώτατον δὲ εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ συνέχει τὰ ἄλλα, οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τοῦτο, ἀδύνατον ὅμως νὰ ὑπάρχῃ τι ἀνώτερον τῆς ψυχῆς καὶ ἄρχον αὐτῆς, καὶ ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον νὰ ὑπερέχῃ καὶ ἄρχῃ τοῦ νοῦ. Εὔλογον δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι προγενέστερος καὶ κυρίαρχος κατὰ φύσιν, ἐνῷ ἐκεῖνοι λέγουσιν ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι πρῶτα τῶν ὄντων.

13. Πάντες δὲ ὅσοι διὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν αἴσθησιν τῶν ὄντων, ἃς ἔχει ἡ ψυχή, λέγουσιν ὅτι αὕτη σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων, καὶ ὅσοι λέγουσιν ὅτι εἶναι τὸ κινητικώτατον τῶν ὄντων, δὲν ὁμιλοῦσι περὶ πάσης τῆς ψυχῆς. Διότι οὐχὶ πάντα ὅσα αἰσθάνονται εἶναι αἴτια κινήσεως· τοὐναντίον φαίνεται τινὰ των ζῴων ὅτι εἶναι στάσιμα ἐν τόπῳ [4]. Καὶ ὅμως πιστεύεται ὅτι κατὰ μό-

---

1) Θὰ γινώσκῃ τὸ ὅμοιον αὐτῆς ἐξ οὗ καὶ συνίσταται.

2) Ποῖον τὸ στοιχεῖον ὅπερ δίδει εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα τὴν δύναμιν νὰ μένωσιν ἡνωμένα καὶ οὕτω ποιεῖ ὄντα ἀτομικὰ καὶ χωριστά;

3) Ἐνῷ ἡ ψυχὴ ἢ ἡ μορφὴ τὰ ἑνώνει εἰς ἓν ὅλον.

4) Ὡς τὰ ζῳόφυτα. Κατὰ τον Ἀριστ. τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ζῴου εἶναι ἡ αἰσθητικότης, ἡ αἰσθητικὴ ψυχή. Ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν οὐσιώδη φύσιν τῆς ψυχῆς, διότι αἰσθανόμενά τινα ὄντα εἶναι στάσιμα καὶ ἀκίνητα. Ἡ ἀντίρρησις λοιπὸν στρέφεται κατὰ Δημοκρίτου καὶ Ξενοκράτους.

νην τὴν τοπικὴν κίνησιν ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ ζῷον. Ὅμοια πρὸς ταῦτα ἀντιτάσσονται καὶ εἰς ὅσους τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι σύγκεινται ἐκ στοιχείων. Διότι καὶ τὰ φυτὰ ζῶσι χωρὶς νὰ μετέχωσι τοπικῆς κινήσεως καὶ αἰσθήσεως καὶ ἐκ τῶν ζῴων πολλὰ δὲν ἔχουσι διάνοιαν.

14. Ἐὰν δέ τις καὶ ταῦτα παραχωρήσῃ καὶ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ νοῦς εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς, ὁμοίως ὅπως εἶναι καὶ ἡ αἴσθησις, οὐδὲ οὕτω θὰ ἔλεγε καθόλου περὶ πάσης ψυχῆς, οὐδὲ περὶ ἑνὸς ὁλοκλήρου εἴδους αὐτῆς,

15. Τὸ αὐτὸ πάσχει καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς ψυχῆς, ἣν δίδουσι τὰ καλούμενα ὀρφικὰ ἔπη· λέγουσι δηλ. «ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ σύμπαντος εἰσέρχεται εἰς τὰ ζῷα, ὅταν ἀναπνέωσι, φερομένη ὑπὸ τῶν ἀνέμων». Ἀλλὰ τοῦτο βέβαια δὲν συμβαίνει εἰς τὰ φυτὰ (1) οὐδὲ εἴς τινα ζῷα, ἀφοῦ δὲν ἀναπνέουσι πάντα. Τοῦτο ὅμως διέφυγε τοὺς ἔχοντας τὰς δοξασίας ταύτας.

16. Καὶ ἐὰν ἔτι πρέπῃ νὰ συστήσωμεν τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν συστήσωμεν ἐκ πάντων τῶν στοιχείων· διότι ἀρκεῖ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἀντιθέσεως, ἵνα κρίνῃ ἑαυτὸ καὶ τὸ ἀντίθετον· λ. χ. διὰ τοῦ εὐθέος γινώσκομεν καὶ αὐτὸ τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, διότι κριτήριον καὶ τῶν δύο εἶναι ὁ κανών, ἐνῷ τὸ καμπύλον οὔτε τοῦ καμπύλου οὔτε τοῦ εὐθέος εἶναι κριτήριον.

17. Τινὲς δὲ λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διακεχυμένη εἰς τὸ σύμπαν, καὶ ἐκ τούτου ἴσως ὁ Θαλῆς ἐδόξασεν, ὅτι πάντα εἶναι πλήρη θεῶν.

18. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δόξα ἐγείρει πολλὰς ἀπορίας. Τῷ ὄντι διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ ψυχὴ ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἀέρι ἢ ἐν τῷ πυρὶ δὲν παράγει ζῷον, ἐνῷ ἐν τοῖς μικτοῖς (2) παράγει, μολονότι φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἀνωτέρα ἡ ἐν τοῖς δύο ἐκείνοις στοιχείοις ὑπάρχουσα ;

---

1) Καὶ τὰ φυτὰ ἔχουσι ψυχήν, ἀλλὰ τὴν θρεπτικὴν μόνην.

2) Ἤτοι ἐν τοῖς σώμασι τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐκ διαφόρων στοιχείων ἀναμεμιγμένων μεταξύ των.

19. Δύναταί τις νὰ ἐπερωτήσῃ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ ἐν τῷ ἀέρι ψυχὴ εἶναι ἀνωτέρα καὶ μᾶλλον ἀθάνατος τῆς ὑπαρχούσης ἐν τοῖς ζῴοις.

20. Κατ᾽ ἀμφοτέρας δὲ τὰς περιπτώσεις συμβαίνει ἓν ἄτοπον καὶ ἓν παράλογον. Διότι τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ πῦρ ἢ ὁ ἀὴρ εἶναι ζῷον, εἶναι ἀπὸ τὰ παραλογώτατα πράγματα, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ λέγωμεν αὐτὰ ζῷα, ἐνῷ εἶναι ἔμψυχα, ἐπίσης εἶναι ἄτοπον.

21. Φαίνεται ὅτι οὗτοι ὑπέθεσαν, ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ ἐν τοῖς ἁπλοῖς τούτοις σώμασι, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ὅλον εἶναι ([1]) τοῦ αὐτοῦ εἴδους μὲ τὰ μέρη του, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁμοειδὴς μὲ τὰ μέρη της, ἐὰν ἀληθῶς τὰ ζῷα γίνωνται ἔμψυχα λαμβάνοντά τι τοῦ περιέχοντος (ἀέρος) ἐντὸς αὐτῶν. Ἀλλ᾽ ὅμως ἐὰν ὁ ἀὴρ ὁ διακεχυμένος εἶναι ὁμοειδής, ἡ δὲ ψυχὴ σύγκειται ἐκ μερῶν ἀνομοίων, προδήλως ἓν μέρος αὐτῆς θὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἀέρι, ἄλλα δὲ δὲν θὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῷ ἀναγκαίως· λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἢ εἶναι ὁμοιομερὴς ([2]) ἢ δὲν ὑπάρχει εἰς πᾶν οἱονδήποτε μέρος (στοιχεῖον) τοῦ παντός.

22. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὔτε τὴν γνῶσιν ἔχει ἡ ψυχὴ διὰ τὸν λόγον ὅτι συνίσταται ἐκ τῶν στοιχείων, οὔτε λέγεται ὀρθῶς καὶ ἀληθῶς ὅτι κινεῖται.

23. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα, προσέτι δὲ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ βούλησις καὶ γενικῶς αἱ ὀρέξεις, γίνεται δὲ καὶ ἡ τοπικὴ κίνησις εἰς τὰ ζῷα ὑπὸ τῆς ψυχῆς, προσέτι δὲ αὔξησις αὐτῶν καὶ ἀκμὴ καὶ φθίσις, ἆρά γε εἰς ὅλην τὴν ψυχὴν ὑπάρχει ἑκάστη τῶν λειτουργιῶν τούτων, διὰ πάσης δηλ. τῆς ψυχῆς νοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ κινούμεθα καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων ποιοῦμεν καὶ πάσχομεν, ἢ ἄλλα τούτων δι᾽ ἄλλων μερῶν τῆς ψυχῆς ; Καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι

---

1) Ἂν τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὴν ψυχήν, πρέπει καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ πῦρ νὰ ἔχωσι τὴν ψυχήν. Καὶ ἀφοῦ τὰ μέρη των ἔχουσι ψυχὴν πρέπει καὶ τὸ ὅλον αὐτῶν νὰ ἔχῃ ψυχήν.

2) Ὅπερ ἀδύνατον, ἂν ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὅμοια.

εἰς ἓν τῶν μερῶν τούτων ἢ εἰς περισσότερα ἢ εἰς ὅλα; Ἢ ὑπάρχει πλὴν τῆς ψυχῆς ἄλλο τι αἴτιον τῆς ζωῆς;

24. Λέγουσι βεβαίως τινὲς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διαιρετή, καὶ ἄλλο μὲν μέρος νοεῖ(2), ἄλλο δὲ ἐπιθυμεῖ (3). Ἀλλὰ τί λοιπὸν τότε συνέχει τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν εἶναι φύσει διῃρημένη; Βεβαίως οὐχὶ τὸ σῶμα· διότι τοὐναντίον ἡ ψυχὴ πιστεύεται μᾶλλον ὅτι συνέχει τὸ σῶμα, καὶ ἅμα ἐξέλθῃ ἡ ψυχὴ ἐκπνέει τὸ σῶμα καὶ σήπεται. Ἐὰν λοιπὸν ἄλλο τι κάμνῃ αὐτὴν μίαν, τὸ ἄλλο τοῦτο βεβαίως θὰ ἦτο αὐτὴ ἡ ψυχή. Ἀλλὰ θὰ χρειασθῇ πάλιν νὰ ἐρωτήσωμεν: εἶναι καὶ τοῦτο ἓν ἢ ἔχει πολλὰ μέρη; Καὶ ἂν εἶναι ἕν, διατί δὲν εἶναι ἀμέσως καὶ ἡ ψυχὴ ἕν; ἐὰν δὲ εἶναι διῃρημένον, πάλιν ὁ λόγος θὰ ζητήσῃ τί συνέχει τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ οὕτω θὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον ἡ πρόοδος.

25. Δύναταί τις δὲ νὰ ἀπορήσῃ καὶ περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, ποίαν δύναμιν ἔχει ἕκαστον αὐτῶν εἰς τὸ σῶμα; Διότι, ἂν ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ ὅλον τὸ σῶμα συνέχῃ, ἕπεται ὅτι καὶ ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς συνέχει μέρος τι τοῦ σώματος. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ἀδύνατον. Διότι ποῖον μέρος ἢ πῶς θὰ συνέχῃ αὐτὸ ὁ νοῦς, εἶναι δύσκολον καὶ νὰ φαντασθῇ τις.

26. Φαίνεται δ' ὅτι ὄχι μόνον τὰ φυτά, ὅταν διαιρεθῶσιν, ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ζῴων ἔντομά τινα ζῶσιν, ὥστε τὰ τμήματα ἔχουσι μίαν ψυχὴν τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ εἶδος, καίτοι οὐχὶ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμόν (4), διότι ἕκαστον τῶν χωρισθέντων μερῶν αἰσθάνεται καὶ κινεῖται κατὰ τόπον ἐπί τινα χρόνον· καὶ ἐὰν δὲν ἐξακολουθῶσιν οὕτω νὰ ζῶσι, δὲν πρέπει νὰ ἀπορῶμεν· διότι δὲν ἔχουσιν ὄργανα, ἵνα διατηρήσωσι τὴν φύσιν αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ὅμως εἰς καθὲν τῶν σωματικῶν μερῶν ὑπάρχουσιν ὅλα τὰ μέρη

---

1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ζωὴ καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι τὰ αὐτά· διὰ τοῦτο ἀποδίδει ψυχὴν καὶ εἰς τὰ φυτά.

2) Τὸ λογικόν.

3) Τὸ ἐπιθυμητικόν.

4) Ἀριθμητικῶς ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀτομικαὶ ψυχαί, εἰδικῶς δὲ (κατ' εἶδος) ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αὐτὴ εἴς τε τὰ μέρη καὶ εἰς τὸ ὅλον σῶμα.

τῆς ψυχῆς τὰ ὁποῖα εἶναι ὁμοειδῆ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὅλην ψυχήν, πρὸς ἄλληλα μὲν ὡς ὄντα ἀχώριστα, πρὸς δὲ τὴν ὅλην ψυχὴν ὡς οὖσαν διαιρετήν (1).

27. Καὶ ἡ ἀρχὴ δέ, ἥτις εἶναι ἐν τοῖς φυτοῖς, φαίνεται ὅτι εἶναι ψυχή τις· διότι τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα μόνην ταύτην τὴν ψυχὴν (2) ἔχουσι κοινήν. Καὶ ἡ τοιαύτη μὲν ψυχὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἀρχῆς, ἄνευ ὅμως αὐτῆς οὐδὲν ὂν ἔχει αἴσθησιν.

1) Ὡς ἐὰν ἡ ψυχὴ ἀνευρίσκετο ὁλόκληρος ἐν ἑκάστῳ τῶν μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα διῃρέθη τὸ ζῷον.

2) Τὴν θρεπτικήν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γενικὴ θεωρία καὶ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς.— Θρεπτικόν.—Αἰσθητικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Γενικὸς ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς.— Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ (οὐχὶ τεχνητοῦ) ὀργανικοῦ (ἔχοντος ὄργανα ἀναγκαῖα πρὸς τὸ ζῆν). Εἶναι τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία τοῦ σώματος. Ἐπακόλουθα τοῦ ὁρισμοῦ τούτου. Ἡ ψυχὴ ἀχώριστος ἀπὸ τοῦ σώματος.

Σημείωσις. Τὸ Β΄ Βιβλίον πραγματεύεται περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ μάλιστα περὶ τῶν αἰσθήσεων, πρῶτον δὲ ὁρίζει τί ἐστι ψυχή. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὰ φυσικὰ ὄντα διαιροῦνται εἰς ἔμψυχα καὶ ἄψυχα. Τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν ὀργανικῶν ὄντων εἶναι ἡ ψυχή, ἥτις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ *γενικὴ* μορφὴ τῆς ὀργανικῆς ἐνεργείας. Ἡ θρεπτικὴ δὲ ζωή, ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ διανοητικὴ εἶναι *μερικαὶ* μορφαὶ αὐτῆς. Τὸ ὄν, ὅπερ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διανοῆται, νὰ αἰσθάνηται, νὰ κινῆται τοπικῶς καὶ νὰ τρέφηται, λέγομεν ὅτι ζῇ. Ἡ μὲν ἐσωτερικὴ κίνησις, ἤτοι ἡ θρέψις, αὔξησις καὶ φθίσις, εἶναι κοινὴ εἰς πάντα τὰ ζῶντα, μόνη δὲ ὑπάρχει εἰς τὰ φυτά. Ὑψηλοτέρα ἀνάπτυξις τῆς ζωικῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ αἴσθησις, εἶτα ἡ τοπικὴ κίνησις καὶ τέλος ἡ νόησις, ἥτις εἶναι ὁ ἀνώτατος βαθμὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι ἑνότης περιλαμβάνουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ζωῆς, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως. Ἑκάστη βαθμὶς εἶναι ὕλη, μέσον καὶ ὅρος τῆς ἀνωτέρας, ἥτις εἶναι τέλος καὶ σκοπὸς τῆς κατωτέρας. Ἑκάστη εἶναι διάφορος τρόπος ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεως τῆς μιᾶς ψυχῆς προσδιοριζόμενος ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑλικοῦ ἢ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς.

Πᾶν ὅ,τι ζῇ εἶναι σύνθετον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· καὶ ἡ μὲν ψυχὴ 1) εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς αὐτοῦ, εἶναι ἄρα ποιητικὴ αἰτία· 2) προσδιορίζει τὴν μορφήν, τὴν ἀτομικότητα, τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀργανισμοῦ, εἶναι ἄρα εἰδικὴ αἰτία· 3) εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ σώματος, εἶναι ἄρα τελικὴ αἰτία. Τὸ σῶμα δ' εἶναι ἡ ὑλικὴ αἰτία, ὁ ὅρος οὗ ἄνευ δὲν δύναται νὰ ὑπαρχῃ τὸ ὅλον, εἶναι ἡ δύναμις τοῦ πράγματος. Ψυχὴ λοιπὸν καὶ σῶμα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδέτερον δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ ἑτέ-

ρου. Τὸ σῶμα εἶναι ὄργανον, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ζωικὴ ἀρχή. Ἡ ζωὴ περιέχει στοιχεῖον ἐνεργητικὸν καὶ ἕτερον παθητικόν, ἀρχὴν κινοῦσαν καὶ πρᾶγμα κινούμενον, *εἶδος καὶ ὕλην*. Τὸ εἶδος εἶναι ἡ κινοῦσα, ἡ ποιητικὴ αἰτία, ἥτις πραγματοποιεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ μερικοῦ σώματος καὶ ὑψώνει αὐτὸ εἰς τὴν τελείαν, τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα αὐτοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα εἶναι ἄμορφος ὕλη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις, ἡ τελεία ἐνεργοποίησις τῆς δυνάμεως πράγματός τινος λέγεται *ἐντελέχεια*, ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ (οὐχὶ τεχνητοῦ) ὅπερ ἔχει ὄργανα καὶ δύναται νὰ ζῇ. Ἡ κίνησις, ἡ πορεία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ δυνατοῦ εἰς τὸ πραγματικόν, ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐντελέχειαν λέγεται *ἐνέργεια*, τὸν ὅρον δὲ τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης πολλάκις μεταχειρίζεται ἀντὶ τῆς ἐντελεχείας (τελείας ἐνεργείας, ἐντελοῦς ἕξεως).

Ἐν τοῖς τελείοις ὀργανισμοῖς τὸ φυσιολογικὸν καὶ ψυχικὸν κέντρον εἶναι ἡ καρδία, οὐχὶ ὁ ἐγκέφαλος, ὅστις ἁπλῶς κανονίζει τὴν θερμοκρασίαν αὐτῆς. Ἡ θερμότης, τὸ στοιχεῖον ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ ἀμέσως ἐνσαρκοῦται, συντηρεῖται ὑπὸ τῆς τροφῆς. Ἡ ἀναπνοὴ δὲ τῶν πνευμόνων καὶ ὁ ψυχρὸς ἐγκέφαλος ἐμποδίζουσιν ὑπέρμετρον παραγωγὴν ζωικῆς θερμότητος. Ἡ θερμότης εἶναι ἀπαραίτητον μέσον τῆς θρέψεως. Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αἰτία τῆς θρέψεως εἶναι ἡ ψυχή, ἥτις τρέφει καὶ συντηρεῖ τὸ σῶμα διὰ τῶν τροφῶν ἃς ἀφομοιοῦται. Πρώτη λοιπὸν ἐντελέχεια εἶναι ἡ θρεπτικὴ ψυχή, ἧς ἔργον εἶναι ἡ χρῆσις τῆς τροφῆς πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ γέννησις ὁμοίων ὄντων πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους. Ἡ ψυχὴ μεταχειρίζεται πρὸς ταῦτα τὴν θερμότητα καὶ τὰ τρόφιμα, ὅπως ὁ πλοίαρχος τὴν χεῖρα καὶ τὸ πηδάλιον. Τὰ μὲν φυτὰ μόνην ἔχουσι τὴν ψυχὴν ταύτην. Τὰ ζῷα ὅμως πλὴν τῆς θρεπτικῆς ἔχουσι καὶ τὴν αἰσθητικὴν ψυχήν.

Τὰ αἰσθητήρια εἶναι ὄργανα ἀντιλήψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ αἴσθησις εἶναι κίνησις ἢ ἀλλοίωσις τοῦ αἰσθητηρίου. Τὸ αἰσθητικὸν (ὑποκείμενον) καὶ τὸ αἰσθητὸν (ἀντικείμενον) εἶναι ἓν ἐν τῇ ἐνεργῷ αἰσθήσει. Τὸ αἰσθητήριον εἶναι δυνάμει ὅ,τι εἶναι τὸ αἰσθητὸν ἐνεργείᾳ· αἰσθανόμενον δὲ ἀφομοιοῦται τὸ εἶδος τοῦ πράγματος ἄνευ τῆς ὕλης, δέχεται ποιοτικὰ στοιχεῖα ἀνήκοντα εἰς ἀτομικόν τι πρᾶγμα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄτομον. Τὸ ὑποκείμενον πρὶν ἢ αἰσθανθῇ εἶναι διάφορον τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ μετὰ τὴν αἴσθησιν εἶναι ὡς τὸ αἰσθητόν. Ἡ διαφορὰ αὐτῶν ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἕκαστον ὑπάρχει.—Τὸ αἴσθημα εἶναι φαινόμενον ψυχικόν, ἀλλὰ τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως εἶναι φυσικόν. Ὄμμα καὶ ὄψις συνδέονται ὡς ὕλη καὶ εἶδος.—Μετὰ τοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου τρίτος ἀναγκαῖος παράγων ἑκάστης αἰσθήσεως εἶναι τὸ μεταξύ, τὸ διάμεσον στοιχεῖον. Τῆς ὄψεως λ. χ. τὸ μεταξὺ εἶναι τὸ διαφανές, ἤτοι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἄλλα διαφανῆ σώματα.

Τὰ ἀτομικὰ καὶ μεμονωμένα αἰσθήματα καὶ τὰς ἀναφορὰς αὐτῶν ἡ ψυχὴ ἀνάγει εἰς τὴν ἑνότητα κοινῆς ἀντιλήψεως. Ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν, ἀκούομεν κ.λ., συγκρίνομεν ἔπειτα καὶ συνδυάζομεν ἢ χωρίζομεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα. Οὕτω πλὴν τῶν 5 μερικῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει κοινὴ αἴσθησις, περὶ ἧς κατωτέρω πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης.

1. Συνεζητήσαμεν ἀρκετὰ τὰ ὑπὸ τῶν πρότερον φιλοσοφησάντων παραδοθέντα περὶ ψυχῆς. Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ ὀπίσω, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὰ πράγματα τρόπον τινὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἂς προσπαθήσωμεν νὰ προσδιορίσωμεν τί εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τίς δύναται νὰ εἶναι ὁ γενικώτατος (1) ὁρισμὸς αὐτῆς.

2. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι μία τάξις ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἐν αὐτῇ δὲ διακρίνομεν πρῶτον τὴν ὕλην, ἥτις καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι τοῦτο τὸ ὡρισμένον πρᾶγμα, ἔπειτα δὲ μορφὴν καὶ εἶδος, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ πρᾶγμα λέγεται ὅτι εἶναι τοῦτο τὸ πρᾶγμα, καὶ τρίτον τὸ ἐκ τῶν δύο τούτων σύνθετον. Εἶναι δὲ ἡ μὲν ὕλη δύναμις (2), τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια, καὶ αὕτη εἶναι διττή, οὕτως ὡς ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θεωρία (ἤτοι ὡς ἕξις καὶ κατοχὴ γνώσεως ἢ δεξιότητος καὶ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ γνῶσις).

3. Οὐσίαι δὲ πρὸ πάντων φαίνονται ὅτι εἶναι τὰ σώματα, καὶ ἐκ τούτων τὰ φυσικά (γῆ, ὕδωρ κλπ.). Διότι ταῦτα εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἄλλων σωμάτων (τῶν τεχνητῶν). Ἐκ τῶν φυσικῶν δὲ σωμάτων ἄλλα μὲν ἔχουσι ζωήν, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσι. Ζωὴν λέγομεν τὴν ἀρχὴν τῆς δι' ἑαυτοῦ θρέψεως καὶ αὐξήσεως καὶ φθορᾶς τοῦ σώματος. Ὥστε πᾶν σῶμα φυσικὸν ἔχον ζωὴν εἶναι οὐσία, ἀλλ' οὐσία σύνθετος, σύνθετος δὲ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, ὡς εἴπομεν.

4. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο εἶναι σῶμα τοιοῦτον, ἔχον δῆλα δὴ ζωήν, τὸ σῶμα δὲν δύναται νὰ εἶναι ψυχή. Διότι τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα κατηγοροῦνται εἰς ὑποκείμενόν τι, ἀλλὰ αὐτὸ μᾶλλον εἶναι ὑποκείμενον καὶ ὕλη. Ἀναγκαίως ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία, ἤτοι εἶναι εἶδος σώματος φυσικοῦ, ὅπερ ἔχει δυνάμει (3) ζωήν. Ἀλλ' ἡ οὐσία εἶναι ἐντελέχεια. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶναι ἐντελέχεια σώματος τοιούτου, οἷον εἴπομεν.

---

1) Ὅστις θὰ περιλαμβάνῃ πάντα τὰ ἔχοντα ζωήν, ἤτοι φυτὰ καὶ ζῷα.

2) Ἡ ὕλη εἶναι ἀκόμη οὐδέν, καὶ δύναται νὰ εἶναι πάντα, πρὶν ἢ ἡ μορφὴ διορίσῃ αὐτὴν εἰδικῶς.

3) Ὅπερ δύναται νὰ δεχθῇ τὴν ζωὴν ἢ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ζῇ.

5. Ἀλλ' ἡ ἐντελέχεια λέγεται κατὰ δύο τρόπους ἀναλόγους ὁ μὲν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ὁ δὲ πρὸς τὴν θεωρίαν. Φανερὸν εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὡς ἡ ἐπιστήμη. Διότι ἐν τῇ ὑπάρξει τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχεται καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσις, ἀναλογεῖ δὲ ἡ μὲν ἐγρήγορσις πρὸς τὴν θεωρίαν, ὁ δὲ ὕπνος πρὸς τὴν ἕξιν ἢ κατοχὴν τῆς γνώσεως ἄνευ ἐνεργείας. Προτέρα ὅμως κατὰ τὴν γένεσιν ἐφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶναι ἡ ἐπιστήμη (1). Διὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια (2) φυσικοῦ σώματος, ὅπερ δυνάμει ἔχει ζωήν,

6. καὶ ὅπερ εἶναι ὀργανικόν. Ὄργανα δὲ εἶναι καὶ τὰ μέρη τῶν φυτῶν, ἀλλὰ εἶναι ὄργανα ἐντελῶς ἁπλᾶ· λ. χ. τὸ φύλλον, εἶναι σκέπασμα τοῦ περικαρπίου, τὸ δὲ περικάρπιον εἶναι σκέπασμα τοῦ καρποῦ. Αἱ ῥίζαι δὲ ἀναλογοῦσι πρὸς τὸ στόμα, διότι καὶ τὰ δύο ταῦτα παραλαμβάνουσι τὴν τροφήν. Ἐὰν λοιπὸν πρέπει νὰ δώσωμεν ὁρισμὸν κοινὸν εἰς πᾶν εἶδος ψυχῆς, λέγομεν, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ.

7. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἂν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἕν, ὅπως οὔτε ἂν ὁ κηρὸς (ἡ ὕλη) καὶ τὸ σχῆμα (τὸ εἶδος) αὐτοῦ εἶναι ἕν, ὅπως ἐν γένει δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἂν εἶναι ἓν ἡ ὕλη ἑκάστου πράγματος καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ὕλη. Διότι τὸ ἓν καὶ τὸ εἶναι λέγονται μὲν κατὰ πολλὰς σημασίας, ἀλλ' ἡ κυρία σημασία αὐτῶν εἶναι ἡ ἐντελέχεια (3).

8. Εἴπομεν λοιπὸν καθόλου τί εἶναι ψυχή· εἶναι δῆλα δὴ οὐσία ἐνεργοποιοῦσα μίαν ἔννοιαν (λόγον)· εἶναι ἡ οὐσιώδης ἔννοια τοιούτου τινὸς σώματος. Οὕτως ἔστω ὅτι ἓν τῶν ὀργάνων τέχνης

---

1) Προηγεῖται ἡ ἕξις ἢ κατοχὴ γνώσεως ἢ ἄλλης ἱκανότητος, καὶ ἕπεται ἡ χρῆσις ἢ ἐνεργοποίησις αὐτῶν.

2) Ὡς ἕξις καὶ κατοχή, οἷα ἡ θρεπτικὴ ψυχή, ἥτις εἶναι ἕξις καὶ ἐνέργεια καὶ προϋπόθεσις τῶν ἄλλων.

3) Πραγματικὸν ὄν, τόδε τι, εἶναι ἐκεῖνο, ἐν ᾧ συνηνώθησαν πάντα τὰ συστατικὰ στοιχεῖά του. Τὸ σῶμα ἄνευ τῆς ψυχῆς εἶναι πτῶμα καὶ ἀνάπαλιν ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος εἶναι ἁπλῆ ἀφαίρεσις ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν.

τινὸς εἶναι φυσικὸν σῶμα· λ.χ. ὁ πέλεκυς. Ἡ ἔννοια τοῦ πελέκεως θὰ εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ (τὸ νὰ κόπτῃ), αὕτη δὲ θὰ εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· καί, ἂν αὕτη ἀφαιρεθῇ, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον πέλεκυς, εἰμὴ καθ' ἁπλῆν ὁμωνυμίαν. Πραγματικῶς ὅμως τόρα εἶναι πέλεκυς (οὐχὶ ζῷον) καὶ τοιούτου σώματος ἡ οὐσία καὶ ὁ λόγος δὲν εἶναι ἡ ψυχή, ἀλλ' ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ λόγος τοιούτου φυσικοῦ (ὄχι τεχνητοῦ ὡς ὁ πέλεκυς), ὅπερ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως.

9. Ἀνάγκη δὲ τὸ λεγόμενον νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἐὰν δῆλα δὴ ὁ ὀφθαλμὸς ἦτο ζῷον, ψυχὴ αὐτοῦ θὰ ἦτο ἡ ὄψις· ἡ ὄψις δῆλα δὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ὀφθαλμοῦ κατὰ λόγον (νοητή). Ὁ δὲ ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ ὕλη τῆς ὄψεως(1), ἂν δὲ ἐκλείψῃ ἡ ὄψις, δὲν ὑπάρχει πλέον ὀφθαλμὸς εἰμὴ καθ' ὁμωνυμίαν, ὅπως εἶναι ὁ λίθινος καὶ ὁ εἰκονισμένος ὀφθαλμός. Πρέπει δὲ νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ σώματος εἰς τὸ ὅλον ζῶν σῶμα. Διότι ὡς ἡ μερικὴ αἴσθησις ἀναφέρεται εἰς τὸ μερικὸν ὄργανον (2) οὕτω ἡ ὅλη αἴσθησις ἀναλογεῖ πρὸς τὸ ὅλον σῶμα τὸ αἰσθητικόν, καθόσον εἶναι αἰσθητικόν.

10. Εἶναι δὲ τὸ δυνάμει ὄν, ὅπερ εἶναι ἱκανὸν νὰ ζῇ, οὐχὶ τὸ ἀποβαλὸν τὴν ψυχὴν (καὶ νεκρωθέν), ἀλλὰ τὸ ἔχον τὴν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Τὸ σπέρμα καὶ ὁ καρπὸς εἶναι δυνάμει τοιαῦτα σώματα ζῶντα(3). Ὅπως λοιπὸν ἡ τμῆσις (τὸ νὰ κόπτῃ) εἶναι ἐντελέχεια τοῦ πελέκεως καὶ ἡ ὅρασις(4) εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ ὀφθαλμοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἐγρήγορσις εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι πρὸς

---

1) Ὅπως τὸ σῶμα εἶναι ἡ ὕλη τῆς ψυχῆς.

2) Ἐκ τῆς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ αἰσθητικότητος μεταβαίνει εἰς τὴν τοῦ ὅλου σώματος. Ἡ ψυχὴ ἡ ποιοῦσα αἰσθητικὸν τὸ σῶμα ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τὴν τμῆσιν τοῦ πελέκεως.

3) Διακρίνει τὴν ἐν τῷ ἐμψύχῳ σώματι πραγματικὴν δύναμιν τοῦ ζῆν καὶ τὴν ἐν τῷ σπέρματι, ὅπερ δύναται νὰ γίνῃ σῶμα, δένδρον κλπ.

4) Ὄψις εἶναι ἡ ἁπλῆ δύναμις, ὅρασις ἡ ἐνέργεια τῆς ὄψεως.

τὸ σῶμα, ὡς ἡ ὄψις καὶ ἡ δύναμις πρὸς τὸ ὄργανον. Τὸ δὲ σῶμα εἶναι τὸ δυνάμει ὄν. Ἀλλὰ καθὼς ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ κόρη ἅμα καὶ ἡ ὄψις, οὕτω καὶ ἐδῶ τὸ ζῷον εἶναι ἡ ψυχὴ ἅμα καὶ τὸ σῶμα.

11. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ ἀπὸ τοῦ σώματος οὔτε μέρη τινὰ αὐτῆς, ἐὰν ἐκ φύσεως αὕτη διαιρῆται εἰς μέρη, εἶναι ἤδη προφανές· διότι ἐνίοτε ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τῶν μερῶν τούτων. Ἀλλ' ὅμως τίποτε δὲν ἐμποδίζει μέρη τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ εἶναι χωριστά, διότι δὲν εἶναι ἐντελέχεια κανενὸς σώματος, λ. χ. ὁ νοῦς ([1]).

12. Ἀλλὰ προσέτι δὲν εἶναι φανερὸν ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι τοιαύτη ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ὅπως ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου (ὅστις εἶναι μὲν ἐντελέχεια, ἀλλὰ χωριστή). Ἐν γένει λοιπὸν δι' ὅσων εἴπομεν προσδιωρίσαμεν τὴν ψυχὴν δώσαντες ὑποτύπωσιν αὐτῆς.

Σημείωσις.—Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος, ἡ μορφὴ τοῦ σώματος καὶ ἑπομένως ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι ἀχώριστα, εἶναι ἕν. Ἀλλ' ἡ ἑνότης αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ νοῆται ὡς ἕνωσις δύο ὑλικῶν καὶ ἀνεξαρτήτων πραγμάτων. Τοιαύτας παχυλὰς παραστάσεις εἴδομεν μὲ πόσην δύναμιν ἐπολέμησεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Α΄ Βιβλίῳ σελ. 25 κ. ἑ. Ἐνταῦθα ἔχομεν λογικὴν καὶ ζῶσαν ἑνότητα. Τῷ ὄντι ἡ ζωή, ἡ ἑνότης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος σύγκειται ἐκ τριῶν στοιχείων· εἶναι 1) ζωὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἀδιόριστος, ἀφῃρημένη καθολικὴ ἀρχή, 2) πραγματοποιεῖται καὶ μερικεύεται ἐν τῷ σώματι καὶ 3) ἐπανάγει τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἰς τὴν ἑνότητα αὐτῶν ἐν τῇ ἀτομικότητι τοῦ ζῶντος ὄντος. Ἑκάστη στιγμὴ τῆς ζωῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τριῶν τούτων σημείων: ἐκ τῆς ὁρμῆς τοῦ ὑποκειμένου, ἥτις ἀναγκάζει τὸ ζῷον νὰ θέτῃ τοὺς διορισμούς του, τὰ μέλη τοῦ σώματος, νὰ πραγματοποιῆται ἐν αὐτοῖς καὶ τέλος διὰ τούτων νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς ἑαυτὸ ὡς κέντρον αἰσθανόμενον κλπ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς ἑνότης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὸ εἶδος, τὸ καθόλου, ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία. Ἐὰν λ. χ. ὁ πέλεκυς ἦτο φυσικὸν σῶμα ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἀρχὴν κινήσεως, ἐὰν δῆλα δὴ ἦτο ἔμψυχον σῶμα, τότε ἡ ἔννοια τοῦ πελέκεως, τὸ τέμνειν, θὰ ἀπετέλει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἂν τοῦτο τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀφῃρεῖτο δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον πέλεκυς. Ἀλλ' ὁ πέλεκυς εἶναι σῶμα τεχνητόν, ἔχει ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως ἑαυτοῦ, καὶ δὲν ποιεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν πέλεκυν. Ἡ ἔννοια, τὸ εἶδος τοῦ πελέκεως δὲν εἶναι τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, δὲν ἐνεργοποιεῖ αὐτὴ ἑαυτὴν ἐν τῷ πελέκει, δὲν εἶναι ἐντελέχεια. Ἡ ψυχὴ τοὐναν-

---

1) Μόνη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τελείωσις τοῦ σώματος. Μέρη ἢ λειτουργίαι αὐτῆς δύνανται νὰ χωρίζωνται τοῦ σώματος, ὡς ὁ ποιητικὸς νοῦς.

τίον αὐτὴ πλάττει τὰ μέλη καὶ τὸ ὅλον σῶμα, αὐτὴ συνέχει καὶ ποιεῖ καὶ συντηρεῖ αὐτὰ καὶ διὰ τούτων ἑαυτήν· εἶναι ὁ δημιουργὸς ἅμα καὶ ἡ πρόνοια τοῦ μικροῦ κόσμου της, εἶναι ὁ ναυπηγὸς ἅμα καὶ κυβερνήτης τοῦ πλοίου, ὅπερ ἀπαύστως τεῖνον εἰς διάλυσιν ἀδιαλείπτως ὑποτάσσεται, συντηρεῖται καὶ ἀναπλάττεται ὑπὸ τῆς κυριάρχου ψυχῆς. Ἐὰν δὲ παύσῃ ἡ σχέσις αὕτη ψυχῆς καὶ σώματος, τὸ σῶμα δὲν εἶναι πλέον σῶμα, ἀλλὰ πτῶμα, ὕλη νεκρά. Ὅ,τι λέγομεν περὶ τοῦ ὅλου, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν μερῶν καὶ ἀντιστρόφως. Ἂν ὁ ὀφθαλμὸς λ. χ. ἦτο ζῷον, ἡ ὄψις θὰ ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ἔννοια αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ ὁ ὑλικὸς ὀφθαλμός, τὰ νεῦρα, τὰ ὑγρά, οἱ χιτῶνες κλπ. εἶναι ὑλικά, ἅτινα ἅμα λείψῃ ἡ ὅρασις εἶναι κενὰ ὀνόματα. Ὅπως δὲ ὁ ζῶν ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ κόρη (δύναμις) καὶ ἡ ὅρασις (ἐνέργεια), οὕτω τὸ ὅλον ζῷον εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀχωρίστως ἡνωμένα. Οὕτω νοοῦμεν νῦν πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι α') ἡ ἀρχὴ ἡ κινοῦσα καὶ ποιοῦσα τὸ σῶμα, β') τὸ εἶδος ἢ ἡ ἔννοια ἥτις ἐνεργεῖ καὶ πραγματοποιεῖ ἑαυτὴν ἐν τῷ σώματι, γ') ὁ κοινὸς τελικὸς σκοπὸς πάντων τῶν μελῶν, ὧν ἕκαστον εἶναι μέσον ἅμα καὶ σκοπὸς τῶν ἄλλων, διότι ἕκαστον εἶναι μία ἐμφάνισις τοῦ κοινοῦ κέντρου, μία πραγμάτωσις τῆς ἐσωτερικῆς ἀρχῆς, ἥτις πανταχοῦ παροῦσα σκοπὸν ἔχει μόνον ἑαυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐξήγησις τοῦ ὁρισμοῦ. Περιγραφὴ τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ φανεροῦται κατὰ τέσσαρας τρόπους· διὰ τοπικῆς κινήσεως, θρέψεως, αἰσθήσεως καὶ νοῦ. Ἡ ψυχὴ ἀρχὴ καὶ κεφάλαιον τῶν δυνάμεων τούτων. Ἑκάστη εἶναι ἡ ψυχὴ πᾶσα ἢ μέρος αὐτῆς; Φαίνονται ὅτι εἶναι χωρισταί. Ὁ νοῦς θεῖόν τι. Ἡ ψυχὴ οὐχὶ ἄνευ σώματος.

---

1. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἀσαφῶν μὲν ἐκ φύσεως, ἀλλὰ φανερωτέρων εἰς ἡμᾶς αἰσθητῶς παράγεται τὸ σαφὲς καὶ γνωριμώτερον κατὰ τὸν λόγον (νοητῶς), ἂς δοκιμάσωμεν οὕτω πάλιν νὰ ἐξετάσωμεν περὶ τῆς ψυχῆς. Διότι ὁ ὁρισμὸς δὲν πρέπει νὰ δηλοῖ μόνον τὸ ὅτι ὑπάρχει πρᾶγμά τι, καθὼς κάμνουσι συνήθως οἱ πλεῖστοι τῶν ὁρισμῶν, ἀλλὰ νὰ περιέχῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ νὰ ἐμφανίζῃ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ πράγματος [1]. Συχνὰ ὅμως οἱ ὁρισμοὶ διατυποῦνται ὡς

---

1) Τότε μόνον γινώσκεται ἀληθῶς πρᾶγμά τι, ὅτε γινώσκεται καὶ ἡ αἰτία αὐτοῦ, τὸ διότι τοῦ ὅτι.

συμπεράσματα ἀποδείξεων. Π. χ. τί ἐστι τετραγωνισμός [1]; Τὸ νὰ εὑρεθῇ ὀρθογώνιον ἰσόπλευρον (τετράγωνον), ὅπερ νὰ εἶναι ἴσον μὲ ἀνισόπλευρον σχῆμα. Ὁ τοιοῦτος ὁρισμὸς τοῦ τετραγωνισμοῦ λέγει μόνον τὸ συμπέρασμα. Ἀλλ' ὁ λέγων, ὅτι ὁ τετραγωνισμὸς εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς μέσης ἀναλόγου γραμμῆς, λέγει τὸ αἴτιον τοῦ πράγματος [2].

2. Λέγομεν λοιπόν, συγκεφαλαιοῦντες τὴν μελέτην ταύτην, ὅτι τὸ ἔμψυχον διαφέρει τοῦ ἀψύχου, διότι ζῇ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ζῆν λέγεται κατὰ πολλοὺς τρόπους, ἐὰν καὶ εἷς μόνος τῶν τρόπων τούτων τοῦ ζῆν ὑπάρχῃ εἴς τι, λέγομεν ὅτι τοῦτο ζῇ, εἶναι δὲ οἱ τρόποι οὗτοι (δυνάμεις) : νοῦς, αἴσθησις, κίνησις καὶ στάσις τοπική, θρέψις καὶ ἐλάττωσις καὶ αὔξησις.

3. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ φυτὰ πάντα φαίνεται ὅτι ζῶσι· διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς δύναμιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνουσιν αὔξησιν και ἐλάττωσιν κατ' ἐναντίας διευθύνσεις. Διότι δὲν αὐξάνονται μόνον πρὸς τὰ ἄνω, οὐχὶ δὲ πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ὁμοίως καὶ πρὸς τὰς δύο καὶ πάσας τὰς διευθύνσεις (διὰ τῶν κλάδων καὶ τῶν ῥιζῶν) καὶ ὅπου τρέφονται, καὶ ζῶσι μέχρι τέλους, ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ λαμβάνωσι τροφήν.

4. Δύναται δὲ τοῦτο (τὸ θρεπτικὸν) νὰ ὑπάρχῃ χωριστὸν ἀπὸ τὰς ἄλλας δυνάμεις, αὗται ὅμως δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι χωρισταὶ ἀπὸ αὐτοῦ ἐν τοῖς θνητοῖς. [3] Τοῦτο δὲ εἶναι φανερὸν εἰς τὰ φυτά· διότι ταῦτα οὐδεμίαν ἄλλην ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἔχουσι. Λοιπὸν διὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, τὴν θρεπτικήν, ἡ ζωὴ ὑπάρχει εἰς τὰ ζῶντα (φυτὰ καὶ ζῷα), τὸ ζῷον ὅμως ἔχει πρώτιστον διακριτικὸν γνώρισμα τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν [4], διότι καὶ αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν κινοῦνται καὶ δὲν ἀλλάσσουσι τόπον, ἀλλ'

---

1) Δεδομένου ὀρθογωνίου ;

2) Οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς ὁρισμὸς καὶ τοιοῦτον θέλει νὰ δώσῃ ὁ Ἀριστοτ. ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς.

3) Ἡ θρέψις εἶναι πρώτη, διότι δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ οὐδεμίαν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, ἐνῷ αἱ ἄλλαι ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῆς.

4) Τὸ αἰσθητικὸν εἶναι τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν, δι' οὗ διακρίνεται τὸ ζῷον ἀπὸ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἄλλων ὄντων.

ὅμως ἔχουσιν αἴσθησιν, τὰ λέγομεν ζῷα καὶ ὄχι ὅτι ἁπλῶς ζωὴν ἔχουσι. Πρώτη δὲ αἴσθησις εἰς ὅλα τὰ ζῷα ὑπάρχει ἡ ἁφή· καθὼς δὲ ἡ θρεπτικὴ δύναμις δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ (εἰς τὰ φυτὰ λ. χ.) ἀπὸ τῆς ἁφῆς καὶ πάσης ἄλλης αἰσθήσεως, οὕτως ἡ ἁφὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων (εἰς τὰ ἀτελῆ ζῷα). Θρεπτικὴν δὲ δύναμιν λέγομεν τὸ μέρος (λειτουργίαν) τῆς ψυχῆς, τοῦ ὁποίου καὶ τὰ φυτὰ μετέχουσι. Τὴν δύναμιν δὲ τῆς ἁφῆς φαίνεται ὅτι ἔχουσι πάντα τὰ ζῷα. Ὕστερον θὰ εἴπωμεν διὰ ποίαν αἰτίαν συμβαίνει καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν φαινομένων τούτων.

5. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ τόσον μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν εἰρημένων δυνάμεων, καὶ ὅτι δι᾿ αὐτῶν ὁρίζεται, ἤτοι διὰ τοῦ θρεπτικοῦ, τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦ διανοητικοῦ καὶ τῆς κινήσεως. Ἑκάστη δ᾿ αὐτῶν εἶναι ἆρά γε ἡ ψυχὴ καθ᾿ ἑαυτήν, ἢ εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς; καὶ ἂν εἶναι μέρος εἶναι ἆρά γε μέρος τοιοῦτον, ὥστε νὰ χωρίζηται ἀπὸ τῆς ψυχῆς μόνον διὰ τῆς νοήσεως (νοερῶς) ἢ καὶ κατὰ τόπον (ὑλικῶς); Εἴς τινας τῶν ἐρωτήσεων τούτων εἶναι εὔκολον νὰ ἀποκριθῶμεν, ἄλλαι ὅμως παρουσιάζουσι δυσκολίας.

6. Οὕτω, καθὼς εἰς τὰ φυτά, τινὰ ἐκ τούτων, ἀφοῦ διαιρεθῶσι καὶ χωρισθῶσιν ἀπ᾿ ἀλλήλων, ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσι (τὰ μέρη), ὡς ἐὰν ἡ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουσα ψυχὴ εἶναι κατ᾿ ἐντελέχειαν (κατ᾿ εἶδος) μία εἰς ἕκαστον φυτόν, κατὰ δύναμιν δὲ περισσότεραι, τοιουτοτρόπως βλέπομεν ὅτι συμβαίνει τὸ αὐτὸ εἰς ἄλλην τάξιν ἐμψύχων ὄντων, εἰς τὰ ἔντομα τὰ ὁποῖα ἔχουσι διαιρεθῇ. Διότι καὶ αἴσθησιν ἔχει καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο μέρος καὶ τοπικὴν κίνησιν, ἂν δὲ ἔχῃ αἴσθησιν, ἔχει καὶ φαντασίαν καὶ ὄρεξιν· διότι ὅπου αἴσθησις, ἐκεῖ καὶ λύπη καὶ ἡδονή, καὶ ὅπου ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἐπιθυμία.

7. Ἀλλὰ περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως τίποτε ἀκόμη δὲν εἶναι φανερόν [1], φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι ἄλλο γένος

---

1) Περαιτέρω ἐν τῷ Γ΄ βιβλίῳ θὰ εἴπῃ ὅτι χωρίζεται.

ψυχῆς καὶ ὅτι αὐτὸ μόνον δύναται νὰ εἶναι χωριστὸν ἀπὸ τῶν ἄλλων, ὅπως τὸ αἰώνιον εἶναι χωριστὸν ἀπὸ τὸ φθαρτόν.

8 Ἐκ τούτων δὲ εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι χωριστά, καθὼς τινες λέγουσιν. Ὅτι ὅμως διὰ τοῦ λόγου (νοερῶς) διακρίνονται, τοῦτο εἶναι φανερόν· διότι διαφέρει νὰ εἶναί τις αἰσθητικὸς ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι δοξαστικός, διαφέρει ἡ αἴσθησις ἀπὸ τῆς δόξης (γνώμης). Ὁμοίως δὲ ταῦτα διαφέρουσιν ἑκάστης τῶν ἄλλων δυνάμεων τῶν προειρημένων.

9. Προσέτι εἴς τινα μὲν ἐκ τῶν ζῴων ὑπάρχουσιν ἅπασαι αἱ δυνάμεις αὗται, εἰς ἄλλα τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἰς ἄλλα μία μόνη· (τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφοράν)· διὰ ποίαν δὲ αἰτίαν ὕστερον θὰ ἐξετάσωμεν. Ἀλλὰ σχεδὸν ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις· ἄλλα δηλ. ἐκ τῶν ζῴων ἔχουσιν ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἄλλα ὀλίγας, καὶ ἄλλα μίαν μόνην, τὴν ἀναγκαιοτάτην, τὴν ἀφήν.

10. Ἐκεῖνο δὲ δι' οὗ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα λέγεται κατὰ δύο τρόπους, ὅπως καὶ ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου γινώσκομεν, καὶ τὸ ὁποῖον καλοῦμεν ἄλλοτε μὲν ἐπιστήμην, ἄλλοτε δὲ ψυχήν.(1) Διότι λέγομεν, ὅτι γνωρίζομεν διὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τούτων. Διττῶς δὲ λέγεται καὶ ἐκεῖνο δι' οὗ ὑγιαίνομεν καὶ ὅπερ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἡ ὑγίεια, ἀφ' ἑτέρου μέρος ἢ ὅλον τὸ σῶμα. Ἐκ τούτων δὲ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ὑγίεια εἶναι μορφὴ καὶ εἶδος καὶ λόγος καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐνέργεια τοῦ δυναμένου νὰ δεχθῇ αὐτάς, ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι ἐνεργοποίησις τοῦ δυναμένου νὰ ἐπίσταται (τῆς ψυχῆς), ἡ δὲ ὑγίεια τοῦ δυναμένου νὰ ἔχῃ τὴν ὑγίειαν (τοῦ σώματος). Διότι φαίνεται ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν δυναμένων νὰ ποιῶσιν ὕπαρξιν λαμβάνει εἰς τὸ ὂν τὸ ὁποῖον πάσχει καὶ ἔχει τοιαύτην διάθεσιν (2). Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, δι' οὗ ζῶμεν καὶ αἰσθανό-

---

1) Ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δεχόμεθα, ἡ δὲ ψυχὴ ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου δεχόμεθα τὴν ἐπιστήμην. Οὕτω καὶ περὶ ὑγιείας καὶ σώματος.

2) Τὸ αἰσθητὸν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ ἐπιστητὸν ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κ. λ.

μεθα καὶ διανοούμεθα, ὥστε αὕτη εἶναι λόγος καὶ εἶδος, οὐχὶ ὅμως ὕλη καὶ τὸ ὑποκείμενον.

11. Διότι, καθὼς εἴπομεν, ἡ οὐσία (ὑπόστασις) λέγεται τριχῶς, καθ' ὅσον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν, ὧν τὸ μὲν εἶναι τὸ εἶδος, τὸ δὲ ἡ ὕλη καὶ τρίτον τὸ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετον, ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν ὕλη εἶναι μόνον δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελὴς πραγματικότης, τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τοῦτο τὸ ὡρισμένον πρᾶγμα· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετον εἶναι τὸ ἔμψυχον, δὲν εἶναι τὸ σῶμα ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τοῦ σώματος.

12. Καὶ διὰ τοῦτο ὀρθῶς δοξάζουσιν οἱ νομίζοντες ὅτι οὔτε ἄνευ σώματος ὑπάρχει ἡ ψυχή, οὔτε εἶναι σῶμά τι· διότι σῶμα βεβαίως δὲν εἶναι, ἀλλ' εἶναι κἄτι τοῦ σώματος (μορφή), καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχει εἰς σῶμα τοιοῦτον (ὀργανικὸν φυσικόν)· καὶ ὄχι καθὼς οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι προσήρμοζον τὴν ψυχὴν εἰς τὸ (τυχὸν) σῶμα, χωρὶς νὰ προσδιορίζωσιν εἰς τί καὶ ποῖον σῶμα, καίτοι οὐδὲ τὸ τυχὸν φαινόμενον (ἀποτέλεσμα) δέχεται τὸ τυχὸν πρᾶγμα. [1]

13. Ἀλλὰ τώρα (καθὼς ἡμεῖς λέγομεν) τὰ πάντα συμβαίνουσι λογικώτατα [2], διότι ἡ ἐντελέχεια (ἡ ἐντελὴς πραγμάτωσις) ἑκάστου πράγματος γίνεται φυσικῶς εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν δυνάμει, καὶ εἰς τὴν ὕλην, ἡ ὁποία εἶναι οἰκεία καὶ κατάλληλος νὰ τὴν δεχθῇ. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια καὶ [3] λόγος ἐκείνου ὅπερ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ εἶναι τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων.

---

1) Ἐννοεῖ τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ ὅτι μία ψυχὴ εἰσδύει εἰς διάφορα σώματα εἶναι τόσον ἀδύνατον, ὅσον τὸ ὅτι μία τέχνη δύναται νὰ μεταχειρίζηται τὰ ἐργαλεῖα ἄλλων τεχνῶν ἀδιαφόρως.

2) Τὸ χωρίον μεταφράζουσιν ἄλλοι οὕτω· «Εἰς τὸ αὐτὸ φθάνομεν καὶ δι' ἀναλύσεως αὐτῆς τῆς ἐννοίας».

3) Πᾶσα ψυχὴ δὲν εἶναι εἶδος παντὸς σώματος, ἀλλὰ τοῦ σώματος τοῦ ἔχοντος ὄργανα καὶ διαθέσεις ἐπιτηδείας καὶ καταλλήλους πρὸς αὐτὴν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς τῆς ψυχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.—Ἀναφορὰ αὐτῶν.—Περὶ ἁφῆς. Εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ θρεπτικοῦ. Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ κοινὸς ὁρισμὸς τῶν διαφόρων δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὅπως οὐδὲ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων· πλὴν ἡ ἀνωτέρα ὑποθέτει καὶ περιέχει τὴν κατωτέραν. τὸ αἰσθητικὸν προϋποθέτει τὸ θρεπτικὸν κ.λ. Τάξις τῶν δυνάμεων: θρέψις, εἶτα αἰσθητικότης, κίνησις κατὰ τόπον, νοῦς.

---

1. Ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τὰς ὁποίας εἴπομεν, εἴς τινα ὄντα ὑπάρχουν ὅλαι, ὡς προείπομεν, εἰς ἄλλα δὲ ὀλίγαι καὶ εἰς ἄλλα μία μόνον. Δυνάμεις δὲ εἴπομεν τὴν θρεπτικήν, τὴν αἰσθητικήν, ὀρεκτικήν, κινητικὴν κατὰ τόπον, διανοητικήν.

2. Ὑπάρχει δὲ εἰς μὲν τὰ φυτὰ μόνον ἡ θρεπτική, εἰς δὲ τὰ ζῷα καὶ αὐτὴ καὶ ἡ αἰσθητική. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ ἡ αἰσθητική, θὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ὀρεκτική· διότι ἡ ὄρεξις εἶναι ἐπιθυμία, πάθος καὶ βούλησις. Πάντα δὲ τὰ ζῷα ἔχουσι μίαν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν αἰσθήσεων, τὴν ἁφήν. (1) Ἀλλὰ τὸ ἔχον αἴσθησιν ἔχει καὶ ἡδονὴν καὶ λύπην, καὶ τὰ πράγματα αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἡδέα καὶ λυπηρά, τὰ δὲ ἔχοντα ταῦτα ἔχουσι καὶ ἐπιθυμίαν, διότι ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὄρεξις τοῦ ἡδέος.

3. Προσέτι δὲ τὰ ὄντα ταῦτα ἔχουσιν αἴσθησιν τῆς τροφῆς, καὶ τῆς τροφῆς αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή. (2) Διότι πάντα τὰ ζῶντα τρέφονται μὲ ξηρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ μὲ θερμὰ καὶ ψυχρά, τούτων δὲ ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή. Τῶν ἄλλων δὲ αἰσθητῶν ἅπτονται καθ'

---

1) Τὰ ζῳόφυτα μόνον τὴν ἁφὴν ἔχουσι.

2) Τῆς τροφῆς αἴσθησις εἶναι ἡ γεῦσις, ἀλλ' ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, ὡς θὰ εἴπῃ κατωτέρω ὁ Ἀριστοτ. καὶ ἄνευ ἁφῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ζῷον. Ἡ ἁφὴ εἶναι ἡ θεμελιωδεστάτη τῶν αἰσθήσεων.

ὅσον εἶναι συμβεβηκότα (ἰδιότητες) τῶν τροφῶν [1], διότι οὔτε ὁ ἦχος οὔτε τὸ χρῶμα οὔτε ἡ ὀσμὴ συνεισφέρουσί τι πρὸς τροφήν. Ὁ χυμὸς ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἁπτῶν πραγμάτων (γευστῶν). Καὶ ἡ πεῖνα δὲ καὶ ἡ δίψα εἶναι ἐπιθυμίαι, ἀλλ' ἡ μὲν πεῖνα εἶναι ἐπιθυμία ξηροῦ καὶ θερμοῦ, ἡ δὲ δίψα ἐπιθυμία ψυχροῦ καὶ ὑγροῦ· ὁ δὲ χυμὸς δὲν εἶναι τροφὴ ἀλλ' εἶναι ὡς ἄρτυμα αὐτῆς. Περὶ τούτων μὲν θὰ ἐξηγηθῶμεν ὕστερον, τώρα δὲ τόσον μόνον λέγομεν, ὅτι τὰ ζῷα ὅσα ἔχουσιν ἁφὴν ἔχουσι καὶ ὄρεξιν, ἂν δὲ ἔχουσι καὶ φαντασίαν δὲν εἶναι φανερόν, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον.

4. Ζῷα δέ τινα ἐκτὸς τῶν δυνάμεων τούτων ἔχουσι καὶ τὸ κατὰ τόπον κινητικόν, ἄλλα δὲ καὶ τὸ διανοητικὸν καὶ τὸν νοῦν, λ.χ. ὁ ἄνθρωπος καὶ εἴ τι ἄλλο ὂν ὑπάρχει ὅμοιον ἢ καὶ ἀνώτερον.

5. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι εἷς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν εἷς εἶναι καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ σχήματος (ἐν τῇ γεωμετρίᾳ), διότι οὔτε ἐκεῖ ὑπάρχει σχῆμα ἄλλο παρὰ τὸ τρίγωνον καὶ τὰ ἑπόμενα εἰς αὐτό [2], οὔτε ἐδῶ εἶναι ἄλλα εἴδη ψυχῆς παρὰ τὰ εἰρημένα [3]. Δύναται ὅμως νὰ μορφωθῇ καὶ διὰ τὰ σχήματα μία κοινὴ ἔννοια, ἥτις θὰ ἁρμόζῃ εἰς πάντα, καὶ δὲν θὰ εἶναι ἰδιάζουσα εἰς κανέν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰρημένας ψυχάς. Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο γελοῖον ἀφίνοντες τὸν τοιοῦτον ὁρισμὸν νὰ ζητῶμεν διὰ τὰ εἴδη ταῦτα τῶν ψυχῶν, ὅπως καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, κοινὸν ὁρισμόν, ὅστις δὲν θὰ ἦτο ὁ ἰδιάζων ὁρισμὸς οὐδενὸς τῶν ὄντων τούτων, οὔτε μερικοῦ τινος καὶ ἀτομικοῦ εἴδους αὐτῶν [4].

---

1) Ἐμμέσως διακρίνει τὸ ζῷον τὴν τροφὴν δι' ἄλλων αἰσθητῶν ἰδιοτήτων.

2) Τὸ τρίγωνον ἀποτελεῖ πάντα τὰ ἄλλα εὐθύγραμμα πολύγωνα, ἅτινα εἶναι διαιρετὰ εἰς τρίγωνα.

3) Ταῦτα εἶναι αἱ θρεπτικαί, αἱ αἰσθητικαὶ κλπ. ψυχαί. Ψυχὴ ὅμως καθόλου, γενικὴ δὲν ὑπάρχει.

4) Ἀναιρεῖ ἐμμέσως τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ἰδεῶν καὶ διδάσκει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν γενικὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς ὡς νὰ ὑπῆρχε μία φύσις ἁπάσης τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ νὰ ὁρίζωμεν μίαν ἑκάστην τῶν μορφῶν αὐτῆς. Τοιοῦτοι γενικοὶ ὁρισμοὶ εἶναι κενοὶ σημασίας, διότι δὲν ἐφαρμόζουσιν εἰς μερικόν τι εἶδος ὄντων.

6. Συμβαίνει ὅμως καὶ εἰς τὰ εἴδη τῆς ψυχῆς ὅ,τι καὶ εἰς τὰ σχήματα· δῆλα δὴ εἰς τὸ ἀκόλουθον ὑπάρχει δυνάμει τὸ προηγούμενον [1], λ. χ. τὸ τετράγωνον ἐμπεριέχει τὸ τρίγωνον καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τὴν θρεπτικήν· ἑπομένως εἰς ἕκαστον ὂν πρέπει νὰ ζητῶμεν τίς εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἤτοι τίς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ φυτοῦ, τίς ἡ τοῦ θηρίου, τίς ἡ τοῦ ἀνθρώπου.

7. Δέον δὲ νὰ ἐξετάσωμεν διὰ τίνα αἰτίαν συνέχονται ταῦτα τοιουτοτρόπως. Βεβαίως ἄνευ τοῦ θρεπτικοῦ δὲν ὑπάρχει τὸ αἰσθητικόν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ ὅμως δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ τὸ θρεπτικὸν ἐν τοῖς φυτοῖς. Καὶ πάλιν ἄνευ τῆς ἀφῆς οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ὑπάρχει, ἡ ἀφὴ ὅμως ὑπάρχει ἄνευ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, διότι πολλὰ τῶν ζῴων οὔτε ὄψιν, οὔτε ἀκοὴν ἔχουσιν, οὔτε αἴσθησιν ὀσμῆς. Καὶ ἐκ τῶν ἐχόντων αἴσθησίν τινα μὲν ἔχουσι τὴν τοπικὴν κίνησιν, ἄλλα ὅμως δὲν ἔχουσιν. Ὀλίγιστα δὲ ἔχουσι τελευταῖον τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τὴν διάνοιαν. Καὶ ὅσα μὲν τῶν φθαρτῶν ὄντων ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ταῦτα ἔχουσι καὶ τὰς λοιπὰς δυνάμεις. Ἀλλὰ τὰ ἔχοντα μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν, δὲν ἔχουσι πάντα τὸν λόγον, ἀλλὰ τινὰ μὲν αὐτῶν οὐδὲ φαντασίαν [2] ἔχουσιν, ἄλλα δὲ μὲ μόνην τὴν φαντασίαν ζῶσι. Περὶ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἀλλαχοῦ θὰ γείνῃ λόγος. Εἶναι ὅμως λοιπὸν ὅτι ὁ ὁρισμὸς μιᾶς ἑκάστης τῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ ὁ μᾶλλον ἁρμόζων ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς ἐν γένει.

Σημείωσις.—Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τρεῖς ψυχὰς ἡνωμένας ἐν ἑαυτῷ, τοῦτο δὲ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐκφράζει λέγουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος 1) εἶναι φυτόν, 2) ἅμα καὶ 3) ζῷον. Καίτοι ἡ ἔκφρασις *τρεῖς ψυχαὶ* δὲν εἶναι ὀρθή, οὐχ ἧττον ὁ Ἀριστοτέλης ὀρθότατα διδάσκει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ψυχὴν ἢ ἔννοιαν ψυχῆς, ἥτις νὰ εἶναι μὲν κοινὴ εἰς πάσας ταύτας, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶναι ἰδιαιτέρα οὐδεμιᾶς αὐτῶν, οὔτε νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς κανὲν μερικὸν καὶ ἀτομικὸν

---

1) Ἐννοεῖ τὸ λογικῶς πρότερον.

2) Ἡ φαντασία εἶναι 1) ***αἰσθητική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ ἀναπλάττειν αἰσθητὰς εἰκόνας ἢ τοῦ ζωογονεῖν νεκρὰ αἰσθήματα. 2) ***βουλευτικὴ*** ἢ ***λογιστική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ πλάττειν τὰς τὴν νόησιν συνοδευούσας εἰκόνας ἐκ στοιχείων πάντοτε, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ αἴσθησις.

εἶδος ψυχῆς. Οὕτως ἐχώρισεν αὐστηρῶς τὴν φιλοσοφικὴν καὶ συγκεκριμένην νόησιν ἀπὸ τὰ κενὰ πλάσματα καὶ τοὺς τύπους τῆς ἀφαιρετικῆς διανοίας. Εἰς τὰ σχήματα λ. χ. μόνον τὸ τρίγωνον, τὸ τετράγωνον κλπ. εἶναι ὄντως πραγματικόν τι, ἀλλ' ἡ ἀφαιρετικὴ διάνοια ζητοῦσα καθολικὰς ἐννοίας, πλάττει αὐτὰς ἀφαιροῦσα τὸ κοινόν, συλλαμβάνει ἓν **γενικὸν σχῆμα**, ὅπερ εἶναι κενὸν περιεχομένου. Ἐκ τούτου ὁ πόλεμος τῶν ἐμπειρικῶν κατὰ τῶν κενολογιῶν τοῦ ἀφαιρετικοῦ νοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς σχῆμα, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ γενικὸν σχῆμα εἶναι τὸ τρίγωνον, ὅπερ εὑρίσκεται παρὰ τὰ ἄλλα καὶ ἐντὸς τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα πάντα ἀναλύονται εἰς τρίγωνα. Τὰ αὐτὰ λέγομεν καὶ περὶ τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ὥς τι κενὸν καὶ ἀφῃρημένον ἐνῷ ἔχει πλουσιώτατον περιεχόμενον.

Ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ ἐμπεριέχεται, εἶναι μέρος τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἀμφότεραι ἐμπεριέχονται εἰς τὴν διανοητικήν. Ἀλλ' ἡ κατωτέρα ὑπάρχει ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ὡς ἀντικείμενον καὶ στοιχεῖον ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ ἡ ἀνωτέρα πραγματοποιεῖται· εἶναι λοιπὸν πρὸς τὴν ἀνωτέραν μία δύναμις, γενικός τις κατώτερος διορισμός, εἶναι ὡς κατηγορούμενον ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἐν τῇ ἀρχῇ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα τῆς ἀνωτέρας, τὴν ἐντελέχειαν αὐτῆς. Οὕτω λέγομεν, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἡ δὲ ψυχὴ τὸ ὑποκείμενον. Καὶ γενικῶς, ἡ δυστυχία τῆς φύσεως, λέγει ὁ Ἕγελος (Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας σελ. 374), εἶναι ὅτι εἶναι ἀντικείμενον, ὅτι δῆλα δὴ ἡ ἔννοια, ὁ λόγος, τὸ καθόλου εἶναι μὲν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ μένει πάντοτε καθ' ἑαυτὸ καὶ δὲν γίνεται πρὸς ἑαυτό, ὑποκείμενον, ἢ ἄλλως ἡ ἔννοια εἶναι ἐκεῖ μόνον δυνάμει. Ἐν ὀλίγοις λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι κενὸν καθολικὸν δὲν ἔχει ὕπαρξιν ἢ δὲν εἶναι αὐτὸ εἴδη. Τὸ καθόλου, ἡ ἔννοια, εἶναι τῷ ὄντι πραγματικὸν ὡς μερικὸν καὶ ἀτομικόν, ὡς εἶναι τὸ τρίγωνον σχῆμα καὶ ἡ **φυτικὴ** ἢ **θρεπτικὴ** ψυχή. Τὸ τοιοῦτο καθολικὸν εἶναι τόσον πραγματικόν, ὥστε αὐτὸ τοῦτο, ἄνευ περαιτέρω μεταβολῆς, εἶναι τὸ πρῶτον εἶδός του, περαιτέρω δὲ ἀναπτυσσόμενον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτό, ἀλλ' εἰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας (βλέπε ταῦτα σαφέστερον ἐν J. Gaird. Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας Μεταφρ. Π. Γρατσιάτου σελ. 91. Φιλοσ. καὶ Κοινων. Βιβλιοθ. Γ. Φέξη). Ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει πῶς ἡ φυτικὴ ζωὴ εἶναι ἡ καθόλου ἔννοια ἢ τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς, ἡ πρώτη ἐντελέχεια, ἡ στοιχειώδης ψυχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ θρεπτικοῦ. Πρὸ τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀνάγκη πρότερον νὰ ἐξετασθῇ ἡ τροφή. Γενικὴ θεωρία περὶ θρέψεως. Ἡ γέννησις τοῦ ὁμοίου καὶ ἡ διαιώνισις τοῦ εἴδους τελικὴ αἰτία αὐτῆς. Ἀναίρεσις δόξης Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν λεγόντων ὅτι τὸ πῦρ εἶναι αἰτία τῆς θρέψεως. Ἡ θρέψις εἶναι ἐνέργεια ἐναντίου ἐπὶ τοῦ ἐναντίου, ἅμα δὲ καὶ ὁμοίου ἐπὶ τοῦ ὁμοίου. Ὅρος τῆς πέψεως ἡ θερμότης. Θρεπτικὴ καὶ γεννητικὴ ψυχὴ μία.

---

1. Ἀναγκαῖον εἶναι ὁ θέλων νὰ μελετήσῃ περὶ τῶν δυνάμεων τούτων νὰ ἐξετάσῃ τί εἶναι ἑκάστη αὐτῶν, ἔπειτα δὲ ὁμοίως νὰ ἐπιζητήσῃ τὰ συνεχόμενα μετ' αὐτῶν (τὰς ἰδιότητας ἑκάστης) καὶ τὰ λοιπά. Καὶ ἂν πρέπῃ νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι ἑκάστη αὐτῶν, ἤτοι τί εἶναι τὸ νοητικόν, ἢ τί τὸ αἰσθητικὸν ἢ τί τὸ θρεπτικόν, πρέπει πρότερον νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι τὸ νοεῖν καὶ τί τὸ αἰσθάνεσθαι, διότι λογικῶς αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ πράξεις τῶν δυνάμεων εἶναι πρότεραι καὶ σαφέστεραι τῶν δυνάμεων. (1) Καὶ ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, καὶ ἂν ἀκόμη πρότερον τῶν ἐνεργειῶν πρέπει νὰ μελετήσωμεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, ἀνάγκη διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν νὰ προσδιορίσωμεν πρῶτον τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, ἤτοι τὴν τροφήν, τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητόν.

2. Ὥστε πρέπει πρῶτον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ θρέψεως καὶ γεννήσεως, διότι ἡ θρεπτικὴ δύναμις καὶ εἰς πάντα τὰ ζῶντα ὑπάρχει καὶ εἶναι ἡ πρώτη καὶ κοινοτάτη τῆς ψυχῆς δύναμις, δι' ἧς ἡ ζωὴ ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῶντα. Ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ μεταχειρίζηται τὴν τροφὴν (νὰ τρέφῃ) καὶ νὰ γεννᾷ· διότι τὸ φυσικώ-

---

1) Πρώτας εὑρίσκομεν τὰς ἐνεργείας, καὶ ἐκ τούτων νοοῦμεν ἔπειτα τὰς δυνάμεις. Φύσει ὅμως προηγεῖται ἡ δύναμις. Σαφέστερα ὅμως καὶ τῶν ἐνεργειῶν εἶναι τὰ ἀντικείμενα, λ. χ. ἡ τροφή.

τερον ἔργον τῶν ἐχόντων ζωήν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀτελῆ, μήτε γεννῶνται αὐτομάτως, εἶναι νὰ κάμνωσιν ἄλλο ὂν ὅμοιον μὲ αὐτά, ἤτοι τὸ ζῷον νὰ γεννᾷ ζῷον, τὸ φυτὸν δὲ φυτόν, διὰ νὰ μετέχωσι τοῦ αἰωνίου καὶ τοῦ θείου καθ' ὅσον δύνανται. Διότι πάντα ἐπιθυμοῦσι τοῦτο, καὶ ἕνεκα τούτου πράττουσιν, ὅσα πράττουσι κατὰ φύσιν. Τὸ δὲ οὗ ἕνεκα, ἡ τελικὴ αἰτία εἶναι διττή, ἀφ' ἑνὸς μὲν αὐτὸ τὸ αἴτιον ἢ ὁ σκοπὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνο ἐν ᾧ πραγματοποιεῖται ὁ σκοπός (1). Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ ἄτομα δὲν δύνανται νὰ μετέχωσι τοῦ αἰωνίου καὶ τοῦ θείου διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν συνεχοῦς ὑπάρξεως, διότι οὐδὲν ἐκ τῶν φθαρτῶν δύναται νὰ διαμένῃ τὸ αὐτό (ἀναλλοίωτον), ἓν ἀριθμητικῶς, διὰ τοῦτο ἕκαστον μετέχει τοῦ θείου οὕτως, ὅπως δύναται, ἄλλο περισσότερον καὶ ἄλλο ὀλιγώτερον· καὶ δὲν διαμένει μὲν αὐτὸ τὸ ἴδιον, ἀλλὰ τὸ ὅμοιον μὲ αὐτό, οὐχὶ ἓν ἀριθμητικῶς, ἀλλ' ἓν κατ' εἶδος (2).

3. Εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ αἰτία καὶ ἀρχὴ τοῦ ζῶντος σώματος. Αἰτία ὅμως καὶ ἀρχὴ λέγονται κατὰ πολλὰς σημασίας. Ἡ δὲ ψυχὴ συμφώνως πρὸς ταύτας εἶναι αἰτία κατὰ τρεῖς προσδιωρισμένους τρόπους (3). Διότι καὶ ὡς αἰτία κινητική, καὶ ὡς αἰτία τελική, καὶ ὡς οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων εἶναι αἰτία ἡ ψυχή.

4. Ὅτι μὲν ἡ ψυχὴ εἶναι αἰτία ὡς οὐσία, εἶναι φανερόν· διότι τὸ αἴτιον τῆς ὑπάρξεως πάντων εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ζωὴ δὲ εἶναι ἡ ὕπαρξις τῶν ζώντων, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ψυχή. Προσέτι ἡ ἐντελέχεια εἶναι ὁ λόγος (ἡ σημασία) τοῦ ἐν δυνάμει ὄντος.

5. Φανερὸν δ' εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ τελικὸν αἴτιον, διότι καθὼς ὁ νοῦς ἐνεργεῖ πρός τινα σκοπόν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνεργεῖ καὶ ἡ φύσις, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐπι-

---

1) Ἐὰν λ. χ. ἡ εὐδαιμονία εἶναι σκοπός, ὁ σκοπὸς οὗτος πραγματοποιεῖται ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν καὶ οὕτω ἕκαστος ἡμῶν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός.

2) Διὰ τῆς γεννήσεως ἀναγεννᾶται καὶ διαμένει τὸ ἔμψυχον ὄν, οὕτω δὲ διαιωνίζεται οὐχὶ ἄτομόν τι δεδομένον, ἀλλὰ τὸ εἶδος.

3) Ἡ ψυχὴ λοιπὸν δὲν εἶναι ὑλικὴ αἰτία. Ὕλη αὐτῆς εἶναι τὸ σῶμα.

διώκει. Τοιοῦτος δὲ σκοπὸς ἢ τέλος ἐν τοῖς ζῴοις εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τοῦτο διὰ τὴν φύσιν αὐτῆς, διότι πάντα τὰ φυσικὰ σώματα εἶναι ὄργανα τῆς ψυχῆς· καὶ ὅπως ὄργανα αὐτῆς εἶναι τὰ τῶν ζῴων, οὕτως εἶναι καὶ τὰ τῶν φυτῶν, διότι ὑπάρχουσι πάντα ἕνεκα τῆς ψυχῆς· εἶναι δὲ διττὸν τὸ οὗ ἕνεκα (ἡ τελικὴ αἰτία), ἤτοι αὐτὸς ὁ σκοπὸς καὶ ἐκεῖνο ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖται ὁ σκοπός.

6. Ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ δύναμις ὅθεν ἔρχεται ἡ κατὰ τόπον κίνησις εἶναι ἡ ψυχή· δὲν ὑπάρχει ὅμως εἰς πάντα τὰ ζῶντα ἡ δύναμις αὕτη τῆς κινήσεως (λ. χ. εἰς τὰ φυτά, τὰ ὄστρεα κλπ.). Καὶ ἡ ἀλλοίωσις δὲ καὶ ἡ αὔξησις προέρχονται ἐκ τῆς ψυχῆς· διότι ἡ μὲν αἴσθησις φαίνεται ὅτι εἶναι μεταβολή τις, οὐδὲν δὲ αἰσθάνεται, ὅπερ δὲν ἔχει ψυχήν. Ὁμοίως δὲ εἶναι αἰτία αὐξήσεως καὶ φθίσεως· διότι οὐδὲν φθίνει οὐδὲ αὐξάνεται φυσικῶς, ἐὰν δὲν τρέφηται, ἀλλὰ οὐδὲν τρέφεται, ἐὰν δὲν μετέχῃ ζωῆς.

7. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅμως δὲν ἐξήγησεν ὀρθῶς τὴν αἰτίαν τῆς αὐξήσεως, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ αὔξησις συμβαίνει εἰς τὰ φυτά, διότι κάτω μὲν βάλλουσι τὰς ῥίζας, ἐπειδὴ πρὸς τοιαύτην διεύθυνσιν φέρεται φυσικῶς ἡ γῆ, πρὸς τὰ ἄνω δὲ αὐξάνονται (διὰ τῶν κλάδων), διότι οὕτω διευθύνεται καὶ τὸ πῦρ. Ἀλλὰ οὔτε τὸ ἄνω οὔτε τὸ κάτω λαμβάνει ὀρθῶς. Διότι τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς πάντα τὰ ὄντα οὔτε εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ παντός. Ἀλλ' ὅ,τι εἶναι ἡ κεφαλὴ εἰς τὰ ζῷα, τοῦτο εἶναι αἱ ῥίζαι εἰς τὰ φυτά, ἐὰν πρέπῃ νὰ διακρίνωμεν καὶ νὰ ταυτίζωμεν τὰ ὄργανα διὰ τῶν ἐνεργειῶν των [1]. Πρὸς τούτοις τί εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ συνέχει τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν, τὰ ὁποῖα φέρονται κατ' ἐναντίας διευθύνσεις; Διότι βεβαίως θὰ ἀποχωρισθῶσιν, ἐὰν οὐδὲν ὑπάρχῃ, ἵνα ἐμποδίσῃ (τὸν χωρισμόν), ἀλλά, ἐὰν ὑπάρχῃ τὸ τοιοῦ-

1) Καθὼς εἰς τὰ ζῷα εἶναι ἄνω ἡ κεφαλὴ ἐν ᾗ τὸ στόμα καὶ τὰ ὄργανα πρὸς τροφήν, οὕτω εἰς τὰ φυτὰ εἶναι ἄνω αἱ ῥίζαι, δι' ὧν ἕλκουσι τὴν τροφήν (Θεμίστιος).

τον, ἡ ψυχὴ εἶναι τοῦτο καὶ τὸ αἴτιον τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς θρέψεως (οὐχὶ τὰ στοιχεῖα).

8. Πιστεύουσί τινες ὅτι ἡ φύσις τοῦ πυρὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος αἰτία τῆς τροφῆς καὶ τῆς αὐξήσεως· διότι μόνον τὸ πῦρ ἐξ ὅλων τῶν σωμάτων ἢ τῶν στοιχείων φαίνεται ὅτι τρέφεται καὶ αὐξάνεται· διὸ ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ, ὅτι καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα τοῦτο εἶναι ὅπερ παράγει αὔξησιν καὶ θρέψιν. Ἀλλὰ τὸ πῦρ εἶναι μὲν συναίτιον [1], οὐχὶ ὅμως τὸ μόνον αἴτιον τούτων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ καθ' αὑτὸ αἴτιον. Διότι ἡ μὲν αὔξησις τοῦ πυρὸς προχωρεῖ ἐπ' **ἄπειρον**, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καύσιμος ὕλη, ἐνῷ εἰς πάντα τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως γινόμενα ὄντα ὑπάρχει **πέρας** κατ' ἀναλογίαν τοῦ μεγέθους καὶ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν· ταῦτα δέ, ὅριον καὶ ἀναλογία, εἶναι ἴδια προσόντα τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ τοῦ πυρός, καὶ μᾶλλον τοῦ λόγου ἢ τῆς ὕλης.

9. Ἐπειδὴ δὲ ἡ αὐτὴ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι θρεπτικὴ ἅμα καὶ γεννητική, ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ θρέψεως· διότι διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης διακρίνεται αὕτη ἀπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Νομίζεται, ὅτι ἡ τροφὴ εἶναι ἐναντίον ἐνεργοῦν ἐπὶ ἐναντίου, δὲν εἶναι ὅμως οἱονδήποτε ἐναντίον ἐνεργοῦν ἐπὶ τοῦ τυχόντος ἐναντίου, ἀλλ' εἶναι ἐκ τῶν ἐναντίων ὅσα ὄχι μόνον γεννῶνται ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ αὐξάνονται τὸ ἓν διὰ τοῦ ἄλλου. Διότι γίνονται πολλὰ ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντα ποσά (δεχόμενα αὔξησιν), λ. χ. τὸ ὑγιὲς γίνεται ἐξ ἀσθενοῦς (καὶ ἀνάπαλιν) [2]. Ὅμως δὲν φαίνονται ὅτι εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τροφὴ πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ [3] εἶναι τροφὴ εἰς τὸ πῦρ, τὸ πῦρ ὅμως δὲν τρέφει τὸ ὕδωρ. Εἰς τὰ ἁπλᾶ λοιπὸν σώματα φαίνεται ὅτι ταῦτα εἶναι ἰδίᾳ τὰ δύο ἀντίθετα, τὸ μὲν ἡ τροφή, τὸ ἄλλο δὲ τὸ τρεφόμενον.

---

1) Συνεργεῖ μὲ ἄλλα αἴτια.

2) Καὶ ἡ ἔννοια τῆς ὑγιείας δὲν νοεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐναντίας ἰδέας τῆς νόσου καὶ ἀντιστρόφως.

3) Τὰ ὑγρά, οἷον τὸ ἔλαιον, κλπ. τρέφουσι τὸ πῦρ.

6. Συμβαίνει ὅμως καὶ εἰς τὰ εἴδη τῆς ψυχῆς ὅ,τι καὶ εἰς τὰ σχήματα· δῆλα δὴ εἰς τὸ ἀκόλουθον ὑπάρχει δυνάμει τὸ προηγούμενον [1], λ. χ. τὸ τετράγωνον ἐμπεριέχει τὸ τρίγωνον καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τὴν θρεπτικήν· ἐπομένως εἰς ἕκαστον ὂν πρέπει νὰ ζητῶμεν τίς εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἤτοι τίς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ φυτοῦ, τίς ἡ τοῦ θηρίου, τίς ἡ τοῦ ἀνθρώπου.

7. Δέον δὲ νὰ ἐξετάσωμεν διὰ τίνα αἰτίαν συνέχονται ταῦτα τοιουτοτρόπως. Βεβαίως ἄνευ τοῦ θρεπτικοῦ δὲν ὑπάρχει τὸ αἰσθητικόν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ ὅμως δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ τὸ θρεπτικὸν ἐν τοῖς φυτοῖς. Καὶ πάλιν ἄνευ τῆς ἁφῆς οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ὑπάρχει, ἡ ἁφὴ ὅμως ὑπάρχει ἄνευ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, διότι πολλὰ τῶν ζῴων οὔτε ὄψιν, οὔτε ἀκοὴν ἔχουσιν, οὔτε αἴσθησιν ὀσμῆς. Καὶ ἐκ τῶν ἐχόντων αἴσθησίν τινα μὲν ἔχουσι τὴν τοπικὴν κίνησιν, ἄλλα ὅμως δὲν ἔχουσιν. Ὀλίγιστα δὲ ἔχουσι τελευταῖον τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τὴν διάνοιαν. Καὶ ὅσα μὲν τῶν φθαρτῶν ὄντων ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ταῦτα ἔχουσι καὶ τὰς λοιπὰς δυνάμεις. Ἀλλὰ τὰ ἔχοντα μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν, δὲν ἔχουσι πάντα τὸν λόγον, ἀλλὰ τινὰ μὲν αὐτῶν οὐδὲ φαντασίαν [2] ἔχουσιν, ἄλλα δὲ μὲ μόνην τὴν φαντασίαν ζῶσι. Περὶ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἀλλαχοῦ θὰ γείνῃ λόγος. Εἶναι ὅμως λοιπὸν ὅτι ὁ ὁρισμὸς μιᾶς ἑκάστης τῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ ὁ μᾶλλον ἁρμόζων ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς ἐν γένει.

Σημείωσις.—Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τρεῖς ψυχὰς ἡνωμένας ἐν ἑαυτῷ, τοῦτο δὲ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐκφράζει λέγουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος 1) εἶναι φυτόν, 2) ἅμα καὶ 3) ζῷον. Καίτοι ἡ ἔκφρασις *τρεῖς ψυχαὶ* δὲν εἶναι ὀρθή, οὐχ ἧττον ὁ Ἀριστοτέλης ὀρθότατα διδάσκει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ψυχὴν ἢ ἔννοιαν ψυχῆς, ἥτις νὰ εἶναι μὲν κοινὴ εἰς πάσας ταύτας, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶναι ἰδιαιτέρα οὐδεμιᾶς αὐτῶν, οὔτε νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς κανὲν μερικὸν καὶ ἀτομικὸν.

---

1) Ἐννοεῖ τὸ λογικῶς πρότερον.

2) Ἡ φαντασία εἶναι 1) ***αἰσθητική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ ἀναπλάττειν αἰσθητὰς εἰκόνας ἢ τοῦ ζωογονεῖν νεκρὰ αἰσθήματα. 2) ***βουλευτικὴ*** ἢ ***λογιστική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ πλάττειν τὰς τὴν νόησιν συνοδευούσας εἰκόνας ἐκ στοιχείων πάντοτε, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ αἴσθησις.

13. Εἶναι δὲ ἄλλο τὸ θρεπτικὸν καὶ ἄλλο τὸ αὐξητικόν· διότι καθ' ὅσον εἶναι ποσόν τι τὸ ἔμψυχον αὐξάνεται, καθ' ὅσον δὲ εἶναι σῶμα ὡρισμένον καὶ οὐσία τρέφεται, καὶ οὕτω ἡ τροφὴ διαφυλάττει τὴν οὐσίαν, διατηρεῖται δ' αὕτη καὶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον χρόνον τρέφεται. [1] Τὸ θρεπτικὸν δὲ γίνεται καὶ αἰτία γεννήσεως, δὲν γεννᾶται ὅμως τὸ τρεφόμενον, ἀλλὰ ὂν ὅμοιον μὲ τὸ τρεφόμενον, διότι τοῦτο ὑπάρχει ἤδη, καὶ οὐδὲν ὂν γεννᾷ αὐτὸ ἑαυτό, ἀλλὰ διατηρεῖ ἑαυτό. Ὥστε ἡ τοιαύτη ἀρχὴ (τὸ θρεπτικὸν) τῆς ψυχῆς εἶναι δύναμις ἱκανὴ νὰ συντηρῇ τὸ ὂν τὸ κατέχον αὐτήν, καθ' ὅσον κατέχει αὐτήν, διότι ἡ τροφὴ παρασκευάζει αὐτὸ πρὸς ἐνέργειαν, καὶ διὰ τοῦτο ἅμα στερηθῇ τροφῆς δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπάρχῃ.

13. Ἐπειδὴ δὲ τρία πράγματα ὑπάρχουσιν ἐδῶ, τὸ τρεφόμενον, τὸ δι' οὗ τρέφεται, καὶ τὸ τρέφον αὐτό [2], ἐκ τούτων τὸ μὲν τρέφον εἶναι αὐτὴ ἡ πρώτη (στοιχειώδης) ψυχή (ἡ θρεπτική), τὸ δὲ τρεφόμενον εἶναι τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτήν, ἐκεῖνο δέ, δι' οὗ τρέφεται, εἶναι ἡ τροφή. Ἐπειδὴ δὲ δίκαιον εἶναι νὰ ὀνομάζωνται τὰ πράγματα πάντα ἐκ τοῦ τέλους καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, τέλος δὲ ἐνταῦθα εἶναι νὰ γεννήσῃ ὅμοιόν του τὸ ἔμψυχον, διὸ πρώτη ψυχὴ δύναται νὰ λέγηται ἡ γεννητικὴ τοῦ ὁμοίου [3].

14. Τὸ δὲ μέσον, δι' οὗ τρέφεται τὸ τρεφόμενον, εἶναι διττόν, ὅπως διὰ δύο τινῶν κυβερνᾶται καὶ τὸ πλοῖον, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ χεὶρ καὶ τὸ πηδάλιον, ἐκείνη μὲν κινοῦν καὶ κινούμενον, τὸ δὲ ἄλλο μόνον κινούμενον [4]. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον νὰ δύναται νὰ χωνεύηται

---

1) Τὸ ζῷον τροφῆς χρῄζει πάντοτε, οὐχὶ ὅμως καὶ αὐξήσεως· ὡς ἵππος ἢ ἄνθρωπος χρῄζει τροφῆς, ὡς πῶλος δὲ ἢ παῖς χρῄζει καὶ αὐξήσεως, ἕως οὗ ἔλθῃ εἰς ἀκμήν, τότε δὲ τὴν αὔξησιν διαδέχεται ἡ γέννησις ὁμοίων ὄντων.

2) Τρεῖς εἶναι καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ θρεπτικοῦ, θρέψις, αὔξησις, γέννησις.

3) Ὁμοίου μὲ τὸ ἔχον αὐτὴν σῶμα.

4) Ἡ ψυχὴ τρέφει τὸ σῶμα διὰ τῆς συμφυοῦς θρεπτικῆς καὶ πεπτικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τοῦ θερμοῦ, ὅπως ὁ κυβερνήτης κυβερνᾷ τὸ πλοῖον διὰ τῆς συμφυοῦς χειρὸς αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ χωριστοῦ πηδαλίου. Ἡ θερμότης, ὡς ἡ χείρ, κινουμένη ὑπὸ τῆς δυνάμεως κινεῖ τὴν τροφήν, ἀναλογοῦσαν πρὸς τὸ πηδάλιον.

πᾶσα τροφή. Ἐνεργεῖ δὲ τὴν χώνευσιν ἡ θερμότης, καὶ διὰ τοῦτο πᾶν ἔμψυχον ἔχει θερμότητα. Ἐν κεφαλαίῳ λοιπὸν ἐξηγήσαμεν τί ἐστιν ἡ τροφή. Πρέπει δὲ νὰ εἴπωμεν διασαφήσεις περὶ αὐτῆς ὕστερον εἰς τὰς σχετικὰς πραγματείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Γενικὰ περὶ τοῦ αἰσθητικοῦ· εἶναι δύναμις χρῄζουσα τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἵνα γείνῃ ἐνεργός. Ἐξέτασις τῆς δόξης ὅτι τὸ ὅμοιον δύναται νὰ πάσχῃ ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Ἀληθεύει, καθ' ὅσον διακρίνεται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια. Ἡ αἴσθησις πρὶν ἢ πάθῃ ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι ἀνομοία πρὸς αὐτό. Ὅταν δὲ πάθῃ, γίνεται ὁμοία αὐτοῦ.

---

1. Ἀφοῦ ταῦτα διωρίσαμεν, ἂς ὁμιλήσωμεν γενικῶς περὶ πάσης αἰσθήσεως. Ὡς εἴπομεν, ἡ αἴσθησις συνίσταται εἰς τὸ κινεῖσθαι καὶ πάσχειν· διότι νομίζεται ὅτι εἶναι μεταβολή τις (1). Τινὲς λέγουσιν ὅτι καὶ τὸ ὅμοιον πάσχει ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Πῶς δὲ τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἢ ἀδύνατον εἴπομεν εἰς τὴν γενικὴν πραγματείαν ἡμῶν περὶ τοῦ Ποιεῖν καὶ τοῦ Πάσχειν.

2. Ἀλλὰ ζητεῖται διατί δὲν ὑπάρχει αἴσθησις καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων (2) καὶ διατί τὰ αἰσθητήρια δὲν παράγουσιν αἴσθησιν ἄνευ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, μολονότι τὸ πῦρ, ἡ γῆ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ αἰσθητικῷ καὶ ἔχομεν αἴσθησιν τούτων εἴτε καθ' ἑαυτὰ εἴτε τῶν συμβεβηκότων (ἰδιοτήτων) αὐτῶν. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ αἰσθητικὴ δύναμις δὲν εἶναι πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει μόνον (3). Διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι καθὼς καὶ ἡ καύσιμος

---

1) Διότι πᾶσα ἀλλοίωσις γίνεται διὰ πάθους καὶ κινήσεώς τινος.

2) Ἢ τῶν αἰσθητηρίων, ταῦτα ὅμως εἶναι δυνάμει τὸ αἰσθητὸν καὶ ἡ αἴσθησις. Τὸ χωρίον ἐξηγεῖται καὶ οὕτω : διατί αἱ ἀντιλήψεις δὲν πηγάζουσιν ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων.

3) Ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι πράγματι καὶ διαρκῶς ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει οὖσα γίνεται ἐνεργός, ὅταν ἐρεθίζηται ἔξωθεν.

ὕλη, ἡ ὁποία δὲν καίεται μόνη ἄνευ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον τὴν κάμνει νὰ καίῃ (1). Διότι ἄλλως θὰ ἔκαιεν ἑαυτὴν καὶ δὲν θὰ εἶχε χρείαν τοῦ πραγματικοῦ (προϋπάρχοντος) πυρός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθάνεσθαι λέγομεν κατὰ δύο σημασίας, διότι καὶ τὸ δυνάμει ἀκοῦον καὶ βλέπον λέγομεν ὅτι ἀκούει καὶ βλέπει καὶ ἂν τύχῃ νὰ κοιμᾶται, καὶ τὸ ἤδη ἐνεργοῦν, ἤτοι ἀκοῦον καὶ βλέπον, λέγομεν ὅτι ἀκούει καὶ βλέπει, οὕτω δύναται καὶ ἡ αἴσθησις νὰ λέγηται κατὰ δύο σημασίας, κατὰ μίαν ὡς ἐν δυνάμει αἴσθησις, κατ' ἄλλην δὲ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ (ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι λέγεται δυνάμει αἰσθάνεσθαι καὶ ἐν ἐνεργείᾳ αἰσθάνεσθαι).

3. Ἂς ἐννοήσωμεν λοιπὸν πρῶτον, ὅτι δηλοῦσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα οἱ ὅροι πάσχειν καὶ κινεῖσθαι καὶ ἐνεργεῖν (2). Διότι καὶ ἡ κίνησις εἶναι ἐνέργειά τις, ἀτελὴς ὅμως, καθὼς εἴπομεν ἀλλαχοῦ (3). Πάντα ὅμως πάσχουσι καὶ κινοῦνται ὑπ' ἄλλου ὄντος, ὅπερ δύναται νὰ ποιῇ καὶ εἶναι ἐνεργείᾳ ὄν. Διὰ τοῦτο κατά τινα μὲν τρόπον τὸ ὅμοιον πάσχει ὑπὸ τοῦ ὁμοίου, κατ' ἄλλον δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνομοίου, καθὼς εἴπομεν ἀνωτέρω· διότι πάσχει μὲν τὸ ἀνόμοιον, ἀφοῦ ὅμως ἔχει πάθη, τότε πλέον εἶναι ὅμοιον (4).

4. Πρέπει δὲ καὶ περὶ δυνάμεως καὶ ἐντελεχείας νὰ κάμωμεν διακρίσεις· διότι ἕως τώρα ὡμιλοῦμεν περὶ αὐτῶν κατὰ τρόπον γενικόν. Κατὰ μίαν σημασίαν λέγομεν, ὅτι πρᾶγμά τι εἶναι ἐπιστῆμον, ὡς ἠθέλομεν εἴπει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιστήμων, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ δέχωνται

---

1) Ἡ ὕλη καὶ ἡ δύναμις χρήζουσι πάντοτε, ὡς ποιητικοῦ αἰτίου, ἑνὸς πραγματικοῦ καὶ ἐνεργείᾳ ὄντος, ἵνα κινηθῶσι καὶ γίνωσιν ὡρισμένον τι. Ἰδοὺ διατί τὸ εἶδος εἶναι πρότερον τῆς ὕλης.

2) Τὸ αἰσθητικόν, ἀκίνητον ὂν καὶ ἀπαθὲς κατ' ἀρχάς, εἶναι ἁπλῶς ἐν δυνάμει· ἅμα ὅμως πάθῃ καὶ κινηθῇ ὑπὸ τῶν ἐκτός, τότε εἶναι ἐνεργείᾳ.

3) Ἡ κίνησις γίνεται χάριν τοῦ τέλους (τῆς οἰκίας λ. χ. ἡ κατασκευή), ὅταν δὲ πραγματοποιηθῇ ὁ σκοπός, τότε ἡ ἐνέργεια εἶναι τελεία.

4) Ἡ αἴσθησις, πρὶν ἢ ἀντιληφθῇ τὸ αἰσθητόν, εἶναι δυνάμει αὐτό, οὐχὶ ἐνεργείᾳ, ἄρα ταῦτα εἶναι ἀνόμοια· ἀφοῦ ὅμως ἀντιληφθῇ, ἀφωμοιώθη αὐτὸ καὶ εἶναι ὁμοία μὲ αὐτά.

τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ ἔχωσιν αὐτήν· ἀφ' ἑτέρου δὲ λέγομεν ἐπίσης ἐπιστήμονα τὸν κατέχοντα τὴν ἐπιστήμην, λ.χ. τὴν γραμματικήν. Ὅμως καθεὶς τῶν δύο τούτων δὲν εἶναι δυνατὸς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὁ μὲν δύναται νὰ γινώσκῃ, διότι τοιοῦτον εἶναι τὸ γένος καὶ ἡ φύσις αὐτοῦ, ὁ δὲ διότι ἅμα θελήσῃ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπιστήμην του, ὅταν δὲν τὸν ἐμποδίζῃ τίποτε ἐξωτερικόν. Τρίτος δὲ εἶναι ὁ νῦν ἐνεργοποιῶν τὴν ἐπιστήμην του· καὶ οὗτος εἶναι ὁ κατ' ἐντελέχειαν καὶ κυρίως ἐπιστάμενος τὸ ὡρισμένον τοῦτο πρᾶγμα, τὸ Α π. χ. Οἱ δὲ πρότεροι ([1]) εἶναι καὶ οἱ δύο κατὰ δύναμιν ἐπιστήμονες· ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος εἶναι ἐπιστήμων, ἀφ' οὗ ἀλλοιωθῇ ὑπὸ τῆς μελέτης καὶ πολλάκις ἐκ μιᾶς καταστάσεως μεταβληθῇ εἰς ἄλλην ἐναντίαν (ἐξ ἀγνοίας δηλ. εἰς γνῶσιν)· ὁ δὲ ἄλλος εἶναι ἐπιστήμων κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς κατέχων τὴν ἀριθμητικὴν ἢ τὴν γραμματικήν, μὴ ἐνεργοποιῶν δὲ αὐτήν· μεταβαίνουσι δὲ εἰς τὴν ἐνέργειαν οὗτοι κατὰ διάφορον τρόπον.

5. Δὲν εἶναι δὲ ἁπλοῦν οὐδὲ τὸ πάσχειν, ἀλλ' ἄλλοτε μὲν τὸ πάθος εἶναι φθορά τις ὑπὸ τοῦ ἐναντίου ([2]), ἄλλοτε δὲ εἶναι μᾶλλον συντήρησις τοῦ δυνάμει ὄντος ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ καὶ ὁμοίου ὄντος κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Οὕτω τὸ κατέχον τὴν ἐπιστήμην (ὡς δύναμιν) γίνεται ἐνεργείᾳ ἐπιστήμη (ὅταν μεταχειρίζηται αὐτήν), τοῦτο δὲ ἢ δὲν εἶναι μεταβολή, διότι εἶναι πρόοδος τοῦ ὑπάρχοντος εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν του καὶ εἰς τὴν τελειότητα αὐτοῦ ([3]), ἢ εἶναι ἄλλο

---

1) Ἤτοι α') ὁ δυνάμενος νὰ γίνῃ ἐπιστήμων, διότι εἶναι ἄνθρωπος, λ. χ. ὁ παῖς, β') ὁ μαθὼν τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ μὴ χρησιμοποιῶν αὐτήν, δυνάμενος ὅμως νὰ τὴν μεταχειρισθῇ, ὅταν θελήσῃ, γ') ὁ ἐνεργείᾳ μεταχειριζόμενος τὰ μεμαθημένα.

2) Φθορὰν πάσχει τοῦ προϋπάρχοντος ὁ ἐξ ἐπιστήμης μεταβαίνων εἰς ἄγνοιαν. Ὁ δὲ ἐξ ἀγνοίας μεταβαίνων εἰς ἐπιστήμην προβαίνει εἰς τὴν τελείωσιν τῆς φύσεως αὐτοῦ.

3) Ὅπερ τέλος ἔχει νὰ εἶναι ἐπιστήμων. Ἢ ἄλλως· διότι τὸ προστιθέμενον στοιχεῖον ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τείνει εἰς τὴν ἐντελέχειαν αὐτοῦ.

εἶδος μεταβολῆς. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγηται ὅτι ὁ ἔχων τὴν νόησιν μεταβάλλεται, ὅταν νοῇ, καθὼς δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγηται ὅτι ὁ οἰκοδόμος μεταβάλλεται, ὅταν οἰκοδομῇ. Ἐκεῖνο λοιπόν, τὸ ὁποῖον μεταφέρει τὸ ἐν δυνάμει ὂν εἰς ἐντελέχειαν ὡς πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν νόησιν, δίκαιον εἶναι νὰ ὀνομάζηται οὐχὶ διδασκαλία, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ἄλλο ὄνομα. Τὸ δὲ ὄν, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς δυνάμεως μεταβαίνει εἰς τὴν ἐπιστήμην μανθάνον καὶ λαμβάνον αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος ἐπιστήμονος καὶ δυναμένου νὰ διδάξῃ αὐτήν, ἢ δὲν πρέπει νὰ λέγηται ὅτι πάσχει, καθὼς εἴπομεν, ἢ πρέπει νὰ δεχθῶμεν δύο τρόπους ἀλλοιώσεως, ἤτοι τὴν εἰς τὴν στερητικὴν διάθεσιν μεταβολὴν καὶ τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἕξιν (κατοχὴν) καὶ τὴν φυσικὴν κατάστασιν (1).

6. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων μεταβολῶν γίνεται εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὂν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεννῶντος αὐτό (2), ὅταν ὅμως γεννηθῇ, κατέχει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τὴν αἴσθησιν ὡς εἶδος γνώσεως. Καὶ ἡ κατ' ἐνέργειαν δὲ αἴσθησις λέγεται ὅπως καὶ ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη. Ἀλλ' ὑπάρχει ἡ διαφορά, ὅτι τὰ ἀντικείμενα τὰ ποιητικὰ τῆς ἐνεργείᾳ ὑπάρξεως τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἐξωτερικά, δηλ. τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἀκουστὸν ἀντικείμενον, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ αἰσθηταὶ ἰδιότητες. Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι ἡ κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθ' ἕκαστα, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθολικά (3). Τὰ καθόλου δὲ ταῦτα εἶναι τρόπον τινὰ ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ.

---

1) *Διάθεσις* δηλοῖ μεταβατικὴν κατάστασιν, **ἕξις** δὲ ἔμμονον, κατάστασιν. Ἡ διάθεσις εἶναι ἁπλῆ δύναμις ἢ ἀτελὴς βαθμὶς πράγματός τινος πρὸς τὴν ἐντελέχειάν του, εἶναι λοιπὸν στέρησις, ἄρνησις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἕξιν ἢ τὴν ἐντελέχειαν. Οὕτως ὁ μὲν ἄρτι μανθάνων ἀποβάλλει ἣν ἔχει διάθεσιν, δηλ. τὴν ἄγνοιαν, καὶ ἐνεργεῖ πρώτην μεταβολὴν (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι). Ὁ δὲ μαθὼν ἔχει μὲν ἤδη τὴν ἕξιν, κατέχει τὴν ἐπιστήμην, χρῄζει δὲ ἐνεργείας πρὸς τελείωσιν.

2) Ὡς πρώτη μεταβολὴ ἐννοεῖται τὸ ὅτι γεννᾶται ὁ παῖς ἔχων τὴν δύναμιν νὰ αἰσθάνηται καὶ νὰ γινώσκῃ.

3) Ἤτοι μόνον νοητὰ ὄντα ἢ τὰ καθαρὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι, ὅπως τὰ αἰσθητά, ἔργα τῆς φύσεως.

Καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ νοῶμεν, ὅταν θέλωμεν. Ἀλλὰ νὰ αἰσθανώμεθα δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ παρὸν αἰσθητόν τι. Ὁμοίως δὲ συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, διότι τὰ αἰσθητὰ ἀνήκουσιν εἰς τὸν κόσμον τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων.

7. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν θὰ λάβωμεν καιρὸν πάλιν νὰ διασαφήσωμεν περισσότερον. Τώρα δὲ ἂς ὁρίσωμεν τόσον μόνον ὅτι, ὅπως ἡ λεγομένη δύναμις ἢ τὸ δυνάμει δὲν εἶναι ἁπλοῦν, ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν δηλοῖ δύναμιν καθ' ἣν σημασίαν λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς δύναται νὰ εἶναι στρατηγός, ἄλλοτε δὲ καθ' ἣν ἔννοιαν λέγομεν, ὅτι ὁ ἔχων τὴν ἡλικίαν νὰ στρατηγῇ δύναται νὰ στρατηγήσῃ, οὕτω καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τὰς αὐτὰς ἔχει σημασίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ διάφοροι οὗτοι διορισμοὶ τῆς δυνάμεως δὲν ἔχουσιν ἰδιαίτερον ὄνομα, ἡμεῖς ὅμως ἔχομεν ἤδη ἐξηγηθῆ περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι διάφοροι, καὶ πῶς εἶναι διάφοροι, ἀνάγκη νὰ κάμνωμεν χρῆσιν τῶν κοινῶν λέξεων (δυνάμεως) πάσχειν, μεταβάλλεσθαι ὡς νὰ ἐδήλουν τὴν κυρίαν σημασίαν. Τὸ αἰσθητικὸν λοιπὸν (ἡ αἴσθησις) εἶναι δυνάμει[1] τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι κατ' ἐντελέχειαν (πραγματικῶς) τὸ αἰσθητόν, ὡς εἴπομεν. Πάσχει λοιπὸν καθ' ὅσον δὲν εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ αἰσθητόν, ἀφ' οὗ ὅμως ἔχει πάθῃ, τότε πλέον ἔχει ὁμοιωθῆ, καὶ εἶναι τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι τὸ αἰσθητόν [2].

Σημείωσις. Αἱ ἀρχαὶ αἱ ἐν τῷ 5ῳ κεφαλαίῳ ἐκτιθέμεναι περὶ τῆς αἰσθητικότητος ἅμα καὶ αὐτενεργείας τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἐναντίαι εἰς τὴν ψευδῆ ὑποκειμενικὴν ἰδεοκρατίαν, ἥτις δοξάζει, ὅτι πάντα εἶναι πλάσματα τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ αἴσθησις ἔχει στοιχεῖον παθητικόν. Αἰσθανόμενοι εὑρίσκομεν ἑαυτοὺς διοριζομένους (πάσχοντας) ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν, ὑποκειμενικῶς ἢ ἀντικειμενικῶς.

---

1) Οὐχὶ ὅπως ὁ παῖς λέγεται δυνάμει στρατηγός, ἀλλ' ὅπως ὁ ἐνῆλιξ καὶ κατέχων (ἕξις) τὴν στρατηγίαν.

2) Ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ ἀναπτύσσει κάλλιον τὴν ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἡ αἴσθησις δέχεται τὰ εἴδη καὶ τὰς ἐννοίας τῶν αἰσθητῶν, χωρὶς νὰ πάσχῃ καὶ νὰ ἀλλοιοῦται, τοὐναντίον μάλιστα γινομένη ἐνεργὸς τελειοποιεῖ τὴν προτέραν κατάστασιν αὐτῆς.

Τοῦτο τὸ νὰ εὑρίσκω ἐν ἐμοὶ διορισμοὺς ἀμέσους, οὐχὶ ὑπ' ἐμοῦ τεθειμένους, τοῦτο εἶναι τὸ παθητικόν, τὸ μὴ ἐλεύθερον στοιχεῖόν μου. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ περιορισμοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου, τῆς πεπερασμένης ὑποκειμενικότητος. Βεβαίως καὶ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τὸ φῶς καὶ τὸν ἦχον δυνάμεθα νὰ νοῶμεν διὰ τῆς συγκεκριμένης ἐλευθέρας νοήσεως καὶ νὰ ἀποδεικνύωμεν ὅτι εἶναι διορισμοὶ τοῦ αὐθοριζομένου πνεύματος.Ἀλλ' ἀπὸ τούτου διαφέρει πολὺ ἡ κατάστασις ἐκείνη, καθ' ἣν ἐγὼ ὑπάρχω ὡς ἀτομικὸν ὑποκείμενον καὶ ἡ ἰδέα ὑπάρχει εἰς ἐμὲ ὡς εἰς τοῦτο τὸ μεμονωμένον ἄτομον. Αὕτη εἶναι κατάστασις περιορισμοῦ καὶ παθητικότητος καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ψευδὴς ἡ θεωρία, ὅτι οὐδὲν ἔρχεται εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν. Τὸ ἀτομικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ αἰσθήσει ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα τῆς συνειδήσεως, ἥτις ὑπάρχει εἰς τοῦτο ἐδῶ τὸ πρᾶγμα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλο ὡς αἰσθητὸν πρὸς αἰσθητόν. Ἀλλὰ τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς ἀντιδρᾷ κατὰ τοῦ αἰσθητοῦ πράγματος, ἀφομοιοῖ τοῦτο πρὸς ἑαυτό, ἀναιρεῖ τὴν παθητικότητά του καὶ οὕτως ἄρχεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ καθολικοῦ καὶ ἡ συνείδησις ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἐσχάτη ἀνάπτυξις εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ νόησις, ἡ ὑψίστη μορφὴ τῆς ἐλευθερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Περὶ τῶν αἰσθητῶν. Σημασίαι τοῦ αἰσθητοῦ. Αἰσθητὸν 1ον ὑπὸ μιᾶς αἰσθήσεως, 2ον ὑπὸ πασῶν, 3ον Αἰσθητὸν κατὰ συμβεβηκὸς καὶ μετ' ἄλλων ἀντικειμένων.

---

1. Ἐξετάζοντες τὰς κατ' ἰδίαν ἀντιλήψεις ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τῶν αἰσθητῶν· λέγεται δὲ τὸ αἰσθητὸν κατὰ τρεῖς σημασίας, κατὰ δύο μὲν ἐξ αὐτῶν λέγομεν ὅτι αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθητὰ καθ' ἑαυτά, κατὰ μίαν δὲ ὅτι κατὰ συμβεβηκός.Ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὰ αἰσθητῶν, τῶν δύο πρώτων, ἄλλα μὲν εἶναι ἴδια ἑκάστης αἰσθήσεως, ἄλλα δὲ εἶναι κοινὰ εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις.

2. Ἴδιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ αἰσθητόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθῶμεν δι' ἄλλης αἰσθήσεως καὶ ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἀπατηθῇ ἡ σχετικὴ αἴσθησις, π. χ. ἡ ὄψις ἴδιον ἔχει τὸ χρῶμα, ἡ ἀκοὴ τὸν ἦχον καὶ ἡ γεῦσις τὸν χυμόν, ἡ δὲ

ἁφὴ ἔχει περισσοτέρας διαφοράς [1]. Ἀλλ' ἑκάστη αἴσθησις κρίνει βεβαίως περὶ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου, καὶ δὲν ἀπατᾶται ἡ ὄψις διακρίνουσα ὅτι εἶναι χρῶμα, οὐδὲ ἡ ἀκοὴ ὅτι εἶναι ἦχος, ἀλλὰ μόνον ἀπατᾶται ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι καὶ ποῦ εἶναι τὸ χρωματιστὸν ἀντικείμενον ἢ τί εἶναι καὶ ποῦ τὸ ἠχητικόν. Τὰ τοιαῦτα λοιπὸν λέγονται ἴδια ἑκάστης αἰσθήσεως.

3. Κοινὰ δὲ εἰς πάσας εἶναι ἡ κίνησις, ἡ ἠρεμία, ὁ ἀριθμός, τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος. Διότι τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι ἴδια οὐδεμιᾶς αἰσθήσεως ἀποκλειστικῶς, ἀλλ' εἶναι κοινὰ εἰς πάσας. Οὕτω κίνησίς τις εἶναι αἰσθητὴ καὶ διὰ τῆς ὄψεως καὶ διὰ τῆς ἀκοῆς.

4. Κατὰ συμβεβηκὸς δὲ λέγεται τὸ αἰσθητόν, ὅταν λ. χ. τὸ λευκὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν, εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Διάρους· τῷ ὄντι κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθανόμεθα τοῦτον, διότι τὸ λευκόν, τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα, συνέπεσε νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Διάρους [2]. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ αἴσθησις οὐδὲν πάσχει ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καθ' ὅσον εἶναι τοιοῦτον [3]. Ἐκ τῶν καθ' αὑτὰ αἰσθητῶν ὅμως τὰ ἴδια εἶναι κυριολεκτικῶς αἰσθηταὶ ποιότητες καὶ εἰς ταῦτα ἀναφέρεται οὐσιωδῶς καὶ κατὰ φύσιν ἑκάστη αἴσθησις.

---

1) Ἡ ἁφή, ἥτις διακρίνει τὰς ἰδιότητας τοῦ σώματος ὡς σώματος, ἔχει πολλὰ ἀντικείμενα: σκληρὰ καὶ μαλακά, λεῖα καὶ τραχέα, θερμὰ καὶ ψυχρά, ὑγρὰ καὶ ξηρά. Εἶδος ἁφῆς εἶναι ἡ γεῦσις.

2) Ἢ ἄλλως διότι εἰς τὸν υἱὸν Διάρους συνέβη νὰ εἶναι λευκὸς τὸ χρῶμα.

3) Δηλ. υἱὸς Διάρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Γενικὰ περὶ ὁράσεως. Περὶ χρώματος. Τὸ χρῶμα κινεῖ τὸ φῶς. Ἀν-ρεσις γνώμης Ἐμπεδοκλέους. Φωσφορικὰ σώματα. Ὁ ἀὴρ ἀν-καῖον διάμεσον πρὸς ἐνέργειαν τῆς ὁράσεως. Ἀναίρεσις δόξης Δ-μοκρίτου, ὅτι δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν ἐν τῷ κενῷ. Καὶ αἱ ἄλλ-αἰσθήσεις χρήζουσι διαμέσου (ἀέρος, ὕδατος) πρὸς ἐνέργειαν αὐτῶ-

---

1. Τὸ ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου αἴσθησις εἶναι ἡ ὄψις, εἶν- τὸ ὁρατόν [1]. Ὁρατὸν δὲ εἶναι τὸ χρῶμα καὶ ἐκεῖνο ὅπερ δυν-μεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα (Φανερὸν δὲ θὰ γίνῃ κάλλιστα ὅ,τι λέγομεν, ὅταν προχωρήσωμε Τὸ ὁρατὸν λοιπὸν εἶναι τὸ χρῶμα· τοῦτο δὲ ὑπάρχει (ἐπὶ τῆς ἐπ-φανείας), ἐπὶ τοῦ καθ' αὑτὸ ὁρατοῦ [3], ὅπερ εἶναι καθ' αὑτὸ ὁρ-τὸν οὐχὶ κατὰ λόγον [4], ἀλλὰ διότι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τ- νὰ εἶναι ὁρατόν [5]. Πᾶν χρῶμα δύναται νὰ κινῇ τὸ κατ' ἐνέ-γειαν διαφανὲς [6] καὶ αὕτη εἶναι ἡ φύσις τοῦ χρώματος. Διὰ τοῦ- δὲν ὑπάρχει ὁρατὸν ἄνευ φωτός, ἀλλὰ πᾶν χρῶμα ἑκάστου πρ-γματος ὁρᾶται μόνον εἰς τὸ φῶς. Ὅθεν πρέπει πρῶτον νὰ εἴπωμε περὶ φωτὸς τί εἶναι.

---

1) Ὅρασις εἶναι ἡ ἐν ἐνεργείᾳ ὄψις.

2) Ἐννοεῖ τὰ ἐν τῷ σκότει φωσφορίζοντα σώματα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν ἴδι- ὄνομα.

3) Τὸ χρῶμα εἶναι ὁρατόν, οὐχὶ καθ' ἑαυτό, διότι δὲν εἶναι οὐσία, ὑπόστα-σις, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε ἐν σώματι ὡς ἰδιότης αὐτοῦ.

4) Διότι οὔτε ὁ ὁρισμὸς αὐτῆς περιέχει τὸ ὁρατόν, οὔτε ὁ τοῦ ὁρατοῦ περι-χει αὐτήν.

5) Τὸ αἴτιον τοῦτο εἶναι τὸ χρῶμα.

6) Διαφανῆ εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ κλπ., ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι δυνάμει δια-φανῆ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σκοτεινά· δρῶντος ὅμως τοῦ φωτὸς γίνονται διαφανῆ Τὸ φῶς κάμνει τὸ διαφανὲς ἐνεργείᾳ διαφανές, ὅταν τὸ διαπερᾷ καὶ τὸ κινῇ Τὸ διαφανὲς εἶναι ἄχρουν, δέχεται δὲ χρῶμα ἐξ ἄλλων ἐγχρώμων σωμάτων.

2. Τὸ φῶς βεβαίως εἶναι διαφανές τι. Λέγω δὲ διαφανὲς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν ὁρατόν, οὐχὶ ὅμως καθ' ἑαυτὸ ὁρατόν, καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ διὰ μέσου ξένου τινός, τοῦ χρώματος. Τοιοῦτον δὲ διαφανὲς εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἄλλα τῶν στερεῶν (ὕαλος κλπ.), δὲν εἶναι ὅμως τὸ ὕδωρ διαφανὲς ὡς ὕδωρ, οὐδὲ ὁ ἀὴρ ὡς ἀήρ, ἀλλὰ διότι ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ταῦτα ἡ αὐτὴ ἰδιότης, ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ἐν τῷ αἰωνίῳ καὶ θείῳ σώματι (1) ὑπάρχουσαν. Τὸ φῶς δὲ εἶναι ἡ ἐνεργοποίησις τοῦ διαφανοῦς, ὡς διαφανοῦς (2). Ἐκεῖνο δὲ (τὸ διάμεσον), ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ διαφανὲς ὑπάρχει ἐν δυνάμει, τοῦτο εἶναι καὶ τὸ σκότος. Τὸ φῶς εἶναι τρόπον τινὰ τὸ χρῶμα τοῦ διαφανοῦς, ὅταν τὸ διαφανὲς γίνεται ἐντελεχείᾳ διαφανὲς εἴτε ὑπὸ τοῦ πυρὸς εἴτε ὑπὸ ἄλλης αἰτίας τοιαύτης, οἷον εἶναι τὸ ἄνω σῶμα (ὁ ἥλιος)· διότι καὶ τοῦτο τὸ σῶμα ἔχει τι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πῦρ. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ διαφανὲς καὶ τί εἶναι τὸ φῶς, εἴπομεν, τὸ φῶς δηλ. δὲν εἶναι πῦρ οὔτε σῶμα παντάπασιν οὔτε ἀπόρροια σώματος (διότι οὕτω θὰ ἦτο σῶμά τι), ἀλλ' ἡ παρουσία (ἐπενέργεια) τοῦ πυρὸς ἢ ἄλλου τοιούτου σώματος ἐν τῷ διαφανεῖ, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν δύο σώματα (3) συγχρόνως νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ.

3. Τὸ φῶς φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἐναντίον πρὸς τὸ σκότος. Τὸ δὲ σκότος εἶναι στέρησις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τοῦ διαφανοῦς, ὥστε φανερὸν εἶναι ὅτι καὶ τὸ φῶς εἶναι ἡ παρουσία τῆς καταστάσεως ταύτης. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲ οὐχὶ ὀρθῶς λέγει, οὐδὲ ἄν τις ἄλλος εἶπε τοῦτο, ὅτι τὸ φῶς ἐκινεῖτο καὶ ἑκάστοτε ἐξετείνετο μεταξὺ τῆς γῆς καὶ τοῦ περιέχοντος μεταξὺ (τῆς ἀτμοσφαίρας), διέφευγε δὲ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν (4). Ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται καὶ εἰς τὴν λογικὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὰ φαινόμενα. Διότι ἐν μικρῷ διαστήματι δύναται νὰ διαφύγῃ ἡμᾶς κίνησις φωτὸς μι-

---

1) Ὅπερ εἶναι ὁ οὐρανὸς ἢ ὁ αἰθήρ.

2) Οὐχὶ δὲ ὡς ἐκτεταμένου ἢ χρωματιστοῦ κλπ.

3) Τὸ διαφανὲς καὶ τὸ φῶς, ἐὰν ἦσαν σώματα, θὰ ἦσαν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ θὰ ἀπετέλουν ἓν σῶμα.

4) Διὰ τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεώς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Γενικὰ περὶ ὁράσεως. Περὶ χρώματος. Τὸ χρῶμα κινεῖ τὸ φῶς. Ἀναίρεσις γνώμης Ἐμπεδοκλέους. Φωσφορικὰ σώματα. Ὁ ἀὴρ ἀναγκαῖον διάμεσον πρὸς ἐνέργειαν τῆς ὁράσεως. Ἀναίρεσις δόξης Δημοκρίτου, ὅτι δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν ἐν τῷ κενῷ. Καὶ αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις χρῄζουσι διαμέσου (ἀέρος, ὕδατος) πρὸς ἐνέργειαν αὐτῶν.

---

1. Τὸ ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου αἴσθησις εἶναι ἡ ὄψις, εἶναι τὸ ὁρατόν (1). Ὁρατὸν δὲ εἶναι τὸ χρῶμα καὶ ἐκεῖνο ὅπερ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα (2). Φανερὸν δὲ θὰ γίνῃ κάλλιστα ὅ,τι λέγομεν, ὅταν προχωρήσωμεν. Τὸ ὁρατὸν λοιπὸν εἶναι τὸ χρῶμα· τοῦτο δὲ ὑπάρχει (ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας), ἐπὶ τοῦ καθ' αὑτὸ ὁρατοῦ (3), ὅπερ εἶναι καθ' αὑτὸ ὁρατὸν οὐχὶ κατὰ λόγον (4), ἀλλὰ διότι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τοῦ νὰ εἶναι ὁρατόν (5). Πᾶν χρῶμα δύναται νὰ κινῇ τὸ κατ' ἐνέργειαν διαφανὲς (6) καὶ αὕτη εἶναι ἡ φύσις τοῦ χρώματος. Διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει ὁρατὸν ἄνευ φωτός, ἀλλὰ πᾶν χρῶμα ἑκάστου πράγματος ὁρᾶται μόνον εἰς τὸ φῶς. Ὅθεν πρέπει πρῶτον νὰ εἴπωμεν περὶ φωτὸς τί εἶναι.

---

1) Ὅρασις εἶναι ἡ ἐν ἐνεργείᾳ ὄψις.

2) Ἐννοεῖ τὰ ἐν τῷ σκότει φωσφορίζοντα σώματα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν ἴδιον ὄνομα.

3) Τὸ χρῶμα εἶναι ὁρατόν, οὐχὶ καθ' ἑαυτό, διότι δὲν εἶναι οὐσία, ὑπόστασις, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε ἐν σώματι ὡς ἰδιότης αὐτοῦ.

4) Διότι οὔτε ὁ ὁρισμὸς αὐτῆς περιέχει τὸ ὁρατόν, οὔτε ὁ τοῦ ὁρατοῦ περιέχει αὐτήν.

5) Τὸ αἴτιον τοῦτο εἶναι τὸ χρῶμα.

6) Διαφανῆ εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ κλπ., ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι δυνάμει διαφανῆ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σκοτεινά· δρῶντος ὅμως τοῦ φωτὸς γίνονται διαφανῆ. Τὸ φῶς κάμνει τὸ διαφανὲς ἐνεργείᾳ διαφανές, ὅταν τὸ διαπερᾷ καὶ τὸ κινῇ. Τὸ διαφανὲς εἶναι ἄχρουν, δέχεται δὲ χρῶμα ἐξ ἄλλων ἐγχρώμων σωμάτων.

κροῦ, ἀλλ' ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι δυσμῶν νὰ διαφύγῃ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν κίνησις (τοιούτου σώματος) εἶναι παρὰ πολὺ μεγάλη ἡ ἀπαίτησις.

4. Εἶναι δὲ ἐπιδεκτικὸν νὰ παράγῃ χρῶμα τὸ ἄχρουν καὶ ἦχον τὸ ἄψοφον. Ἄχρουν δὲ εἶναι τὸ διαφανὲς καὶ τὸ ἀόρατον ἢ τὸ μόλις ὁρατόν, ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι λ.χ. τὸ σκοτεινόν (1). Καὶ τοιοῦτον εἶναι τὸ διαφανές, ὄχι ὅμως ὅταν εἶναι ἐντελεχείᾳ διαφανές, διότι τὸ αὐτὸ διάμεσον ἄλλοτε εἶναι σκότος, ἄλλοτε δὲ εἶναι φῶς. Οὐχὶ δὲ πάντα τὰ ὁρατὰ εἶναι ὁρατὰ εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον χρῶμα ἑκάστου αὐτῶν ἐν τῷ φωτὶ μόνον εἶναι ὁρατόν. Διὸ τινὰ εἰς μὲν τὸ φῶς δὲν εἶναι ὁρατά, εἰς δὲ τὸ σκότος κινοῦσι τὴν αἴσθησιν ὡς λ. χ. τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται πυρώδη καὶ λάμποντα τὴν νύκτα, δὲν ὀνομάζονται δὲ μὲ ἓν κοινὸν ὄνομα. Καὶ τοιαῦτα εἶναι οἱ μύκητες, κέρατα ζῴων, κεφαλαὶ ἰχθύων καὶ λέπια καὶ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδενὸς αὐτῶν βλέπομεν τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ χρῶμα (2). Διὰ ποίαν δὲ αἰτίαν τὰ σώματα ταῦτα εἶναι ὁρατά, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα.

5. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁρᾶται εἰς τὸ φῶς εἶναι τὸ χρῶμα, διὰ τοῦτο δὲ τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ὁρατὸν ἄνευ φωτός· διότι αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χρώματος, νὰ δύναται νὰ κινῇ τὸ κατ' ἐνέργειαν διαφανές, ἡ δὲ ἐντελέχεια τοῦ διαφανοῦς εἶναι τὸ φῶς. Ἡ ἀπόδειξις τούτου εἶναι προφανής· ἐὰν δηλ. θέσῃ τις τὸ σῶμα τὸ ἔχον χρῶμα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ, δὲν τὸ βλέπει. Ἀλλά, τοὐναντίον, τὸ μὲν χρῶμα κινεῖ τὸ διαφανές, λ. χ. τὸν ἀέρα, ὑπὸ τούτου δέ, ὅστις εἶναι συνεχής, κινεῖται τὸ αἰσθητήριον.

6. Οὕτως ὁ Δημόκριτος οὐχὶ ὀρθῶς λέγει, πιστεύων, ὅτι ἐὰν γίνῃ κενὸν τὸ μεταξὺ (τὸ διάμεσον), θὰ ἐγίνετο ἡ ὅρασις ἀκριβὴς

---

1) Ἡ ὄψις διακρίνει καὶ τὸ σκότος. Καὶ ἐν γένει πᾶσα αἴσθησις τὴν στέρησιν τοῦ ἰδίου αὐτῆς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αἰσθάνεται.

2) Διότι πάντα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὄψιν, καθ' ὅσον πάντα εἶναι λαμπρὰ καὶ φωσφορικά.

ὥστε νὰ βλέπῃ καὶ μύρμηκα, ἂν ὑπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι ἡ ὅρασις δὲν παράγεται, εἰμὴ ὅταν πάσχῃ τι ἡ αἴσθησις· νὰ πάσχῃ δὲ ἀμέσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δρατοῦ χρώματος εἶναι ἀδύνατον. Ὑπολείπεται λοιπὸν ἡ ὑπόθεσις, ὅτι πάσχει ὑπὸ τοῦ μεταξὺ [1] (διαφανοῦς ἀέρος), ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ τι μεταξύ. Ἐὰν δὲ γίνῃ κενόν, οὐ μόνον δὲν θὰ βλέπηταί τι ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδόλως θὰ βλέπηται.

7. Διὰ ποίαν λοιπὸν αἰτίαν τὸ χρῶμα ἀναγκαίως δρᾶται εἰς τὸ φῶς εἴπομεν. Τὸ πῦρ δὲ δρᾶται εἰς ἀμφότερα, καὶ εἰς τὸ σκότος καὶ εἰς τὸ φῶς. Καὶ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης γίνεται· διότι τὸ διαφανὲς γίνεται διαφανὲς ὑπὸ τοῦ πυρός.

8. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τοῦ ἤχου καὶ τῆς ὀσμῆς, διότι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν κινεῖ τὴν αἴσθησιν, ὅταν τίθηται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ αἰσθητήριον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ὀσμῆς καὶ τοῦ ἤχου κινεῖται τὸ μεταξύ, ὑπὸ δὲ τούτου κινεῖται ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων. Ὅταν δὲ ἐπιθέσῃ τις τὸ σῶμα τὸ ἠχοῦν ἢ ὄζον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηρίου, οὐδεμίαν θὰ διεγείρῃ αἴσθησιν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἁφὴν καὶ τὴν γεῦσιν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης φανερόν, καὶ ἡ αἰτία τούτου ὕστερον θὰ γίνῃ φανερά.

9. Τὸ μεταξὺ (τὸ διάμεσον) τοῦ ἤχου εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ δὲ τῆς ὀσμῆς δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα. Ἀλλ' εἶναι πάθος τι κοινὸν καὶ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ἣν σχέσιν ἔχει τὸ διαφανὲς πρὸς τὸ χρῶμα τὴν *αὐτὴν ἔχει τὸ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς στοιχείοις ὑπάρχον* πάθος πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἔχον τὴν ὀσμήν [2]. Τῷ ὄντι φαίνεται ὅτι καὶ τὰ ἔνυδρα ζῷα ἔχουσι τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσμῆς. Ἀλλ' ὁ

---

1) Ἄλλως πολλῷ μᾶλλον θὰ ἔπασχεν ἡ αἴσθησις, ἐὰν τὸ χρῶμα ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου.

2) Φαίνεται ὅτι ὑποθέτει εἰδικόν τι διάμεσον τῆς ὀσμῆς (δίοσμον) καὶ τοῦτο λέγει πάθος τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, ὅπερ διαβιβάζει τὴν ὀσμήν, ὅπως ἕτερον κοινὸν πάθος, τὸ διαφανές, διαβιβάζει τὸ φῶς. Τῆς ὄψεως τὸ διάμεσον, τὸ διαφανές, εἶναι ἰδιότης τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τὸ τῆς ἀκοῆς, τὸ διηχές, εἶναι ὡσαύτως ἰδιότης τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τῆς ἁφῆς διάμεσον εἶναι ἡ σὰρξ καὶ τῆς ὀσφρήσεως εἶναι ὁ ἀήρ, καὶ μόνον εἰς τοὺς ἰχθῦς εἶναι τὸ ὕδωρ.

ἄνθρωπος καὶ ὅσα τῶν χερσαίων ἀναπνέουσι δὲν δύνανται νὰ αἰσθάνωνται τὴν ὀσμήν, ἐὰν δὲν ἀναπνέωσι. Τὴν αἰτίαν δὲ τούτων ὕστερον θὰ ἐξηγήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ ἀκοῆς. Περὶ ἤχου. Ὅροι ἤχου τρεῖς: ἠχητικὰ σώματα, μὴ ἠχητικὰ σώματα καὶ ἠχώ. Ὁ ἀὴρ δὲν παράγει τὸν ἦχον, ἀλλ' ἄνευ ἀέρος δὲν εἶναι αἰσθητὸς ὁ ἦχος. Λειτουργία τοῦ ἀέρος ἐν τῇ ἀκοῇ. Λειτουργία τοῦ ὠτός. Αἴσθησις ἤχου ἐν τῷ ὕδατι. Τὸ βαρὺ καὶ τὸ ὀξύ. Περὶ φωνῆς· ζῷα ἄφωνα. Λειτουργία λάρυγγος καὶ πνεύμονος. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς φωνῆς.

---

1. Τώρα θὰ πραγματευθῶμεν πρῶτον πάντων περὶ τῆς ἀκοῆς καὶ περὶ τοῦ ἤχου. Ὁ ἦχος εἶναι διττός, ἤτοι ὁ μὲν εἶναι ἐνεργείᾳ ἦχος, ὁ δὲ δυνάμει· ἄλλα μὲν σώματα λέγομεν ὅτι δὲν ἔχουσιν ἦχον, ὁποῖα εἶναι ὁ σπόγγος λ. χ. καὶ τὰ ἔρια, ἄλλα δὲ ὅτι ἔχουσι, π. χ. ὁ χαλκὸς καὶ ὅσα σώματα εἶναι στερεὰ καὶ λεῖα, διότι δύνανται νὰ ἠχῶσι, τοῦτ' ἔστι δύνανται νὰ παράγωσιν ἐνεργείᾳ ἦχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἀκοῆς διὰ μέσου τινός.

2. Παράγεται δὲ ὁ κατ' ἐνέργειαν (ὁ πραγματικὸς) ἦχος πάντοτε ὑπό τινος σχετικῶς πρός τι καὶ ἐντός τινος (μέσου) (1). Τὸ κτύπημα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παράγει τὸν ἦχον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ γείνῃ ἦχος, ἐὰν ἓν σῶμα ὑπάρχῃ μόνον, διότι ἄλλο εἶναι τὸ κροῦον καὶ ἄλλο τὸ κρουόμενον. Ἑπομένως τὸ ἠχοῦν σῶμα ἠχεῖ πρός τι (ἤτοι ὄχι μόνον, ἀλλὰ σχετιζόμενον μὲ ἄλλο). Ἀλλὰ κτύπημα δὲν γίνεται ἄνευ κινήσεως τοπικῆς. Καθὼς δ' εἴπομεν, ὁ ἦχος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τυχόντος κτυπήματος ἐπὶ τῶν τυχόντων σωμάτων, διότι οὐδένα ἦχον

---

1) Τοῦ ἀέρος.

παράγουσι τὰ ἔρια, ἂν κτυπηθῶσιν, ἀλλ' ὁ χαλκὸς καὶ ὅσα πράγματα εἶναι λεῖα καὶ κοῖλα. Ὁ μὲν χαλκὸς ἠχεῖ, διότι εἶναι λεῖος, τὰ δὲ κοῖλα σώματα διὰ τῆς ἀνακλάσεως μετὰ τὸ πρῶτον πλῆγμα παράγουσι πολλὰ πλήγματα, καθ' ὅσον ἀδυνατεῖ νὰ ἐξέλθῃ τὸ κινηθὲν (μέσον, λ. χ. ὁ ἀήρ).

3. Προσέτι ὁ ἦχος ἀκούεται οὐ μόνον ἐν τῷ ἀέρι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὕδατι, ἀσθενέστερος ὅμως. Ἀλλ' οὔτε ὁ ἀὴρ οὔτε τὸ ὕδωρ εἶναι ὁ κύριος (μόνος) παράγων τοῦ ἦχου, ἀλλὰ πρέπει νὰ γείνῃ σύγκρουσις στερεῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸν ἀέρα, γίνεται δὲ ἡ πρὸς τὸν ἀέρα κροῦσις, ὅταν ὑπομένῃ ὁ κτυπηθεὶς ἀὴρ καὶ δὲν διαλυθῇ [1]. Διὰ τοῦτο ἠχεῖ ὁ ἀὴρ μόνον, ὅταν ταχέως καὶ σφοδρῶς κτυπηθῇ, διότι πρέπει ἡ κίνησις τοῦ πλήττοντος τὸν ἀέρα νὰ προλάβῃ τὴν διάχυσιν τούτου οὕτως, ὡς ἐάν τις ἔμελλε νὰ πλήξῃ σωρὸν ἢ νέφος ἄμμου ταχέως κινούμενον.

4. Ἠχὼ δὲ γίνεται ὅταν ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ὅστις ἕνεκα τοῦ ἀγγείου, ὅπερ περιώρισε καὶ ἠμπόδισε αὐτὸν νὰ διαχυθῇ, ἔγεινεν εἷς, [2] πάλιν ἀποκρουσθῇ ὁ ἀὴρ ὡς σφαῖρα [3]. Φαίνεται δὲ ὅτι πάντοτε γίνεται ἠχώ, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαισθητή, δηλαδὴ συμβαίνει εἰς τὸν ἦχον ὅ,τι καὶ εἰς τὸ φῶς. Διότι καὶ τὸ φῶς πάντοτε ἀντανακλᾶται [4], (διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐγίνετο πανταχοῦ φῶς, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχε σκότος ἔξω τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀμέσως φωτιζομένου σώματος), ἀλλὰ δὲν ἀνταναχλᾶται πανταχόθεν οὕτως, ὅπως ἀπὸ τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ χαλκοῦ ἢ ἄλλου τινὸς ἐκ τῶν λείων σωμάτων ἀνταναχλᾶται, ὥστε νὰ παράγῃ καὶ σκιάν, δι' ἧς διακρίνομεν αὐτὸ τὸ φῶς.

5. Τὸ δὲ κενὸν ὀρθῶς θεωρεῖται ὅτι εἶναι κύριος ὅρος τῆς

---

1) Ἵνα οὕτω ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν σώματος στερεοῦ κατὰ τοῦ πλήττοντος σώματος καὶ οὕτω παραχθῇ ἦχος.

2) Ὅστις ἀποτελεῖ σῶμα ἓν καὶ συνεχὲς ἐξ αἰτίας τῶν ὁρίων τοῦ ἀγγείου.

3) Ἥτις ἀναπηδᾷ ἢ ἀναρρίπτεται· ἢ ὡς σφαῖρα, ἐξ ἧς οὐδαμόθεν δύναται νὰ ἐκφύγῃ ὁ ἀήρ.

4) Τὸ φῶς ἐξ ἀνακλάσεως εἰς ἀνάκλασιν πληροῖ πάντα τὸν φωτιζόμενον χῶρον.

ἀκοῆς· διότι φαίνεται ὅτι τὸ κενὸν εἶναι ὁ ἀήρ· οὗτος δὲ εἶναι ὅστις μᾶς κάμνει νὰ ἀκούωμεν, ὅταν λάβῃ μίαν καὶ συνεχῆ κίνησιν (μέχρι τοῦ ὠτός)· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι εὐδιάλυτος, δὲν ἠχεῖ, ἂν μὴ εἶναι λεῖον τὸ σῶμα, ὅπερ ἔλαβε τὸ πλῆγμα. Τότε δὲ συγχρόνως μὲ τὸ κτύπημα γίνεται εἷς [1] ὁ ἀὴρ ἕνεκα τῆς ἐπαφῆς του μὲ τὴν λείαν ἐπιφάνειαν· διότι μία εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λείου σώματος [2].

6. Ἠχητικὸν λοιπὸν εἶναι τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ παράγῃ μίαν συνεχῆ κίνησιν ἀέρος μέχρι τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἀκοὴ εἶναι συμφυὴς μὲ τὸν ἀέρα [3]. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἦχος εἶναι ἐν τῷ ἀέρι, ὁ ἐντὸς τοῦ ὠτὸς ἀὴρ κινεῖται, ὅταν κινῆται ὁ ἔξω ἀήρ. Διὰ τοῦτο τὸ ζῷον δὲν ἀκούει πανταχοῦ τοῦ σώματος, οὐδὲ ὁ ἀὴρ εἰσχωρεῖ πανταχοῦ· διότι δὲν ἔχει πανταχοῦ ἀέρα τὸ ψυχικὸν ὄργανον τὸ μέλλον νὰ κινηθῇ. Αὐτὸς μὲν ὁ ἀὴρ εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἄψοφος, διότι εἶναι εὔθρυπτος (εὐδιάλυτος), ὅταν ὅμως ἐμποδισθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ διασκεδασθῇ, τότε ἡ κίνησις τοῦ ἀέρος παράγει τὸν ἦχον. Ὁ δὲ ἐντὸς τῶν ὤτων ἀὴρ ἐγκαθιδρύθη οὕτως, ὥστε νὰ μένῃ ἀκίνητος (ἀλλαχόθεν), ὅπως ἀκριβῶς αἰσθάνηται πάσας τὰς διαφόρους κινήσεις. Διὰ ταῦτα καὶ ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἀκούομεν, διότι τὸ ὕδωρ δὲν εἰσέρχεται εἰς αὐτὸν τὸν ἀέρα, ὅστις εἶναι συμφυὴς μὲ τὴν ἀκοήν [4], ἀλλ' οὔτε εἰς τὸ οὖς εἰσέρχεται ἕνεκα τῶν ἑλίκων αὐτοῦ. Ὅταν ὅμως συμβῇ νὰ εἰσέλθῃ ὕδωρ, τὸ οὖς δὲν ἀκούει. Δὲν ἀκούομεν ἀκόμη καὶ ὅταν πάθῃ ἡ μεμβράνα τοῦ τυμπάνου, ὅπως δὲν βλέπο-

1) Τὸ μέρος τοῦ ἀέρος, ὅπερ ἅπτεται τῆς ἠχηρᾶς ἐπιφανείας, δέχεται ἐξ αὐτῆς παραχρῆμα κίνησιν, ἥτις τὸν καθιστᾷ ἑνότητα διακρινομένην ἀπὸ τῆς μάζης τοῦ κύκλου ἀέρος. Ὁ ἀὴρ ἐκεῖνος παλλόμενος γίνεται εἷς καὶ ἀντηχεῖ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἠχοῦντος σώματος.

2) Τοὐναντίον, ἡ τραχύτης διαιρεῖ καὶ ποιεῖ πολλὰς ἐπιφανείας.

3) Κατὰ τὸν Ἀριστοτ. ὑπάρχει ἐν τῷ ὠτὶ μέρος ἔχον κίνησιν ἰδίαν καὶ συνεχῆ, ὡς ὁ ἀὴρ ἔχει τὴν ἰδικήν του, ὅταν κινῆται ὑπὸ τοῦ ἤχου.

4) Ὁ ἀὴρ ὁ ὑπάρχων εἰς τὰ βάθη τοῦ ὠτὸς ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν ἦχον, ὅστις φέρεται ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀέρος.

μεν, ὅταν πάθῃ ὁ ἐπὶ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ ὑμήν. Ἀλλὰ καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἀκούομεν ἢ δὲν ἀκούομεν εἶναι ὅτι τὸ οὖς ἠχεῖ πάντοτε, καθὼς κέρας [1]. Διότι ὁ ἀήρ, ὅστις εἶναι ἐντὸς τῶν ὤτων, πάντοτε κινεῖται ἰδίαν ἔχων κίνησιν, καίτοι ὁ ἦχος εἶναι ξένος [2] πρὸς αὐτὸν καὶ οὐχὶ ἴδιος αὐτοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι ἀκούομεν διὰ τοῦ κενοῦ καὶ διὰ τοῦ ἠχοῦντος σώματος, διότι ἀκούομεν διά τινος, ὅπερ περιέχει περιωρισμένον ἀέρα.

7. Ἀλλ' ἆρά γε τὸ πληττόμενον ἠχεῖ ἢ τὸ πλῆττον; Καὶ τὰ δύο ἠχοῦσιν, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τρόπον διάφορον. Διότι ἦχος εἶναι ἡ κίνησις τοῦ δυναμένου νὰ κινῆται κατὰ τὸν αὐτ τρόπον, κα)ὼς τὰ ἀναπηδῶντα πράγματα κινοῦνται ἀπὸ τῶν λείων σωμάτων, ὅταν τις κρούσῃ αὐτά. Ἀλλά, ὡς εἴπομεν, δὲν ἠχεῖ πᾶν σῶμα ὅταν τύπτηται ἢ τύπτῃ ἄλλο, ὡς π. χ. ὅταν ὀξεῖα ἄκρα κτυπήσῃ ὀξεῖαν ἄκραν (βελόνης λ. χ.) Ἀλλὰ πρέπει τὸ τυπτόμενον νὰ εἶναι ὁμαλὸν καὶ νὰ κινῆται οὕτως, ὥστε ὁ ἀὴρ ἀθρόος (ὡς μία μᾶζα) [3] νὰ ἀναπηδᾷ καὶ νὰ σείηται.

8. Αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ἠχούντων σωμάτων φανεροῦνται εἰς τὸν ἐνεργείᾳ (πραγματικὸν) ἦχον αὐτῶν. Καθὼς ἄνευ φωτὸς δὲν εἶναι ὁρατὰ τὰ χρώματα, οὕτως ἄνευ ψόφου δὲν διακρίνονται τὸ ὀξὺ καὶ τὸ βαρύ. Ὀξὺ καὶ βαρὺ λέγονται κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀφῆς. Διότι τὸ ὀξὺ κινεῖ τὴν αἴσθησιν πολλάκις εἰς ὀλίγον διάστημα χρόνου, τὸ δὲ βαρὺ εἰς μακρὸν χρονικὸν διάστημα κινεῖ τὴν αἴσθησιν ὀλίγον. Βέβαια, δὲν εἶναι ταχὺ τὸ ὀξύ, οὔτε τὸ βαρὺ εἶναι βραδύ, ἀλλ' ἡ κίνησις τὴν ὁποίαν κάμνει εἰς τὴν αἴσθησιν τὸ ὀξὺ γίνεται μὲ ταχύτητα, ἡ δὲ κίνησις τοῦ ἄλλου γίνεται μὲ βραδύτητα. Καὶ φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία τούτων μὲ τὸ ὀξὺ καὶ ἀμβλύ, ἅπερ γίνονται αἰσθητὰ διὰ τῆς ἀφῆς. Τὸ μὲν ὀξὺ τρόπον τινὰ κεντεῖ τὸ ὄργανον, τὸ δὲ ἀμβλὺ

---

1) Ἢ : καθὼς ὅταν πλησιάσωμεν εἰς αὐτὸ κέρας.

2) Ἔξωθεν ἐρχόμενος.

3) Ἡ μᾶζα τοῦ ἀέρος, ἥτις εἶναι εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἠχοῦντος σώματος.

ὠθεῖ αὐτό, διότι τὸ μὲν κινεῖ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, τὸ δὲ ἐντὸς πολλοῦ χρόνου, ὥστε συμβαίνει, ὅτι τὸ μὲν ὀξὺ εἶναι ταχύ, τὸ ἀμβλὺ δὲ βραδύ. Ἀρκοῦσιν οἱ προσδιορισμοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἤχου.

9. Ἡ δὲ φωνὴ εἶναι ἦχος ἐμψύχου ὄντος· διότι οὐδὲν τῶν ἀψύχων ἔχει φωνήν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὁμοίωσιν λέγεται ὅτι φωνοῦσι· λ. χ. ὁ αὐλός, ἡ λύρα καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ τῶν ἀψύχων λέγεται ὅτι ἔχουσι τάξιν, μέλος καὶ ἔκφρασιν [1], φαίνεται δ' ὅτι ἔχουσιν ἐκεῖνα φωνήν, διότι καὶ ἡ φωνὴ ἔχει τὰς ἰδιότητας ταύτας. Πολλὰ δὲ τῶν ζῴων δὲν ἔχουσι φωνήν, λ. χ. τὰ ἄναιμα ζῷα [2] καὶ ἐκ τῶν ἀναίμων οἱ ἰχθύες. Καὶ εὐλόγως δὲν ἔχουσιν, ἀφοῦ ὁ ἦχος εἶναι κίνησις ἀέρος. Οἱ δὲ ἰχθύες, οἵτινες λέγεται ὅτι ἔχουσι φωνήν, ὡς οἱ ἐν τῷ Ἀχελῴῳ, παράγουσιν ἦχον διὰ τῶν βραγχίων ἢ ἄλλου τοιούτου ὀργάνου.

10. Ἡ φωνὴ λοιπὸν εἶναι ἦχος ζῴου καὶ δὲν παράγεται διὰ τοῦ τυχόντος μέρους. Καὶ ἐπειδὴ πᾶς ἦχος παράγεται, ἐὰν σῶμά τι πλήττῃ καὶ ἄλλο πλήττηται ἐντός τινος μέσου, ὅπερ εἶναι ὁ ἀήρ, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκεῖνα μόνα ἔχουσι φωνήν, ὅσα ἀναπνέουσι τὸν ἀέρα. Τῷ ὄντι, ἡ φύσις χρησιμοποιεῖ τὸν ἀναπνεόμενον ἀέρα εἰς δύο σκοπούς· ὅπως τὴν γλῶσσαν μεταχειρίζεται καὶ πρὸς τὴν γεῦσιν καὶ πρὸς τὴν διάλεκτον, ἐξ ὧν ἡ μὲν γεῦσις εἶναι ἀναγκαία (διὰ δὲ τοῦτο ὑπάρχει εἰς τὰ πλεῖστα ζῷα), ἡ δὲ διάλεκτος σκοπὸν ἔχει τὴν εὐζωίαν, οὕτω καὶ τὴν πνοὴν χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν θερμότητα, ἥτις εἶναι ἀναγκαία [3], (τὸ δὲ αἴτιον θὰ εἴπωμεν ἀλλαχοῦ) καὶ πρὸς τὴν φωνήν, ἵνα ὑπηρετῇ εἰς τὴν εὐζωίαν.

11. Τὸ ὄργανον τῆς ἀναπνοῆς εἶναι ὁ φάρυγξ, καὶ τοῦτο δὲ τὸ ὄργανον ὑπάρχει χάριν ἄλλου, ὅπερ εἶναι ὁ πνεύμων. Διὰ τοῦ

---

1) Μεταφορικῶς· διότι ἡ χεὶρ ἢ ἡ πνοὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ δίδουσα εἰς τὰ ἄψυχα μέλος καὶ γλῶσσαν.

2) Ἔντομα, ὀστρακόδερμα, μαλακόστρακα, ἤτοι τὰ ἔχοντα λευκὸν αἷμα.

3) Εἰς τὴν πέψιν.

πνεύμονος δὲ τὰ χερσαῖα ζῷα ἔχουσι περισσοτέραν τῶν ἄλλων ζῴων θερμότητα. Ἔχει δὲ χρείαν τῆς ἀναπνοῆς πρῶτον πάντων ὁ πέριξ τῆς καρδίας τόπος [1]. Καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἀναγκαίως νὰ εἰσέρχηται ἐντὸς ὁ ἀήρ, ὅταν ἀναπνέωμεν. Οὕτω τὸ πλῆγμα, ὅπερ ὁ ἀναπνεόμενος ἀήρ, διευθυνόμενος ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐν τοῖς ὀργάνοις τούτοις, δίδει εἰς τὴν καλουμένην ἀρτηρίαν, ἀποτελεῖ τὴν φωνήν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι φωνὴ πᾶς ἦχος ζῴου, ὡς εἴπομεν (διότι καὶ διὰ τῆς γλώσσης δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἦχον ἢ καὶ ὡς οἱ βήχοντες). Ἀλλὰ πρέπει τὸ πλῆττον σῶμα νὰ εἶναι ἔμψυχον καὶ νὰ ἔχῃ παράστασιν (ἔννοιάν τινα), διότι ἡ φωνὴ εἶναι ἦχος σημαίνων τι, δὲν εἶναι ψόφος τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος, καθὼς εἶναι ὁ βήξ. Τοὐναντίον διὰ τοῦ ἀναπνεομένου τούτου ἀέρος τὸ ἔμψυχον πλήττει τὸν ἐν τῇ ἀρτηρίᾳ ἀέρα ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀρτηρίας.

12. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ βάλλῃ φωνὴν οὔτε ἀναπνέων οὔτε ἐκπνέων, ἀλλ' ἁπλῶς κατέχων τὴν πνοήν· διότι οὕτω διαταράττει τὴν κίνησιν τὴν φωνητικὴν ὁ κατέχων τὴν πνοήν. Φανερὸν δὲ εἶναι καὶ διατί οἱ ἰχθύες εἶναι ἄφωνοι, διότι δηλαδὴ δὲν ἔχουσι φάρυγγα. Καὶ δὲν ἔχουσι τὸ ὄργανον τοῦτο, διότι δὲν δύνανται νὰ εἰσπνεύσωσι καὶ νὰ ἀναπνεύσωσι τὸν ἀέρα. Διατί δὲ ταῦτα, ἀλλαχοῦ θὰ ἐξετάσωμεν.

---

1) Τὰ ὄργανα τῆς ψύξεως εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ οἱ πνεύμονες εἰς τὰ χερσαῖα, τὰ βράγχια δὲ εἰς τοὺς ἰχθῦς. Ἡ ψῦξις εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς μετριασμὸν τῆς ἐκ τῶν τροφῶν καὶ τοῦ αἵματος ἀναπτυσσομένης θερμότητος. Τὸ θερμότατον τῶν ὀργάνων εἶναι ἡ καρδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Περὶ ὀσφρήσεως.— Ὁ ἄνθρωπος κατώτερος πολλῶν ζῴων κατὰ τὴν ὄσφρησιν, ἀνώτερος δὲ κατὰ τὴν ἁφὴν καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν.— Ἀναφορὰ ὀσμῶν καὶ γεύσεων. — Ἡ ὄσφρησις παρὰ τοῖς διαφόροις ζῴοις.— Διαφορὰ τοῦ ὀσφρητικοῦ ὀργάνου.

---

1. Περὶ δὲ τῆς ὀσφρήσεως καὶ τοῦ ὀσφραντοῦ εἶναι ὀλιγώτερον εὔκολον νὰ ὁρίσωμεν αὐτὰ παρὰ τὰς εἰρημένας αἰσθήσεις, διότι δὲν εἶναι φανερὸν ὁποία εἶναι ἡ φύσις τῆς ὀσμῆς, ὅπως εἶναι φανερὸν τί εἶναι ὁ ἦχος ἢ τὸ χρῶμα. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ αἴσθησις αὕτη εἰς ἡμᾶς δὲν εἶναι ἀκριβής, ἀλλὰ χειροτέρα παρὰ εἰς πολλὰ ζῷα. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἀσθενῶς τὰς ὀσμάς, καὶ δὲν ὀσφραίνεται κανὲν ὀσφραντὸν χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ λύπην ἢ ἡδονήν, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ αἰσθητήριον.

2. Πιθανὸν εἶναι καὶ ὅτι τὰ ἔχοντα σκληροὺς ὀφθαλμοὺς ζῷα(1) ἀσθενῶς αἰσθάνονται τὰ χρώματα καὶ δὲν εἶναι κατάδηλοι εἰς αὐτὰ αἱ διαφοραὶ τῶν χρωμάτων, εἰμὴ διὰ τῆς ἀφοβίας ἢ τοῦ φόβου, ὃν ταῦτα γεννῶσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ὀσμὰς αἰσθάνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διότι φαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν γεῦσιν, καὶ ὅτι τὰ εἴδη τῶν χυμῶν εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εἴδη τῶν ὀσμῶν. Ἀλλ' ἔχομεν τελειοτέραν τὴν γεῦσιν, διότι ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, τὴν δὲ ἁφὴν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τελειοτάτην. Καὶ κατὰ μὲν τὰς ἄλλας αἰσθήσεις εἶναι κατώτερος πολλῶν ζῴων, κατὰ τὴν τελειότητα ὅμως τῆς ἁφῆς εἶναι πολὺ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων ζῴων. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ τὸ νοημονέστατον τῶν ζῴων· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώ-

---

1) Τὰ ἔντομα λ. χ., τὰ ὀστρακόδερμα καὶ τὰ ζῷα, τῶν ὁποίων ὁ ὀφθαλμὸς δὲν καλύπτεται ὑπὸ μεμβράνης ἢ βλεφάρου.

πων διὰ τὸ αἰσθητήριον τοῦτο ὑπάρχουσιν εὐφυεῖς καὶ ἀφυεῖς, δι' οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν ἄλλων· οἱ μὲν ἔχοντες σκληρὰν τὴν σάρκα (τὸ ὄργανον τῆς ἁφῆς) εἶναι ἀφυεῖς, οἱ δὲ μαλακόσαρκοι εἶναι εὐφυεῖς διανοητικῶς.

3. Ὅπως δὲ οἱ χυμοὶ εἶναι ἄλλοι γλυκεῖς καὶ ἄλλοι πικροί, οὕτως εἶναι καὶ αἱ ὀσμαί. Ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν τὰ ζῷα ἔχουσι τὴν ὀσμὴν καὶ τὸν χυμὸν ἀνάλογα, ἐννοῶ π. χ. ὅτι ἔχουσι γλυκεῖαν καὶ τὴν ὀσμήν, γλυκὺν καὶ τὸν χυμόν, ἄλλοτε δὲ τοὐναντίον. Ὁμοίως δὲ αἱ ὀσμαί, ὅπως οἱ χυμοί, εἶναι καὶ δριμεῖαι καὶ αὐστηραὶ καὶ ὀξεῖαι καὶ λιπαραί. Ἀλλά, καθὼς εἴπομεν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι αἱ ὀσμαὶ τόσον φανεραί, ὅπως εἶναι οἱ χυμοί, ἀπὸ τῶν χυμῶν ἔλαβον τὰ ὀνόματά των αἱ ὀσμαὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων. Οὕτω γλυκεῖα ὀσμὴ ἐκλήθη ἡ τοῦ κρόκου καὶ τοῦ μέλιτος, δριμεῖαι δὲ ἡ τοῦ θύμου καὶ τῶν τοιούτων (1). Ὅμοια δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

4. Ὅπως ἡ ἀκοὴ καὶ ἑκάστη τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἔχουσιν ἴδιον ἀντικείμενον, καὶ ἡ μὲν ἀκοὴ εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ ἀκουστοῦ καὶ τοῦ ἀνηκούστου, ἡ δὲ ὄψις τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου, οὕτω ἡ ὄσφρησις εἶναι καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ ὀσφραντοῦ καὶ τοῦ ἀνοσφράντου (ἀόσμου). Ἀνόσφραντον δὲ σῶμα λέγεται τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἔχῃ ὀσμὴν (ὡς λ. χ. ὁ ἦχος) καὶ τὸ ἔχον ὀλίγην ἢ ἀόριστον. Καθ' ὅμοιον τρόπον λέγεται καὶ ὅτι σῶμά τι εἶναι ἄγευστον (δὲν ἔχει γεῦσιν).

5. Γίνεται δὲ καὶ ἡ ὄσφρησις διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ὀσφραντοῦ μεσολαβοῦντος, ὁποῖον εἶναι ὁ ἀὴρ ἢ τὸ ὕδωρ. Διότι καὶ τὰ ἔνυδρα φαίνεται ὅτι αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔναιμα καὶ τὰ ἄναιμα, καθὼς καὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι (τὰ πτηνά)· διότι καί τινα ἐκ τούτων (αἱ μέλισσαι λ. χ.) μακρόθεν ἔρχονται πρὸς τὴν τροφήν, αἰσθανθέντα τὴν ὀσμὴν αὐτῆς.

6. Καὶ διὰ τοῦτο ἄπορον φαίνεται, ἂν πάντα τὰ ζῷα ταῦτα

---

1) Διότι ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ γεῦσις ἢ ὁ χυμὸς τῶν πραγμάτων τούτων.

ὁμοίως αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν. Ὁ ἄνθρωπος ἀναπνέων ὀσφραίνεται, ἐνῷ μὴ ἀναπνέων ἀλλ' ἐκπνέων ἢ κρατῶν τὴν πνοήν του δὲν ὀσφραίνεται τὸ ἀντικείμενον οὔτε πλησίον, οὔτε μακρόθεν, οὔτε ἂν τεθῇ τοῦτο (ἐπὶ τῆς μεμβράνης) ἐντὸς τῆς ῥινός. Καὶ τὸ νὰ εἶναι οὐχὶ αἰσθητὸν τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπιτίθεται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηρίου, τοῦτο εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ ζῷα. Ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ λειτουργῇ ἡ ὄσφρησις ἄνευ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦτο εἶναι ἴδιον τῶν ἀνθρώπων. Φανερὸν δὲ γίνεται τοῦτο διὰ πειράματος. Ἄλλως τὰ ἄναιμα ζῷα, ἐπειδὴ δὲν ἀναπνέουσιν, ἴσως θὰ εἶχον ἄλλην τινὰ αἴσθησιν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν, ἡ δὲ αἴσθησις τοῦ ὀσφραντοῦ, εἴτε εὐῶδες εἶναι τοῦτο εἴτε δυσῶδες, εἶναι ἡ ὄσφρησις. Προσέτι δὲ τὰ τοιαῦτα ζῷα φαίνονται ὅτι καταστρέφονται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων φονεύεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, π.χ. ὑπὸ τῆς ἀσφάλτου, τοῦ θείου καὶ τῶν τοιούτων σωμάτων. Ἀναγκαῖον συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι ταῦτα ὀσφραίνονται, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀναπνέωσι.

7. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ αἰσθητήριον τοῦτο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις διαφέρει τοῦ τῶν ἄλλων ζῴων, ὅπως καὶ τὰ ὄμματα ἐκείνων διαφέρουσιν ἀπὸ τὰ τῶν σκληροφθάλμων. Διότι τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι φραγμὸν καὶ τρόπον τινὰ σκέπασμα τὰ βλέφαρα, καὶ ἂν δὲν κινήσῃ καὶ δὲν ἀνασύρῃ ταῦτα, δὲν βλέπει· τὰ δὲ σκληρόφθαλμα οὐδένα τοιοῦτον φραγμὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ βλέπουσιν ἀμέσως τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ διαφανεῖ μέσῳ (ἐν τῷ ἀέρι ἢ ὕδατι). Λοιπὸν οὕτω καὶ τὸ ὀσφραντικὸν αἰσθητήριον τῶν μὲν εἶναι ἄνευ καλύμματος, ὅπως καὶ τὸ ὄμμα αὐτῶν. Τὸ δὲ τῶν ζῴων, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι τὸν ἀέρα, ἔχει ἐπικάλυμμα, τὸ ὁποῖον, ὅταν γίνηται ἡ ἀναπνοή, ἀνοίγεται εὐρυνομένων τῶν μικρῶν φλεβῶν καὶ τῶν πόρων.

8. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι, δὲν αἰσθάνονται ὀσμὴν ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ· διότι, ἵνα ὀσφρανθῶσι, πρέπει νὰ ἀναπνεύσουν, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξωσι τοῦτο ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Τέλος ἡ ὀσμὴ εἶναι ἰδιότης τοῦ ξηροῦ, ὅπως ὁ χυμὸς εἶναι

τοῦ ὑγροῦ. Καὶ τὸ ὀσφραντικὸν αἰσθητήριον εἶναι δυνάμει τοιοῦτον, οἷον εἶναι τὸ ὀσφραντὸν ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

Περὶ γεύσεως—Ἀναφορὰ γεύσεως πρὸς ἁφὴν καὶ ὄψιν—Ὅρος γεύσεως μετρία ὑγρότης. Εἴδη χυμῶν.

---

1. Τὸ ἀντικείμενον τῆς γεύσεως, τὸ γευστόν, εἶναί τι αἰσθητὸν διὰ τῆς ἁφῆς. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ γευστὸν εἶναι αἰσθητὸν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως σώματος, ὅπερ εἶναι ξένον, διότι καὶ ἡ ἁφὴ δὲν γίνεται (¹) οὕτω. Καὶ τὸ σῶμα ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει ὁ χυμός, ἤτοι τὸ γευστόν, συνίσταται ἔκ τινος τῶν ὑγρῶν, ὅπερ εἶναι ὡς ἡ ὕλη τοῦ γευστοῦ· τοῦτο δὲ τὸ ὑγρὸν εἶναί τι αἰσθητὸν διὰ τῆς ἁφῆς. Διὰ τοῦτο, ἂν ἤμεθα ἐντὸς ὕδατος, θὰ ᾐσθανόμεθα τὸ εἰς αὐτὸ ῥιφθὲν γλυκύ· ὅμως δὲν θὰ εἴχομεν τὴν αἴσθησιν τοῦ γλυκέος διά τινος μεταξὺ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ γλυκέος μὲ τὸ ὑγρόν, καθὼς συμβαίνει εἰς τὸ ποτόν. Τὸ χρῶμα ὅμως δὲν εἶναι ὁμοίως ὁρατὸν διὰ τῆς ἀναμίξεως μὲ ἄλλο οὔτε διὰ τῶν ἀπορροιῶν αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν οὐδὲν σῶμα μεσολαβεῖ μεταξὺ γευστοῦ καὶ γεύσεως. Ἄλλως, ὅπως χρῶμα εἶναι τὸ ὁρατόν, οὕτως ὁ χυμὸς εἶναι τὸ γευστόν. Οὐδὲν ὅμως πρᾶγμα παράγει αἴσθησιν χυμοῦ ἄνευ ὑγρότητος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ἤδη ὑγρότητα

---

1) Ὡς εἴπομεν πρότερον, ἡ ὄψις, ἡ ἀκοὴ καὶ ἡ ὄσφρησις ἔχουσι χρείαν τῆς μεσολαβήσεως ξένου τινός, ἵνα λειτουργήσωσι, καὶ ὅπερ εἶναι χωριστὸν ἀπ' αὐτῶν. Εἶναι δὲ ταῦτα (τὸ διαφανὲς τὸ διηχὲς καὶ τὸ δίοσμον) πάθη τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τῆς ἁφῆς ὅμως, ἧς εἶδος εἶναι ἡ γεῦσις, τὸ μεταξὺ ἢ διάμεσον τοῦτο πρᾶγμα δὲν εἶναι ἐκτὸς τῶν οἰκείων αἰσθητηρίων, ἀλλ' ἀνήκει εἰς αὐτὰ ταῦτα, εἶναι ἡ σὰρξ ἢ ἀνάλογόν τι καὶ προσέτι ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ, ὑφ' ὧν περικυκλοῦται τὸ αἰσθητόν. Τὸ κυρίως αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς κεῖται μᾶλλον ἐσωτερικῶς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι δηλ. ἡ καρδία.

δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ, ὡς π. χ. τὸ ἅλας, τὸ ὁποῖον εὐκόλως διαλύεται καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης τήκεται. Ὅπως δὲ ἡ ὄψις διακρίνει τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἀόρατον (διότι τὸ σκότος εἶναι ἀόρατον, ἀλλ' ἡ ὄψις διακρίνει καὶ τοῦτο) καὶ προσέτι τὸ λίαν λαμπρὸν (διότι καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ βλέπῃ ἡ ὅρασις, ἄλλα κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ τὸ σκότος), οὕτω καὶ ἡ ἀκοὴ ἀντικείμενον ἔχει τὸν ἦχον καὶ τὴν σιγὴν (ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἶναι ἀκουστός, ἡ δὲ σιγὴ δὲν εἶναι ἀκουστὴ) καὶ τὸν μέγαν ἦχον, ὡς ἡ ὄψις ἔχει τὸ λίαν λαμπρόν (διότι, καθὼς ὁ μικρὸς ψόφος εἶναι ἀνήκουστος, οὕτω πως εἶναι ἀνήκουστος καὶ ὁ μέγας καὶ ὁ βίαιος ψόφος). Ἀόρατον δὲ λέγεται τὸ ὅλως ἀόρατον (λ.χ. ἡ φωνή), ὅπως εἰς ἄλλας περιστάσεις λέγεται ὅτι εἶναί τι ἀδύνατον, λέγεται δὲ καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φύσει μὲν δύναται νὰ εἶναι ὁρατόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἢ εἶναι ἀτελῶς ὁρατόν, καθὼς λ. χ. λέγομεν τὸ ἄπουν καὶ τὸ ἀπύρηνον [1]. Οὕτω καὶ ἡ γεῦσις αἰσθάνεται τὸ ἄγευστον, ἄγευστον δὲ λέγομεν τὸ ἔχον χυμὸν ἀσθενῆ ἢ κακὸν ἢ βλαπτικὸν τῆς γεύσεως. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀρχὴ τοῦ γευστοῦ εἶναι τὸ ποτὸν καὶ τὸ ἄποτον (τὸ δυνάμενον νὰ πίνηται καὶ τὸ μὴ δυνάμενον φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐνταῦθα).

Διότι καὶ τὰ δύο εἶναι γεῦσίς τις, ἀλλὰ τὸ ἄποτον εἶναι γεῦσις κακὴ καὶ καταστρεπτική, τὸ δὲ ποτὸν εἶναι γεῦσις σύμφωνος μὲ τὴν φύσιν αὐτῆς. Εἶναι δὲ τὸ ποτὸν αἰσθητὸν κοινῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἁφῆς (ὡς ὑγρὸν) καὶ ὑπὸ τῆς γεύσεως (ὡς χυμός). Ἐπειδὴ δὲ τὸ γευστὸν εἶναι ὑγρόν, ἀνάγκη καὶ τὸ αἰσθητήριον αὐτοῦ νὰ εἶναι μήτε ἐνεργείᾳ ὑγρόν, μήτε ἀδύνατον νὰ ὑγραίνηται. Διότι ἡ γεῦσις πάσχει τι ὑπὸ τοῦ γευστοῦ, ὡς γευστοῦ. Ἀναγκαῖον ἄρα εἶναι τὸ γευστικὸν αἰσθητήριον νὰ ὑγρανθῇ καὶ νὰ εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑγραίνηται διατηροῦν πάντοτε ἑαυτό, ἀλλὰ νὰ μὴ γίνηται αὐτὸ ὑγρὸν ἐσωτερικῶς. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν αἰσθάνεται, οὔτε

---

1) Ἄπουν λέγομεν ζῷόν τι ἵνα δηλώσωμεν καὶ ὅτι ἔχει κακοὺς πόδας. Ὁμοίως π. χ. ἀπύρηνος λέγεται καὶ χώρα παράγουσα ὀλίγα σπέρματα.

ὅταν εἶναι κατάξηρος, οὔτε ὅταν εἶναι λίαν ὑγρά. Διότι τότε αἰσθάνεται μόνον τὸ πρῶτον ὑγρόν, καθὼς συμβαίνει ὅταν γευθῇ τις πρότερον ἰσχυρὸν χυμὸν καὶ ὕστερον γεύηται ἄλλον χυμόν, καὶ καθὼς συμβαίνει εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους πάντα φαίνονται πικρά, διότι αἰσθάνονται διὰ γλώσσης, ἥτις εἶναι πλήρης ἐκ τοιαύτης πικρᾶς ὑγρότητος.

5. Τὰ δὲ εἴδη τῶν χυμῶν, καθὼς καὶ τὰ τῶν χρωμάτων, ἐν μέρει μὲν εἶναι τὰ ἁπλᾶ ἐναντία, τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, ἐν μέρει δὲ τὰ τούτων ἐπακόλουθα ἐκείνου μὲν τὸ λιπαρόν, τούτου δὲ τὸ ἁλμυρόν, μεταξὺ δὲ τούτων ὑπάρχουσι τὸ δριμὺ καὶ τὸ αὐστηρὸν καὶ τὸ στρυφνὸν καὶ τὸ ὀξύ. Αὗται φαίνεται ὅτι εἶναι σχεδὸν πᾶσαι αἱ διαφοραὶ τῶν χυμῶν. Ἐν ὀλίγοις τὸ μὲν γευστικὸν (ἡ γευστικὴ δύναμις) εἶναι δυνάμει τοιοῦτον οἷον εἶναι τὸ γευστόν), γευστὸν δὲ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὴν αἴσθησιν ἐντελεχῶς (πραγματικῶς) τοιαύτην, ὁποῖον εἶναι αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς ἁφῆς. Εἶναι μία ἢ περισσότεραι αἰσθήσεις ἡ ἁφή; Ἀναφορὰ πρὸς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις. Γίνεται διὰ μεσολαβήσεως τῆς σαρκὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἁπτῶν πραγμάτων. Ἰδιότητες τῆς σαρκὸς ὡς μεσάζοντος στοιχείου.

---

1. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἁφῆς, τοῦ ἁπτοῦ, δυνάμεθα νὰ διανοηθῶμεν τὰ αὐτά, ὅπως περὶ τῆς ἁφῆς. Διότι, ἂν ἡ ἁφὴ εἶναι οὐχὶ μία ἀλλὰ περισσότεραι αἰσθήσεις, ἀνάγκη καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς αἰσθητὰ ἀντικείμενα νὰ εἶναι πολλά (κατ' εἶδος). Ζητεῖται λοιπὸν ἂν ἡ ἁφὴ εἶναι περισσότεραι αἰσθήσεις ἢ μία, καὶ ποῖον εἶναι τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἁπτικῆς δυνάμεως· εἶναι τοῦτο ἡ σὰρξ καὶ τὸ ἀνάλογον μέρος ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις (τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι σάρκα), ἢ τοῦτο μὲν δὲν εἶναι ἡ σάρξ, ἀλλ' αὕτη εἶναι τὸ

διάμεσον, τὸ δὲ κύριον ὄργανον εἶναι ἄλλο τι κείμενον ἐσωτερικῶς;

2. Πᾶσα αἴσθησις φαίνεται ὅτι διακρίνει μίαν μόνην ἐναντίωσιν, λ. χ. ἡ ὄψις τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, ἡ ἀκοὴ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ βαρύ, καὶ ἡ γεῦσις τὸ πικρὸν καὶ τὸ γλυκύ. Ἀλλ' εἰς τὴν ἁφὴν ὑπάρχουσι πολλαὶ ἐναντιώσεις, θερμόν—ψυχρόν, ξηρόν—ὑγρόν, σκληρόν—μαλακὸν καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀπορίαν ταύτην δίδει λύσιν τινὰ τὸ ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις ὑπάρχουσι περισσότεραι ἐναντιώσεις, π. χ. ἐν τῇ φωνῇ εἶναι ὄχι μόνον ὀξύτης καὶ βαρύτης, ἀλλὰ καὶ μέγεθος καὶ μικρότης, καὶ λειότης καὶ τραχύτης φωνῆς καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ εἰς τὸ χρῶμα τοιαῦται διαφοραί. Ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι φανερὸν ποῖον εἶναι τὸ ἑνιαῖον ἀντικείμενον τῆς ἁφῆς, ὅπως εἶναι φανερὸν ὅτι τῆς ἀκοῆς εἶναι ὁ ἦχος.

3. Εἶναι ἆρά γε τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς ἐσωτερικὸν ἢ ὄχι, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν ἡ σὰρξ αἰσθάνεται ; Περὶ τούτου φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν ἀπόδειξιν παρέχει τὸ ὅτι ἡ αἴσθησις τῶν ἀντικειμένων γίνεται εὐθύς, ἅμα ταῦτα θίγωνται. Διότι ἰδού· ἐάν τις ἤθελε κατασκευάσῃ καὶ ἐκτείνῃ πέριξ τῆς σαρκὸς πρᾶγμά τι ὡς εἶδος μεμβράνης, θὰ ἔχῃ ὁμοίως τὴν αἴσθησιν [1] εὐθὺς ἅμα ἐγγίζῃ. Καὶ ὅμως εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ αἰσθητήριον ὄργανον δὲν εἶναι ἡ μεμβρᾶνα αὕτη· καὶ ἂν ἀκόμη αὕτη ἤθελε γεννηθῇ ὁμοῦ μὲ τὴν σάρκα (ἢ τὸ δέρμα), ἀκόμη ταχύτερον θὰ διεπέρα αὐτὴν ἡ αἴσθησις.

4. Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σώματος (ἡ σὰρξ) φαίνεται ὅτι σχετίζεται οὕτω πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θὰ διέκειτο ὁ ἀήρ, ἐὰν ἐκ φύσεως ἀπετέλει κύκλον περὶ ἡμᾶς [2]. Διότι θὰ ἐνομίζομεν τότε ὅτι δι' ἑνὸς μόνου ὀργάνου αἰσθανόμεθα καὶ ἦχον καὶ χρῶμα καὶ ὀσμήν, καὶ ὅτι ἡ ὄψις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις εἶναι μία μόνη αἴσθησις. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ τὰ διάμεσα, δι' ὧν γίνονται αἱ κινήσεις

---

1) Τοῦ θερμοῦ ἢ ψυχροῦ κλπ.

2) Οὕτως ἡ σὰρξ ἀποτελεῖ περὶ τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς κυκλικὸν σκέπασμα.

αὗται, εἶναι διάφορα, καὶ τὰ εἰρημένα αἰσθητήρια εἶναι φανερὸν ὅτι εἶναι διάφορα. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἁφὴν τοῦτο εἶναι ἀκόμη ἄδηλον. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ συσταθῇ ἔμψυχον σῶμα ἀπὸ ἀέρα καὶ ὕδωρ, ἀλλὰ πρέπει πάντοτε νὰ ὑπάρχῃ στερεόν τι. Ὑπολείπεται λοιπὸν τὸ ὅτι τὸ ἔμψυχον εἶναι μικτὸν ἐκ γῆς καὶ τῶν ἄλλων δύο στοιχείων, ὅπως φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ σὰρξ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις ἀνάλογον μὲ αὐτὴν μέρος. Ὥστε ἀναγκαίως ἐκ φύσεως τὸ σῶμα (ἡ σὰρξ) εἶναι τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς ἁπτικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἀντικειμένου, δι' αὐτοῦ δὲ (τοῦ σώματος) γίνονται αἱ ἁπτικαὶ αἰσθήσεις, αἵτινες εἶναι περισσότεραι τῆς μιᾶς.

5. Δεικνύει δέ, ὅτι εἶναι περισσότεραι αὗται, ἡ ἁφὴ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γλώσσης. Διότι διὰ τοῦ αὐτοῦ μορίου τούτου αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ πάντα τὰ ἁπτὰ καὶ τὸν χυμόν. Ἐὰν προσέτι καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς σαρκὸς εἶχον αἴσθησιν τοῦ χυμοῦ, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἁφὴ θὰ ἐθεωροῦντο ὅτι εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ αἴσθησις. Ἀλλὰ τώρα θεωροῦνται ὡς δύο αἰσθήσεις, διότι δὲν δύνανται νὰ ληφθῶσιν ἀντιστρόφως ἡ μία ἀντὶ τῆς ἄλλης. (1)

6. Δύναταί τις νὰ προβάλῃ τὴν ἀπορίαν : ἀφοῦ πᾶν σῶμα ἔχει βάθος, τουτέστι τὴν τρίτην διάστασιν (2), δύο σώματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ ἕτερον σῶμα, δὲν δύνανται νὰ ἐφάπτωνται ἀλλήλων. Το ὑγρὸν ὅμως δὲν εἶναι ἀσώματον οὔτε τὸ ῥευστόν (3), ἀλλὰ πρέπει ἕκαστον αὐτῶν νὰ εἶναι ὕδωρ (τὸ ὑγρὸν) ἢ νὰ περιέχῃ ὕδωρ (τὸ ῥευστόν).

Τὰ ἀντικείμενα ὅμως, τὰ ὁποῖα ἐντὸς τοῦ ὕδατος ὑπάρχοντα ἐφάπτονται ἀλλήλων, ἐπειδὴ τὰ ἄκρα αὐτῶν δὲν εἶναι ξηρά, ἔχουσι μεταξύ των ὕδωρ, ἐξ οὗ εἶναι πλήρεις αἱ ἐπιφάνειαι αὐτῶν. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀδύνατον εἶναι πρᾶγμά τι νὰ

---

1) Ἡ γεῦσις αἰσθάνεται τὰ ἁπτὰ ὅπως καὶ τοὺς χυμούς. Ἀλλ' ἡ ἁφὴ δὲν αἰσθάνεται ἀντιστρόφως τοὺς χυμοὺς ὅπως τὰ ἁπτά.

2) Αἱ διαστάσεις εἶναι μῆκος, πλάτος, βάθος.

3) Τὸ ῥευστὸν εἶναι ὁ ἀήρ, ὅστις κατὰ τὸν Ἀριστ. συνίσταται ἐξ ὕδατος.

θίγῃ ἄλλο ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐντὸς τοῦ ἀέρος, διότι ὁμοίαν ἔχει σχέσιν ὁ ἀὴρ πρὸς τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὄντα, ὁποίαν τὸ ὕδωρ πρὸς τὰ ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένα, ἀλλ' ἐν τῷ ἀέρι ἀπατώμεθα περισσότερον ἡμεῖς (οἱ ζῶντες ἐν ἀτμοσφαιρικῷ μέσῳ), ὅπως καὶ τῶν ἐν τῷ ὕδατι ζώντων διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ ῥευστὸν ἐφάπτεται τοῦ ῥευστοῦ ἀμέσως.

7. Ἐρωτῶμεν προσέτι : καθ' ὅμοιον τρόπον γίνεται ἡ αἴσθησις πάντων τῶν αἰσθητῶν, ἢ ἄλλων γίνεται ἄλλως, καθὼς τώρα φαίνεται, ἡ μὲν γεῦσις καὶ ἡ ἁφὴ γίνονται δι' ἀμέσου ἐπαφῆς τῶν πραγμάτων, αἱ δὲ ἄλλαι αἰσθήσεις γίνονται μακρόθεν ; Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι καὶ τὸ μαλακὸν καὶ τὸ σκληρὸν αἰσθανόμεθα δι' ἄλλου μεσολαβοῦντος, ὁμοίως ὅπως καὶ τὸ ἠχητικὸν καὶ τὸ ὁρατόν, καὶ τὸ ὀσφραντόν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν μακρόθεν, ἐκεῖνα δὲ ἐγγύθεν· διὸ καὶ διαφεύγει τὸ διάμεσον τοῦτο τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, διότι αἰσθανόμεθα πάντα διά τινος μεσολαβοῦντος σώματος. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐγγὺς ἡμῶν ὄντων διαφεύγει ἡμᾶς ἡ ὕπαρξις τοῦ μέσου. Καὶ ὅμως, καθὼς εἴπομεν καὶ πρότερον, καὶ ἂν ἀκόμη διὰ μέσου μεμβράνης ξένης ἠθέλομεν αἰσθάνεσθαι πάντα τὰ ἁπτά, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὅτι μᾶς διαχωρίζει ἓν διάμεσον, θὰ εὑρισκόμεθα εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν καθὼς τώρα, ὅτε εἴμεθα ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος. Νομίζομεν δῆλα δή, ὅτι ἀπτόμεθα ἀμέσως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει διάμεσον.

8. Ἀλλὰ τὸ διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθητόν, τὸ ἁπτόν, διαφέρει τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν ἠχητικῶν, διότι τούτων μὲν αἰσθανόμεθα διὰ τοῦ διαμέσου σώματος, ἐνεργοῦντος ἀποτέλεσμά τι ἐφ' ἡμῶν, τὰς δὲ ἁπτὰς ποιότητας αἰσθανόμεθα οὐχὶ διὰ τοῦ μεταξὺ σώματος (τῆς σαρκός), ἀλλὰ μετὰ τοῦ μεταξὺ σώματος συγχρόνως, ὅπως ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀσπίδος κτυπηθείς· διότι δὲν ἐπάταξεν αὐτὸν ἡ ἀσπὶς κτυπηθεῖσα, ἀλλὰ συνέβη καὶ οἱ δύο συγχρόνως νὰ κτυπηθῶσι.

9. Γενικῶς δὲ φαίνεται ὅτι, ὁποίαν σχέσιν ἔχουσιν ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὄσφρησιν, τοιαύ-

την ἔχει ἡ σὰρξ καὶ ἡ γλῶσσα πρὸς τὴν ἁφήν· αὕτη εἶναι πρὸς τὸ ἁπτικὸν αἰσθητήριον ὅ,τι εἶναι ἕκαστον τῶν στοιχείων ἐκείνων πρὸς τὰ ἄλλα ὄργανα (1). Ἐὰν δὲ αὐτὸ τὸ αἰσθητήριον ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἀντικείμενον, τότε καὶ εἰς τὴν ἁφὴν ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ αἴσθησις, ὡς λ. χ. ὅταν θέσῃ τις ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄμματος λευκὸν σῶμα. Καὶ ἐκ τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι κεῖται ἐσωτερικῶς τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς. Διότι οὕτω μόνον θὰ συμβαίνῃ ὅ,τι καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις. Ὅταν δηλ. τὰ ἁπτὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου τῆς ἁφῆς, δὲν αἰσθανόμεθα, ἀλλά, ἐὰν ἐπιτεθῶσιν ἐπὶ τῆς σαρκός, αἰσθανόμεθα. Ἄρα ἡ σὰρξ εἶναι τὸ διάμεσον (μεταξὺ) τῆς ἁφῆς καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἀντικειμένου.

10. Αἰσθηταὶ διὰ τῆς ἁφῆς εἶναι αἱ διάφοροι ἰδιότητες τοῦ σώματος ὡς σώματος· ἐννοῶ δὲ διαφόρους ἰδιότητας ἐκείνας, αἵτινες διακρίνουσι τὰ στοιχεῖα, ἤτοι θερμὸν καὶ ψυχρόν, ξηρὸν καὶ ὑγρόν, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν πρότερον ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τῶν Στοιχείων.

11. Τὸ ὄργανον, ὅπερ αἰσθάνεται αὐτάς, εἶναι τὸ τῆς ἁφῆς· καὶ τὸ μέρος (τοῦ σώματος), εἰς τὸ ὁποῖον πρῶτον ὑπάρχει ἡ αἴσθησις ἡ καλουμένη ἁφή, εἶναι δυνάμει τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι τὸ ἁπτὸν ἐνεργείᾳ· διότι τὸ αἰσθάνεσθαι σημαίνει πάσχειν τι, οὕτως ὥστε τὸ πρᾶγμα τὸ ποιοῦν ἓν ἄλλο νὰ εἶναι ὅμοιον μὲ αὐτὸ ἐνεργείᾳ, δὲν τὸ ποιεῖ τοιοῦτον εἰμὴ διότι αὐτὸ τὸ ἄλλο εἶναι δυνάμει τοιοῦτον (2). Καὶ διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα θερμότητα καὶ ψυχρότητα ἢ σκληρότητα καὶ μαλακότητα εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ εἶναι ἐξ ἴσου μὲ ἡμᾶς θερμὸν καὶ ψυχρόν, ἢ σκληρὸν καὶ μαλακόν (3), αἰσθανόμεθα ὅμως τὰς ὑπερβολὰς (τοῦ θερμοῦ κλπ.),

---

1) Τὸ ὄργανον (πρῶτον) τῆς γεύσεως καὶ τῆς ἁφῆς εἶναι ἡ καρδία, τὸ διάμεσον δὲ εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ σάρξ.

2) Οὕτω καὶ τὸ αἰσθητὸν μεταδίδον τὴν ποιότητά του εἰς τὴν αἴσθησιν, τὴν κάμνει ὁμοίαν πρὸς ἑαυτό, διότι αὕτη ἔχει ἤδη τὴν φύσιν τοῦ πράγματος.

3) Διότι τότε εἴμεθα ἐνεργείᾳ ὅ,τι εἶναι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον μᾶς

ὡς ἐὰν ἡ αἴσθησις εἶναι εἶδος μέσου μεταξὺ ἐναντίων ἰδιοτήτων αἰσθητῶν. Καὶ διὰ τοῦτο αὕτη κρίνει τὰ αἰσθητά. Διότι ὁ μέσος ὅρος δύναται νὰ κρίνῃ, καθόσον σχετικῶς πρὸς ἕκαστ-ν ἐκ τῶν ἄκρων γίνεται τὸ ἄλλο ἄκρον. Καὶ ὅπως ἐκεῖνο, ὅπερ μέλλει νὰ αἰσθανθῇ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, δὲν πρέπει νὰ εἶναι κανὲν ἀπὸ αὐτὰ ἐνεργείᾳ, δυνάμει δὲ καὶ τὰ δύο (τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων), οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἁφῆς δὲν πρέπει τὸ αἰσθητήριον νὰ εἶναι οὔτε θερμὸν οὔτε ψυχρὸν καθ' ἑαυτό.

12. Προσέτι δέ, ὅπως ἡ ὄψις εἶναι ἡ αἴσθησις ἀμφοτέρων, τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ αἰσθήσεις τῶν οἰκείων ἐναντίων, οὕτω καὶ ἡ ἁφὴ εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ ἁπτοῦ καὶ τοῦ ἀνάπτου. Ἄναπτον δὲ (μὴ ἁπτὸν) εἶναι καὶ τὸ ἔχον ἐλαχίστην τινὰ ἰδιότητα ἁπτήν, ὡς ἔχει λ. χ. ὁ ἀήρ, καὶ τὸ ἔχον καθ' ὑπερβολὴν τοιαύτας ἰδιότητας, καθὼς εἶναι τὰ καταστρέφοντα τὴν ἁφὴν (λ. χ. λίαν ψυχρόν). Ἐπραγματεύθημεν λοιπὸν κεφαλαιωδῶς περὶ ἑκάστης τῶν αἰσθήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Γενικὰ χαρακτηριστικὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων.— Δέχονται τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν ἄνευ τῆς ὕλης.—Ἀναφορὰ αἰσθήσεων καὶ τῶν σχετικῶν αἰσθητῶν.— Αἰτία ἀναισθησίας αὐτῶν. — Οὐδεμία αἴσθησις ἄνευ εἰδικοῦ ὀργάνου.

---

1. Γενικῶς περὶ πασῶν τῶν αἰσθήσεων πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἴδη ἄνευ τῆς ὕλης. Ὅπως ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ, δηλ. ἄνευ τῆς ὕλης του, λαμβάνει δὲ τὸν χρυσοῦν ἢ χαλκοῦν τύπον, ἀλλ' ὄχι ὡς χρυσὸν ἢ

1) Ὁ κηρὸς δέχεται τὸν τύπον τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ δὲν γίνεται διὰ τοῦτο χρυσοῦς· οὕτω καὶ ἡ αἴσθησις.

χαλκόν (¹), ὅμοια πάσχει καὶ ἡ αἴσθησις (¹) ἀπὸ ἕκαστον πρᾶγμα, ὅπερ ἔχει χρῶμα ἢ χυμὸν ἢ ἦχον, ὄχι ὅμως ὡς ἕκαστον τῶν ἀντικειμένων τούτων ὀνομάζεται, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἔχει τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἰδιότητα καὶ ἐμφανίζει μίαν ἔννοιαν.

2 Τὸ αἰσθητήριον εἶναι κατὰ πρῶτον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἡ τοιαύτη δύναμις, καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ αἰσθητόν, διαφέρει δὲ αὐτοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι. Διότι ἄλλως καὶ τὸ αἰσθανόμενον θὰ ἦτο μέγεθος (ὅπως εἶναι τὸ αἰσθητόν). Πλὴν ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τοῦ αἰσθανομένου καὶ ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι μέγεθος, ἀλλ' ἀναφορά τις καὶ δύναμις πρὸς τὸ αἰσθητόν.

3. Φανερὸν δ' ἐκ τούτου εἶναι καὶ διατί αἱ ὑπερβολαὶ τῶν αἰσθητῶν φθείρουσι τὰ αἰσθητήρια. Διότι, ἂν ἡ κίνησις εἶναι ἰσχυροτέρα τοῦ αἰσθητηρίου, ἡ ἀναφορὰ (ὁ λόγος, ἤτοι ἡ αἴσθησις) καταστρέφεται, ὅπως καταστρέφεται ἡ συμφωνία καὶ ἡ ἁρμονία, ὅταν κρούωνται πολὺ δυνατὰ αἱ χορδαί.

4. Φανερὸν ἀκόμη καὶ διατί τὰ φυτὰ δὲν αἰσθάνονται, καίτοι ἔχουσι μέρος ψυχῆς καὶ πάσχουσί τι ὑπ' αὐτῶν τῶν ἁπτῶν (ψυχροῦ-θερμοῦ), διότι καὶ ψύχονται καὶ θερμαίνονται. Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι δὲν ἔχουσι μέσον τι ἐν ἑαυτοῖς οὔτε ἀρχὴν ἱκανὴν νὰ δέχηται τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον πάσχουσιν ὑλικῶς. (²)

5. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, ἂν δύναται νὰ πάθῃ ὑπὸ ὀσμῆς ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ὀσφρανθῇ (³), ἢ ὑπὸ χρώματος τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἴδῃ· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ὀσφραινόμεθα, εἶναι ἡ ὀσμή, αὕτη, ἂν πάντως πα-

---

1) Κατὰ τὴν λειτουργίαν ἑκάστου αἰσθητηρίου.

2) Λ. χ. τὸ ὕδωρ, ἵνα δεχθῇ σταγόνα μέλιτος, πρέπει νὰ δεχθῇ **ὑλικῶς** τὸ μέλι.

3) Αἴσθησίς τις δὲν δύναται νὰ ἀντιλαμβάνηται τὰ εἰδικὰ αἰσθήματα ἄλλης, λ. χ. ἡ ὄψις τοὺς ἤχους· οὕτω δὲν δύνανται νὰ ὀσφραίνωνται αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις καὶ ἐκεῖνα τὰ ὄντα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν ὄσφρησιν.

ράγῃ τι, τὴν ὄσφρησιν μόνον παράγει ([1]) Ὥστε οὐδὲν ἐκ τῶν ἀδυνατούντων νὰ ὀσφρανθῶσι δύναται νὰ πάθῃ τι ὑπὸ ὀσμῆς. Τὰ αὐτὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυναμένων νὰ αἰσθανθῶσιν ἕκαστον δὲν αἰσθάνεται ἄλλως εἰμὴ κατὰ τὴν οἰκείαν αἰσθητικὴν δύναμιν. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς: Οὔτε φῶς δηλ. καὶ σκότος, οὔτε ψόφος οὔτε ὀσμὴ ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν ἀψύχων σωμάτων, ἀλλὰ τὰ διάμεσα πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν αἱ ἰδιότητες αὗται, δύνανται νὰ δρῶσιν ἐπὶ τῶν σωμάτων· λ. χ. ὁ ἀὴρ ὁ συνοδεύων τὴν βροντὴν (οὐχὶ ἡ βροντὴ) διασχίζει τὸ ξύλον.

6. Αἱ ἁπτικαὶ ὅμως ἰδιότητες καὶ οἱ χυμοὶ ἐπιδρῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τῶν σωμάτων· διότι ἄλλως ὑπὸ τίνος ἤθελον πάσχει καὶ μεταβάλλεσθαι τὰ ἄψυχα; Ἄρα λοιπὸν καὶ αἱ ἄλλαι ἰδιότητες ἐπενεργοῦσιν ἀμέσως ἐπὶ τῶν σωμάτων; Ἢ μᾶλλον οὐχὶ πᾶν σῶμα πάσχει ἀμέσως ὑπὸ τῆς ὀσμῆς καὶ τοῦ ἤχου, ἀλλὰ τὰ σώματα τὰ ὁποῖα πάσχουσιν οὕτω εἶναι ἀόριστα ([2]) καὶ οὐχὶ μόνιμα, ὅπως εἶναι ὁ ἀήρ, ὅστις ἔχει ὀσμὴν ὡσεὶ ἔχει πάθει τι; Τί εἶναι λοιπὸν τὸ αἰσθάνεσθαι ὀσμὴν παρὰ τὸ πάσχειν τι; Τὸ μὲν ὀσφραίνεσθαι βεβαίως σημαίνει αἰσθάνεσθαι, ὁ ἀὴρ ([3]) ὅμως ὅταν πάθῃ τι ταχέως μόνον γίνεται αἰσθητὸς εἰς ἡμᾶς (μυρίζει) ([4]).

---

1) Ὄσφρησις εἶναι ἡ ἐνέργεια, ὀσμὴ ἡ δύναμις.

2) Δὲν ἔχουσι μορφὰς ἀκριβεῖς ἁπτὰς ἢ ὁρατάς.

3) Ὁ ἀὴρ ὄζει, ἀλλὰ δὲν ὀσφραίνεται.

4) Ὁ Ἕγελος (Ἱστορία τῆς Φιλοσ.) παρατηρεῖ ὅτι παρενοήθη πολλάκις ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁμοίωσις τοῦ Ἀριστ. λέγοντος, ὅτι ἡ αἴσθησις δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἴδη ἄνευ ὕλης, ὡς ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον τοῦ (σφραγιστικοῦ) δακτυλίου ἄνευ τοῦ μετάλλου. Ἐκ τῆς παρανοήσεως ταύτης ἐγεννήθησαν πολλαὶ ἄτοποι θεωρίαι. Ἀλλὰ τὸ εἶδος εἶναι τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον θεωρούμενον ὡς καθολικόν· ἐν τῇ θεωρίᾳ ἐξυψούμεθα ὑπεράνω τοῦ ἀτομικοῦ καὶ αἰσθητοῦ εἰς τὸ καθολικόν (τὸ ἄϋλον καὶ νοητόν). Διάφορος εἶναι ἡ θέσις ἡμῶν εἰς τὰς πρακτικὰς σχέσεις, καθ' ἃς ὡς ὑλικὰ μεμονωμένα ἄτομα σχετιζόμεθα ὑλικῶς πρὸς ὑλικὰ πράγματα καὶ ἡ ὑλικὴ ἡμῶν ὕπαρξις τίθεται εἰς

ἐνέργειαν. Οὕτω λέγει ὁ Ἀριστ. περὶ τῆς φυτικῆς ψυχῆς, ὅτι μὲ ὑλικὸν τρόπον μόνον σχετίζεται πρὸς τὴν ὕλην (καθὼς ἡμεῖς ὅταν τρώγωμεν καὶ πίνωμεν), καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν. Ὅταν ὅμως ἡ ψυχὴ δέχηται εἴδη (τοὺς αἰσθητοὺς διορισμοὺς ἢ ποιότητας τοῦ πράγματος, χρώματα, σχήματα κλπ.), τότε ἀφανίζεται ἡ ὕλη, ἥτις δὲν εἶναι θετικόν τι παρέχον ἀντίστασιν πρὸς τὴν ψυχήν.

Τῷ ὄντι ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται, διότι εἶναι φύσις καθολική, ἥτις ἀναφέρεται μὲν εἴς τι ἐξωτερικὸν πρᾶγμα καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῇ διορισμόν τινα, ἀλλὰ μένει πάντοτε μεθ' ἑαυτῆς καὶ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ ἄλλο τι καὶ πάντα χωρὶς νὰ ταυτίζηται μὲ οὐδὲν ἀποκλειστικῶς. Τὸ ἄψυχον ὅμως ὂν ἀπορροφᾶται ὅλως εἰς τὸν διορισμόν του. Τὸ ἔγχρωμον ὕδωρ λ. χ. μόνον ὑφ' ἡμῶν διακρίνεται ὡς ἔγχρωμον καὶ ἄχρωμον ὕδωρ. Ἂν ὅμως τὸ ἐν γένει ὕδωρ καὶ τὸ εἰδικόν, τὸ ἔγχρωμον ὕδωρ, ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὕδωρ, ἡ εἰδοποιὸς αὕτη διαφορὰ θὰ ἦτο πρὸς αὐτὸ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ὕδωρ θὰ ᾐσθάνετο. Καὶ ἂν καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ βλέπω εἰμὴ μόνον τὸ κυανοῦν, ὁ περιορισμὸς οὗτος θὰ ἦτο ποιότης, ἥτις θὰ ἐταυτίζετο μὲ ἐμέ, θὰ ἀπερρόφα τὸ εἶναί μου. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶμαι ὂν καθολικόν, δύναμαι νὰ βλέπω τὸ χρῶμα ἐν γένει, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ χρώματα πάντα.

Ὑλικῶν σχέσεων ἐκφράσεις δύνανται βεβαίως νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς διασάφησιν πνευματικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ δὲν ἕπεται, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχεται εἰς τὰς αἰσθητὰς σχέσεις ἀληθεύει καὶ εἰς τὰς πνευματικάς. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι πίναξ, ἐφ' οὗ τὰ αἰσθητὰ χαράττουσι τὰς μορφάς των ὡς ἐπὶ τοῦ κηροῦ. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς παρομοιώσεως τοῦ κηροῦ ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ μόνον τὴν παθητικότητα τοῦ αἰσθητικοῦ, ὅπερ δέχεται μόνον τὸ εἶδος. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ αἴσθησις δὲν μένει ὡς πρὸς τὸ εἶδος εἰς τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ εἶδος μὲ τὸν κηρόν. Ὁ κηρὸς δὲν δέχεται ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸ εἶδος. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ δακτυλίου μένει ὅλως ἐξωτερικὴ καὶ ἐπιπολαία χωρὶς νὰ γίνηται μορφὴ τοῦ πραγματικοῦ ὄντος τοῦ κηροῦ. Ἄλλως θὰ ἔπαυεν οὗτος νὰ εἶναι κηρός. Ἡ ψυχὴ ὅμως ἀφομοιοῖ τὸ εἶδος εἰς ἰδίαν αὐτῆς οὐσίαν, οὕτως ὥστε αὕτη εἶναι ἐν ἑαυτῇ τρόπον τινὰ πάντα τὰ αἰσθητά. Καὶ ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (σελ. 52), ἂν ὁ πέλεκυς εἶχε τὸ εἶδος αὐτοῦ διωρισμένον ὡς οὐσίαν του, τὸ εἶδος τοῦτο θὰ ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν εἶναι παθητικὴ ὡς ὁ κηρός, οὔτε δέχεται τοὺς προσδιορισμούς της ἔξωθεν. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος, ἡ μορφή, ἥτις εἶναι τὸ καθολικόν. Ἡ ψυχή, ὡς λέγει κατωτέρω ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσ-

σων ἔτι μᾶλλον ταῦτα, ἀπωθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς (ἀντιφράττει) τὴν ὕλην καὶ διατηρεῖ ἑαυτὴν κατὰ τῆς ὕλης οὕτως ὥστε δεχομένη τὸ εἶδος ἐ ν ε ρ γ ε ῖ συνάμα, διότι ἀναιρεῖ τὴν παθητικότητα καὶ οὕτω μένει ἐλευθέρα. Ἡ ψυχὴ μεταβάλλει τὴν μορφὴν (τὰς ποιότητας) τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων εἰς ἴδια αὐτῆς στοιχεῖα καὶ συνταυτίζεται μετ' αὐτῶν (ἐλευθεροῦται), διότι αὐτὴ εἶναι τὸ καθολικόν, εἶναι εἶδος εἰδῶν. (Ὅρα καὶ Ι. Caird. Φιλοσ. τῆς θρησκείας. Μετάφρασις Π. Γρατσιάτου, σελ. 73—74 «Φιλοσοφ. καὶ Κοινωνιολ. Βιβλιοθήκη Φέξη»).

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Περὶ αἰσθήσεως (τέλος).—Περὶ φαντασίας. Περὶ Νοῦ.—Περὶ κινήσεως.—Γενικαὶ θεωρίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α′

Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσιν ἄλλαι αἰσθήσεις παρὰ τὰς πέντε.—Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ εἰδικὴ αἴσθησις τῶν εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις κοινῶν, κινήσεως, ἠρεμίας, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ κλπ.—Ἡ διὰ πολλῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις τῶν κοινῶν ποιεῖ τὰς ἀντιλήψεις βεβαιοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας.

---

1. Ὅτι δὲν ὑπάρχει αἴσθησις ἄλλη παρὰ τὰς πέντε ταύτας, τὴν ὄψιν λέγω, τὴν ἀκοήν, τὴν ὄσφρησιν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ἁφήν, δύναταί τις νὰ πεισθῇ ἐκ τῶν ἑπομένων (1). Ἐὰν δῆλα δὴ πάντα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων οἰκεία αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή, τὰ αἰσθανώμεθα καὶ ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει (διότι πάσας τὰς ποιότητας ἢ τὰ πάθη τῶν ἁπτῶν ὡς ἁπτῶν αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἁφῆς) πρέπει ἀναγκαίως, ἐὰν μᾶς λείπῃ αἴσθησίς τις τῶν ἁπτῶν, νὰ μᾶς λείπῃ καὶ αἰσθητήριόν τι ὄργανον. Καὶ ὅσα μὲν πράγματα αἰσθανόμεθα ἁπτόμενοι αὐτῶν ἀμέσως, τὰ αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἁφῆς, τὴν ὁποίαν συμβαίνει νὰ ἔχωμεν. Ὅσα δὲ αἰσθανόμεθα διὰ τῶν μεσολαβούντων στοιχείων καὶ χωρὶς νὰ ἐγγίζωμεν αὐτὰ ἀμέσως, τὰ

---

1) Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀριστ. εἶναι σκοτεινά. Ἐν ὀλίγοις, ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ζῷα ἔχουσι μόνας τὰς συνήθεις 5 αἰσθήσεις, διότι 5 αἰσθήσεις ἔχει τὸ τελειότατον ζῷον, ὁ ἄνθρωπος.

αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ἁπλῶν στοιχείων, οἷα εἶναι ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ.

2. Ἡ κατάστασις εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἐὰν δι' ἑνὸς μόνου διαμέσου στοιχείου δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα περισσοτέρας αἰσθητὰς ποιότητας, διαφερούσας μεταξύ των κατὰ τὸ γένος, πρέπει ἀναγκαίως ὁ ἔχων αἰσθητήριον ἀνάλογον πρὸς τὸ τοιοῦτον διάμεσον στοιχεῖον αἰσθήσεως νὰ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ πάσας τὰς διαφερούσας αἰσθητὰς ποιότητας. Ἐὰν λ. χ. τὸ αἰσθητήριον σύγκειται ἐξ ἀέρος καὶ ὁ ἀὴρ εἶναι τὸ διάμεσον τοῦτο τῆς αἰσθήσεως ἤχου καὶ χρώματος, τὸ αἰσθητήριον θὰ ἀντελαμβάνετο τὸν ἦχον καὶ τὸ χρῶμα (1). Ἐὰν δὲ πλείονα στοιχεῖα εἶναι τὰ διάμεσα τῆς αἰσθήσεως τῶν αὐτῶν αἰσθητῶν, ἐὰν λ. χ. ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι τὰ διάμεσα τοῦ χρώματος (διότι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι διαφανῆ), τότε τὸ ὄργανον τὸ ἔχον ἓν μόνον ἐκ τῶν στοιχείων τούτων θὰ αἰσθάνηται τὸ αἰσθητόν, ὅπερ δύναται νὰ γίνηται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν δύο.

3. Προσέτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα σύγκεινται μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων ἁπλῶν σωμάτων, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος (διότι ἡ μὲν κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀποτελεῖται ἐξ ὕδατος, ἡ δὲ ἀκοὴ ἐξ ἀέρος, καὶ ἡ ὄσφρησις ἐκ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τούτων, τὸ δὲ πῦρ δὲν ἀνήκει εἰς καμμίαν αἴσθησιν ἢ εἶναι κοινὸν εἰς πάσας, διότι οὐδὲν ὂν ὑπάρχει ἔχον αἴσθησιν χωρὶς νὰ ἔχῃ θερμότητα (2). Ἡ δὲ γῆ ἢ δὲν ἀνήκει εἰς οὐδεμίαν αἴσθησιν, ἢ εἶναι μεμιγμένη ἰδίως μὲ τὴν ἁφήν. Διὰ ταῦτα δὲν ὑπολείπεται αἰσθητικὸν μέσον ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος.

4. Τοιαύτη δὲ εἶναι πράγματι ἡ κατάστασις ζῴων τινῶν(3). Πάσας τὰς αἰσθήσεις ταύτας ἔχουσι τὰ ζῷα τὰ μὴ ὄντα ἀτελῆ καὶ

---

1) Τὸ ὄν, ὅπερ αἰσθάνεται διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, πρέπει νὰ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ τοὺς ἤχους καὶ τὰ χρώματα, ὧν ἀναγκαῖον διάμεσον εἶναι ὁ ἀήρ.

2) Ἡ θερμότης εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἰς τὴν πέψιν καὶ τὴν θρέψιν.

3) Δύνανται δῆλα δὴ ταῦτα νὰ αἰσθάνωνται διὰ δύο διαμέσων σωμάτων, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος.

ἀνάπηρα. Διότι φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἀσπάλαξ ἔχει ὀφθαλμοὺς ὑπὸ τὸ δέρμα. Ὥστε, ἂν δὲν ὑπάρχῃ διάφορόν τι σῶμα (1) καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ πάθος (ἰδιότης), ὅπερ εἰς οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα σωμάτων ἀνήκει, οὐδεμία αἴσθησις εἶναι δυνατὸν νὰ λείπῃ.

5. Ἀλλὰ προσέτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαίτερον αἰσθητήριον τῶν κοινῶν, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθήσεων αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός (οὐχὶ ἀμέσως καθ' ἑαυτά), ἤτοι κινήσεως, στάσεως, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ, ἑνότητος. Διότι πάντα ταῦτα αἰσθανόμεθα διὰ τῆς κινήσεως(2) ὡς λ.χ. αἰσθανόμεθα τὸ μέγεθος διὰ τῆς κινήσεως· ἑπομένως καὶ τὸ σχῆμα, διότι τὸ σχῆμα εἶναι μέγεθός τι. Τὴν ἠρεμίαν αἰσθανόμεθα ἐκ τῆς ἐλλείψεως κινήσεως, τὸν δὲ ἀριθμὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς συνεχείας καὶ διὰ τῶν ἰδιαιτέρων αἰσθήσεων, διότι ἑκάστη τῶν αἰσθήσεων αἰσθάνεται τὸ ἕν (3). Ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαιτέρα αἴσθησις ἑνὸς οἱουδήποτε ἐκ τούτων, λ. χ. τῆς κινήσεως· διότι ἄλλως θὰ συνέβαινεν οὕτως, ὅπως τώρα αἰσθανόμεθα τὸ γλυκὺ διὰ τῆς ὄψεως (4).

6. Τοῦτο δέ, διότι συμβαίνει νὰ ἔχωμεν τὴν αἴσθησιν τῶν δύο τούτων ἰδιοτήτων (του γλυκέος καὶ τοῦ χρώματος), διὰ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζομεν τὸ πρᾶγμα ὡς γλυκύ, ὅταν αἱ δύο συμπίπτωσιν

---

1) Διάφορον τῶν δύο, ἀέρος καὶ ὕδατος, ἤ, κατ'ἄλλους σχολιαστάς, διάφορον τῶν 5 στοιχείων ἀέρος, πυρός, ὕδατος, γῆς καὶ αἰθέρος.

2) Ἡ κίνησις ἀντιληπτὴ οὖσα ὑπὸ πασῶν τῶν αἰσθήσεων χρησιμεύει ὡς μέσον πρὸς ἀντίληψιν πάντων τῶν κοινῶν.

3) Αἰσθάνεται τὴν μονάδα καὶ ἑπομένως τὸν ἀριθμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνωσις μονάδων.

4) Τὰ κοινὰ θὰ ἦσαν αἰσθητὰ ὑπὸ ἑκάστης τῶν αἰσθήσεων. Οὕτως ἡ ὄψις, ἥτις, καίπερ εἰδικὴ οὖσα, ἀντιλαμβάνεται ἀλλότρια. Βλέποντες σῶμα ξανθὸν (ὅπερ διὰ τῆς αἰσθήσεως γνωρίζομεν ὅτι εἶναι μέλι) γνωρίζομεν καὶ ὅτι εἶναι γλυκύ. Οὕτω δὲ βλέπομεν τὴν γεῦσιν αὐτου, ὅπως τὸ χρῶμά του. Ἀλλὰ τὴν γεῦσιν μόνον κατὰ συμβεβηκὸς γνωρίζομεν. Οὕτω, καὶ ἂν τὰ κοινὰ ἦσαν αἰσθητὰ δι' εἰδικῆς αἰσθήσεως, τότε κατὰ συμβεβηκὸς μόνον θὰ ἐγνωρίζομεν αὐτὰ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

εἴς τι ἀντικείμενον συγχρόνως, ἄλλως οὐδεμίαν τοῦ γλυκέος θὰ εἴχομεν αἴσθησιν, ἢ θὰ ᾐσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθήματα (1), ὡς ὅταν λ. χ. τὸν υἱὸν τοῦ Κλέωνος ἀναγνωρίζωμεν οὐχὶ διότι εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος, ἀλλὰ διότι εἶναι λευκός, εἰς τὸ λευκὸν δὲ τοῦτο ὂν συνέβη νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος.

7. Τῶν δὲ κοινῶν (κινήσεως κ. λ.) ἔχομεν αἴσθησιν κοινὴν (2) καὶ δὲν τὰ αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός, ἐπομένως δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα αἴσθησις, διότι τότε δὲν θὰ ᾐσθανόμεθα αὐτὰ ἄλλως εἰμὴ ὅπως εἴπομεν ὅτι βλέπομεν τὸν υἱὸν τοῦ Κλέωνος. Τὰ ἰδιάζοντα ὅμως αἰσθητὰ εἰς ἑκάστην αἴσθησιν δύνανται νὰ αἰσθάνωνται αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις κατὰ συμβεβηκός, οὐχὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει αὐτῶν, ἀλλὰ διότι μίαν μόνην ἀποτελοῦσιν αἴσθησιν αἱ ἰδιότητες ἐκεῖναι, ὡς ὅταν συγχρόνως γείνῃ αἴσθησις δύο ἰδιοτήτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ὡς λ. χ. ἡ χολὴ εἶναι πικρὰ (γεῦσις) καὶ ξανθή (χρῶμα). Διότι βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ μία ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ αἱ δύο ἰδιότητες εἶναι ἕν (3). Διὰ τοῦτο καὶ ἀπατᾶταί τις, ἐάν τινα οὐσίαν ξανθὴν ὑπολαμβάνῃ ὅτι εἶναι χολή.

8. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, διατί ἔχομεν περισσοτέρας αἰσθήσεις καὶ ὄχι μίαν μόνην. Βεβαίως ὅπως ὀλιγώτερον μᾶς διαφεύγωσι τὰ ἐπακολουθοῦντα (4) καὶ τὰ κοινά, οἷα εἶναι ἡ κίνησις καὶ τὸ μέγεθος καὶ ὁ ἀριθμός. Διότι, ἂν ἡ ὄψις ἦτο μόνη καὶ αὐτὴ ἀντελαμβάνετο μόνον τὸ λευκόν, πάντα τὰ ἄλλα θὰ μᾶς διέφευγον

---

1) Οὕτω βλέποντές τινα ἐνδεδυμένον λευκὰ ἐνθυμούμεθα, ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος. Ἡ παροῦσα αἴσθησις γνωρίζει ἡμῖν ἄνθρωπον ἐνδεδυμένον λευκὰ καὶ ἀφυπνίζει τὴν μνήμην, ἥτις πληροφορεῖ, ὅτι οὗτος εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος.

2) Αἰσθητὴν ὑπὸ τῶν 5 αἰσθήσεων, Καὶ ἡ ἑνότης τῶν 5 αἰσθήσεων ἀποτελεῖ τὴν ἑνότητα τῆς ἀντιλήψεως τῶν κοινῶν.

3) Οὔτε ἡ ὄψις δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ χολὴ εἶναι ξανθή, οὐδὲ ὅτι αἱ δύο ἰδιότητες ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.

4) Τὰ ὄντα καὶ αἱ ἰδιότητες, ἃς αἰσθανόμεθα δι' ἑκάστης τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

καὶ θὰ ἐφανταζόμεθα, ὅτι χρῶμα καὶ μέγεθος εἶναι τὰ αὐτά, διότι ἀκολουθοῦσιν ἄλληλα συγχρόνως. Ἀλλὰ πραγματικῶς, ἐπειδὴ αἱ κοιναὶ ἰδιότητες ὑπάρχουσιν εἰς διάφορα αἰσθητὰ πράγματα, τοῦτο ποιεῖ εἰς ἡμᾶς φανερόν, ὅτι χρῶμα καὶ μέγεθος εἶναι διάφορα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β′

Ἡ κοινὴ αἴσθησις ἀναγγέλλει ἡμῖν τὰς ἀντιλήψεις τῶν πέντε αἰσθήσεων καὶ γνωρίζει τὰς διαφορὰς τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰς τῶν αἰσθήσεων. (1)

1. Ἐπειδὴ αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν καὶ ἀκούομεν, ἀναγκαίως ἢ διὰ τῆς ὄψεως αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν ἢ δι' ἄλλης αἰσθήσεως.

---

1) Ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως δὲν τελειοῦται ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς αἰσθητηρίοις, ἀλλ' ἐν τῇ κοινῇ αἰσθήσει. Ἑκάστη ἀτομικὴ αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται ἴδιον αἰσθητόν, χρῶμα ἡ ὅρασις, ἦχον ἡ ἀκοή, ὀσμὴν ἡ ὄσφρησις κτλ.· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι αἰσθηταὶ ποιότητες, οὐχὶ ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς ὄψεως λ. χ. ἔχομεν τὸ αἴσθημα τοῦ πρασίνου, ἀλλ' οὐχὶ τὴν παράστασιν μήλου, ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων διορισμῶν χρώματος, σκληρότητος, γεύσεως, μεγέθους κλπ. Οἱ διορισμοὶ ὅμως οὗτοι ἑνοῦνται εἶτα εἰς ἓν καὶ ἀποτελοῦσι συγκεκριμένον τι ἀντικείμενον, τὸ μῆλον. Τὴν λειτουργίαν ταύτην τῆς ἑνώσεως τῶν διαφόρων ποιοτήτων ἐκτελεῖ ἡ κοινὴ αἴσθησις. Ἑπομένως μία τῶν λειτουργιῶν ταύτης εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἀντιλήψεων ἢ παραστάσεων. Δι' αὐτῆς πάλιν ἀναγνωρίζομεν ὅτι μερικὰ αἰσθήματα ἀνήκουσιν εἰς ἡμᾶς, δι' αὐτῆς γινώσκομεν ὅ,τι βλέπομεν, ἀκούομεν κτλ. Οὕτως ἡ συνείδησις εἶναι ἄλλη λειτουργία τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Αὐτὴ πάλιν ἀντιλαμβάνεται τὰ κοινὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. ἤτοι στάσιν, κίνησιν, ἀριθμόν, σχῆμα καὶ μέγεθος, τὰ ὁποῖα καλοῦνται κοινά, διότι εἶναι ἀντιληπτὰ ἀμέσως ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως καὶ ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν αἰσθήσεων. Πάλιν αἱ ἀτομικαὶ αἰσθήσεις δίδουσιν ἡμῖν χρῶμα, ἦχον κλπ., ἀλλὰ δὲν διακρίνουσι μεταξὺ ἡδέος λ. χ. καὶ λευκοῦ, οὔτε διαστέλλουσι διαφόρους βαθμοὺς πικρίας. Τοῦτο εἶναι ἔργον κρίσεως καὶ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν κοινὴν αἴσθησιν. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, μεταξὺ πραγματικοῦ καὶ μὴ πραγματικοῦ εἰς τὰς ἀντιλήψεις ἡμῶν γίνεται ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Τὸ αἴσθημα, ἐπειδὴ εἶναι γεγονὸς μόνον καὶ ὡς αἰσθητικὴ κίνησις δὲν ποιεῖ κρίσιν, εἶναι πάντοτε ἀληθές, ἀλλὰ ὅταν ἡ αἰσθητὴ ποιότης κατηγορῆται κατά τινος καὶ σχηματίζηται κρίσις, τότε εἶναι δυνατὴ ἡ πλάνη.— Τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τὸ διάμεσον εἶναι τὸ αἷμα καὶ τὰ μερικὰ αἰσθητήρια, ὄργανον δὲ εἶναι ἡ καρδία.

Ἀλλὰ τότε ἡ αὐτὴ αἴσθησις αὕτη θὰ ὁρᾷ τὴν ὄψιν καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, τὸ χρῶμα. Ὥστε ἢ θὰ ὑπάρχωσι δύο αἰσθήσεις τοῦ αὐτοῦ πράγματος (1) (τοῦ χρώματος) ἢ αὐτὴ ἡ ὄψις θὰ αἰσθάνηται (θὰ ὁρᾷ) ἑαυτήν.

2. Προσέτι δέ, καὶ ἐὰν ἄλλη τις εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ὄψεως, ἢ τοῦτο θὰ προβῇ ἐπ' ἄπειρον (2) ἢ ἡ αἴσθησις θὰ εἶναι αἴσθησις ἑαυτῆς· ὥστε τοῦτο δέον νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πρὸς τὴν πρώτην αἴσθησιν (3). Ἔχει ὅμως τοῦτο τὴν ἑξῆς δυσκολίαν: ἐὰν τὸ αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὄψεως εἶναι τὸ ὁρᾶν, ὁρᾶται δὲ χρῶμα ἢ τὸ σῶμα τὸ ἔχον χρῶμα, τότε, ἵνα τις ὁρᾷ τὸ ὁρῶν, ἀναγκαίως τὸ ὁρῶν τοῦτο θὰ ἔχῃ χρῶμα πρῶτον πάντων.

3. Φανερὸν εἶναι λοιπόν, ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὄψεως δὲν δηλοῖ ἓν μόνον πρᾶγμα. Διότι, καὶ ὅταν δὲν ὁρῶμεν (4), διακρίνομεν ὅμως διὰ τῆς ὄψεως καὶ τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς, ἀλλὰ ὄχι βέβαια κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Προσέτι τὸ ὁρῶν ὑποκείμενον εἶναι τρόπον τινὰ χρωματισμένον, διότι ἑκάστη αἴσθησις δέχεται τὸ αἰσθητὸν ἄνευ τῆς ὕλης· διὰ τοῦτο, καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῶσι τὰ αἰσθητά, μένουσι τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ φαντασίαι εἰς τὰς αἰσθήσεις (εἰς τὴν ψυχήν).

4. Ἡ δὲ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου (5) καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια (ἓν ὅλον), δια-

---

1) Τὸ χρῶμα θὰ βλέπῃ 1ον ἡ συνήθης ὄψις καὶ 2ον ἡ ὄψις τῆς ὄψεως.

2) Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ νέα αἴσθησις ἡ βλέπουσα τὴν ὄψιν θὰ βλέπηται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἄλλως ἡ νέα αἴσθησις, ἐκείνη ἥτις ὁρᾷ τὴν ὄψιν, δὲν θὰ ὁρᾶται ὑπὸ ἄλλης, ἀλλὰ θὰ ὁρᾷ αὐτὴ ἑαυτήν.

3) Ὅτι δηλ. ἡ συνήθης ὄψις ὁρᾷ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὸ χρῶμα.

4) Οὕτως· ἡ ὄψις δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ βλέπῃ ὡς συνήθως, διὰ νὰ ἴδῃ πράγματά τινα, λ. χ. ἑαυτήν.

5) Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, διότι, ἂν ἡ αἴσθησις ἀντιληφθῇ τὸ αἰσθητὸν τοῦτο, δέον νὰ ἀντιληφθῇ καὶ ἑαυτήν.

φέρει δὲ μόνον ἡ οὐσία ἑκάστης αὐτῶν (1)· π. χ. ὁ ἦχος ὁ κατ' ἐνέργειαν καὶ ἡ ἀκοὴ ἡ κατ'ἐνέργειαν (εἶναι ἕν).Διότι εἶναι βέβαια δυνατόν, καίπερ ἔχων τις ἀκοήν, νὰ μὴ ἀκούῃ, ὅπως καὶ τὸ δυνάμενον νὰ ἠχῇ δύναται νὰ μὴ ἠχῇ πάντοτε(2). Ἀλλά,ὅταν ἐνεργῇ τὸ δυνάμενον νὰ ἀκούῃ καὶ ἠχῇ τὸ δυνάμενον νὰ ἠχῇ, τότε ἡ κατ' ἐνέργειαν ἀκοὴ καὶ ὁ κατ' ἐνέργειαν ἦχος γίνονται συγχρόνως ἐντελεῖς καὶ ἐκ τούτων δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ μὲν εἶναι ἄκουσις, τὸ δὲ ἤχησις (ψόφησις).

5. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κίνησις καὶ ἡ πρᾶξις καὶ τὸ πάθος εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ κινούμενον ἢ ποιούμενον πρᾶγμα, ἐξ ἀνάγκης και ὁ ἦχος καὶ ἡ ἀκοὴ ἡ κατ' ἐνέργειαν εἶναι ἐν τῇ κατὰ δύναμιν ἀκοῇ (3), διότι ἡ ἐνέργεια ἐκείνου, ὅπερ ποιεῖ καὶ κινεῖται, συμβαίνει εἰς τὸ πάσχον (καὶ κινούμενον) (4). Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κινῆται αὐτὸ τὸ κινοῦν. Διότι καθὼς ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις γίνονται εἰς τὸ πάσχον ἀντικείμενον, ἀλλ' ὄχι εἰς τὸ ποιοῦν, οὕτω καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ τοῦ αἰσθητικοῦ ὑποκειμένου γίνεται εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὄν. Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τοῦ ἠχητικοῦ εἶναι ἦχος ἢ ἤχησις, ἡ δὲ τοῦ ἀκουστικοῦ εἶναι ἀκοὴ ἢ ἄκουσις. Διότι καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι διττὴ (5) καὶ ὁ ἦχος εἶναι διττός.

6. Τὰ αὐτὰ δὲ λέγομεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν. Ἀλλὰ διά τινας αἰσθήσεις ὑπάρχουσιν εἰδικὰ ὀνόματα, ὡς ἡ ἤχησις καὶ ἡ ἄκουσις, εἰς ἄλλας ὅμως τὸ ἓν τῶν ἀντιθέτων δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα· οὕτως ἡ ἐνεργοποίησις τῆς ὄψεως λέγεται ὅρασις, ἀλλ' ἡ τοῦ χρώματος δὲν ἔχει ὄνομα, καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ γευστικοῦ λέγεται γεῦσις, ἀλλ' ἡ τοῦ χυμοῦ εἶναι ἀνώνυμος.

7. Ἐπειδὴ δὲ μία εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἡ τοῦ

---

1) Διότι εἶναι διάφορα αὐτὰ τὰ πράγματα, εἰς ἃ αἱ ἐνέργειαι ἀνήκουσιν· ἑκατέρα δὲ εἶναι ὅρος τῆς ἑτέρας.

2) Λ. χ. ὁ κώδων δὲν ἠχεῖ, εἰμὴ ὅτε κρούεται.

3) Ἐν δυναμικῇ καταστάσει.

4) Ἡ ἐνέργεια γίνεται ἐπὶ ὅρου τινὸς ἐν δυνάμει ὄντος.

5) Δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

αἰσθητικοῦ, διαφέρει δὲ μόνον ἡ οὐσία (ἔννοια) τῶν δύο πραγμάτων, ἀναγκαίως φθείρονται καὶ διατηροῦνται συγχρόνως ἡ οὕτω λεγομένη (κατ' ἐνέργειαν) ἀκοὴ καὶ ἦχος [1] καὶ χυμὸς καὶ γεῦσις καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει ἀναγκαίως εἰς τὰ κατὰ δύναμιν λεγόμενα [2].

8. Ἀλλ' οἱ ἀρχαιότεροι [3] φυσικοὶ δὲν ἰσχυρίζοντο καλῶς νομίζοντες, ὅτι ἄνευ ὄψεως δὲν ὑπάρχει οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν, οὐδὲ χυμὸς ἄνευ γεύσεως. Ἐν μέρει ἔλεγον ὀρθά, ἐν μέρει δὲ ὄχι· διότι, ἐπειδὴ αἱ αἰσθήσεις καὶ τὰ αἰσθητὰ λέγονται διττῶς, ἄλλα μὲν κατὰ δύναμιν, ἄλλα δὲ κατ' ἐνέργειαν, διὰ τὰ κατὰ δύναμιν εἶναι ὀρθὸν τὸ ὑπ' αὐτῶν λεχθέν, ἀλλὰ διὰ τὰ κατ' ἐνέργειαν δὲν ἰσχύει. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ἐφήρμοζον τοῦτο ἁπλῶς (ἀπολύτως) εἰς πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν λέγονται ἁπλῶς (ἀπολύτως).

9. Ἐὰν δὲ ἡ ἁρμονία εἶναι φωνή τις καὶ ἂν ἡ φωνὴ (ὁ ἦχος) και ἡ ἀκοὴ εἶναι καθ' ἕνα τρόπον ἓν (καὶ κατ' ἄλλον τρόπον δὲν εἶναι ἕν) [4], καὶ ἂν ἔτι ἡ συμφωνία εἶναι μερῶν ἀναφορά, κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι ἀναφορὰ μερῶν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μηδενίζει τὴν ἀκοὴν πᾶσα ὑπερβολὴ τοῦ ὀξέος καὶ τοῦ βαρέος, ὁμοίως δὲ ἡ τῶν χυμῶν μηδενίζει τὴν γεῦσιν, καὶ τὴν ὄψιν μηδενίζουσι τὰ ὑπερβολικῶς λαμπρὰ ἢ σκοτεινὰ χρώματα, καὶ τὴν ὄσφρησιν αἱ ἰσχυραὶ ὀσμαί, εἴτε γλυκεῖαι εἴτε ἀηδεῖς, διότι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀναφορά τις [5]. Διὰ τοῦτο τὰ πράγματα εἶναι εὐάρεστα, ὅταν καθαρὰ ὄντα καὶ ἀμιγῆ ἀνάγωνται εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς ἀναλογίαν, ὡς λ.χ. τὸ ὀξὺ καὶ τὸ γλυκὺ ἢ τὸ ἁλμυρὸν

---

1) Ἡ ἐνέργεια.

2) Ἡ δύναμις τοῦ ἑνὸς δὲν εἶναι ἀναγκαίως συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ ἄλλου. Τὸ ἓν δύναται νὰ διατηρῇ τὴν δύναμίν του καὶ τὸ ἄλλο ὄχι. Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ ἑνὸς εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ ἄλλου.

3) Ἴσως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πρωταγόρας.

4) Ἐνεργείᾳ ὄντα εἶναι ἕν, δυνάμει ὅμως ὄντα εἶναι διάφορα.

5) Καὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ αἴσθησις εἰμὴ ἀναφορὰ καὶ σχέσις τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως, ἐὰν δὲ ὁ εἷς τῶν ὅρων τούτων πάθῃ ἢ ἐκλείψῃ, συμπάσχει ἢ συνεκλείπει τὸ ὅλον, ἡ ἀναφορά.

καὶ εἰς τὴν ἁφὴν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν· τότε μόνον ταῦτα εἶναι εὐάρεστα. Ἐν γένει δὲ τὸ μῖγμα εἶναι ἡ συμφωνία μᾶλλον παρὰ τὸ ὀξὺ ἢ τὸ βαρὺ μόνα. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ ἀναφορὰ αὐτῶν. Πᾶσα δὲ ὑπερβολὴ προξενεῖ ἄλγος ἢ καταστρέφει τὸ ὄργανον.

10. Ἑκάστη λοιπὸν τῶν αἰσθήσεων εἶναι αἴσθησις τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ὑπάρχει εἰς τὸ αἰσθητήριον αὐτῆς ὡς τοιοῦτον καὶ διακρίνει τὰς διαφόρους ποιότητας τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Λ. χ. ἡ ὄψις κρίνει τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν (1) ἡ δὲ γεῦσις τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν· οὕτω δὲ καὶ αἱ ἄλλαι. Ἐπειδὴ δὲ διακρίνομεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ γλυκὺ (2) καὶ ἑκάστην τῶν αἰσθητῶν ποιοτήτων διὰ τῆς σχέσεώς της πρὸς μερικὴν αἴσθησιν, διὰ τίνος ἄρά γε μέσου αἰσθανόμεθα καὶ ὅτι διαφέρουσιν ἀλλήλων αὗται αἱ αἰσθηταὶ ἰδιότητες; Ἀναγκαίως διά τινος αἰσθήσεως, διότι ταῦτα εἶναι αἰσθητά (3).

11. Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ σὰρξ τὸ ἔσχατον ὄργανον τῆς αἰσθήσεως. Διότι ἄλλως τὸ κρῖνον ὑποκείμενον ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ διακρίνῃ ἀντικείμενόν τι θίγον αὐτό (4). Ἀλλ' οὔτε πάλιν διὰ κεχωρισμένων αἰσθήσεων δύναταί τις νὰ κρίνῃ, ὅτι τὸ γλυκὺ (ὁ χυμὸς) εἶναι διάφορον τοῦ λευκοῦ

---

1) Κρίνει ὁμοειδῆ, ἤτοι χρώματα, ὅπως καὶ ἡ γεῦσις πάλιν ὁμοειδῆ, ἤτοι χυμούς.

2) Ταῦτα εἶναι ἑτεροειδῆ. Τὸ λευκὸν γνωρίζει ἡ ὄψις, οὐχὶ ἡ γεῦσις, ἥτις πάλιν μόνον τὸ γλυκὺ γνωρίζει. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἄλλο τί, ἵνα συγκρίνῃ καὶ διακρίνῃ τὰς ἑτεροειδεῖς ἀντιλήψεις. Τοῦτο δὲ τὸ κρῖνον εἶναι ἡ κοινὴ ἐσωτερικὴ αἴσθησις κατ' Ἀριστοτέλην.

3) Αἱ ἀναφοραὶ ὅπως καὶ αἱ διαφοραὶ τῶν αἰσθητῶν δὲν εἶναι αἰσθηταὶ καὶ μόνον τὸ πνεῦμα συλλαμβάνει αὐτάς. Ἂν λ. χ. πολλαὶ ἀντιλήψεις ἀποτελῶσιν ἑνότητα, ἂν ἡ μία εἶναι αἴτιον καὶ ἡ ἄλλη ἀποτέλεσμα, ἡ ἑνότης καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰτιότητος εἶναι μόνον πρὸς τὴν συνείδησιν, ἡ δὲ αἴσθησις εἶναι ὅλως ξένη πρὸς αὐτάς.

4) Ἀλλὰ πῶς νὰ κρίνῃ ἡ ἁφὴ τὸ χρῶμα καὶ τὸν ἦχον; Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ ἄλλα ὄργανα εἶναι τὰ ἔσχατα αἰσθητήρια. Ταῦτα μεσολαβοῦσιν. Ἔσχατον μόνον εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις.

(χρώματος) ἀλλὰ πρέπει καὶ αἱ δύο αὗται ἰδιότητες νὰ εἶναι φανεραὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν αἴσθησιν. Διότι ἄλλως θὰ ἦτο ὡς ἐὰν ἐγὼ μὲν ᾐσθανόμην τὸ ἓν πρᾶγμα, σὺ δὲ τὸ ἄλλο, καὶ οὕτω θὰ ἐγίνετο φανερὸν ὅτι ταῦτα εἶναι διάφορα. Ἄρα πρέπει μία μόνη δύναμις νὰ λέγῃ ὅτι ταῦτα εἶναι διάφορα· διότι τὸ γλυκὺ εἶναι πράγματι διάφορον ἀπὸ τὸ λευκόν. Λέγει ἄρα τοῦτο ἡ αὐτὴ δύναμις, ὥστε ὅπως τὸ λέγει, οὕτω τὸ νοεῖ καὶ τὸ αἰσθάνεται.

12. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατὸν μὲ χωρισμένας αἰσθήσεις νὰ κρίνωμεν χωριστὰ πράγματα εἶναι φανερόν, ὅτι δὲ οὔτε εἰς κεχωρισμένον χρόνον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν εἶναι φανερὸν ἐκ τούτων. Διότι ὅπως τὸ αὐτὸ ὂν [1] ἐν ἡμῖν λέγει ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι διάφορα, οὕτω λέγει [2] ὅτι τὸ ἓν εἶναι διάφορον τοῦ ἄλλου καθ' ἣν στιγμὴν (ὅτε) λέγει ὅτι εἶναι διάφορον. Τὸ δὲ **ὅτε** δὲν λαμβάνω ἐδῶ κατὰ συμβεβηκός, ἐννοῶ δηλ. ὅτι τὸ τώρα λ.χ. ἐν τῇ φράσει: λέγω τώρα ὅτι εἶναι διάφορον, δὲν λέγω, ὅτι **τώρα** ὅτε ὁμιλῶ εἶναι διάφορον, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐφαρμόζεται εἰς τὸ πρᾶγμα, λέγω δηλ. τώρα καὶ ἅμα λέγω ὅτι τώρα εἶναι αὐτὰ διάφορα, λέγω ἄρα ὅτι συνάμα ὑπάρχουσι ταῦτα. Ὥστε τὰ δύο εἶναι ἀχώριστα καὶ εἰς ἀχώριστον χρόνον [3].

13. Ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ λαμβάνῃ συγχρόνως ἐναντίας κινήσεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα [4] καθ' ὃ ὂν ἀδιαίρετον καὶ εἰς χρόνον ἀδιαίρετον. Διότι, ἐὰν τὸ γλυκὺ κινῇ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν νόησιν κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τὸ πικρὸν τὰς κινεῖ κατ' ἐναντίον [5] καὶ τὸ λευκὸν κατ' ἄλλον διάφορον τρόπον. Εἶναι λοιπὸν τὸ

---

1) Ἡ κρίνουσα αἴσθησις ἢ δύναμις.

2) Λ. χ. περὶ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ γλυκέος.

3) Ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος σχετικῶς πρὸς τὰς εἰδικὰς αἰσθήσεις καὶ πρὸς τὸν χρόνον. Ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαιρέτῳ στιγμῇ διακρίνει καὶ κρίνει τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις.

4) Ἡ οὐσία δέχεται τὰ ἐναντία δυνάμει, οὐχὶ ὅμως συγχρόνως (ἐνεργείᾳ).

5) Διότι τὸ πικρὸν εἶναι ἐναντίον τοῦ γλυκέος, ἐνῷ τὸ λευκὸν εἶναι ἁπλῶς διάφορον.

κρῖνον ἀριθμητικῶς ἀδιαίρετον ἅμα καὶ ἀχώριστον (1), ἀλλὰ κεχωρισμένον κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεώς του(2). Τότε δύναται κατά τινα τρόπον ὡς διαιρετὸν νὰ αἰσθάνηται τὰ διῃρημένα (3) καὶ κατ' ἄλλον ὡς ἀδιαίρετον νὰ αἰσθάνηται τὰ ἀδιαίρετα, διότι κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν εἶναι διαιρετόν, κατὰ δὲ τὸν τόπον καὶ τὸν ἀριθμὸν εἶναι ἀδιαίρετον (4)· ἢ δὲν εἶναι δυνατὸν τοῦτο; Διότι δυνάμει (5) τὸ αὐτὸ καὶ ἀδιαίρετον πρᾶγμα δύναται νὰ περιέχῃ ἐναντίας ἰδιότητας, κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὅμως ὄχι, ἀλλά, ὅταν εἶναι ἐνεργείᾳ, γίνεται διαιρετὸν (χωρίζεται) καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι λευκὸν ἅμα καὶ μέλαν. Ὥστε λοιπὸν οὔτε τὰ αἰσθητὰ εἴδη (τοῦ μέλανος καὶ τοῦ λευκοῦ) δύνανται νὰ πάσχωσι τὰ ἐναντία ταῦτα, ἂν ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις εἶναι τοιαῦτα εἴδη.

15. Ἀλλ' ἐνταῦθα συμβαίνει μᾶλλον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν στιγμὴν (σημεῖον), ὡς καλοῦσί τινες αὐτήν, ἥτις εἶναι ἀδιαίρετος καθ' ὅσον εἶναι μία καὶ διαιρετὴ καθ' ὅσον εἶναι δύο (6). Καθὸ λοιπὸν ἀδιαίρετος ἡ κρίνουσα ἀρχὴ εἶναι μία καὶ σύγχρονος μὲ τὴν αἴσθησιν, καθὸ δὲ διαιρετὴ δὲν εἶναι ἕν, διότι τὸ αὐτὸ σημεῖον μεταχειρίζεται δὶς (7) καὶ συγχρόνως. Καθ' ὅσον λοιπὸν μεταχειρίζε-

---

1) Εἶναι δηλ. ἕν.

2) Εἶναι διαιρετόν, καθ' ὅσον δύναται νὰ γινώσκῃ συγχρόνως πολλὰς ἀντιλήψεις, ἃς συγκρίνει μεταξύ των.

3) Τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις.

4) Καθ' ἣν στιγμὴν τὰς ἑνώνει.

5) Ἢ καθὸ ὕλη.

6) Τὸ σημεῖον εἶναι δύο καὶ ἄρα διαιρετόν, διότι ὂν ἐν τῷ ἄκρῳ μιᾶς γραμμῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἀρχὴ ἄλλης· ἢ ἄλλως τὸ σημεῖον, ὡς κέντρον κύκλου, εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος πασῶν τῶν ἀκτίνων, αἵτινες ἄγονται ἀπὸ τοῦ κέντρου εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ τἀνάπαλιν.

7) Ἡ κυρία καὶ πρώτη αἴσθησις, ἑνιαῖον κέντρον πάντων τῶν αἰσθημάτων, δέχεται τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις διὰ τῶν 5 αἰσθητηρίων καὶ συγκρίνει καὶ διακρίνει αὐτάς. Διὰ ταύτης λοιπὸν αἰσθανόμεθα καὶ ὅτι ὁρῶμεν διὰ τῆς ὄψεως καὶ ὅτι ἀκούομεν διὰ τῆς ἀκοῆς, διότι διὰ τῆς δυνάμεως, δι' ἧς αἰσθανόμεθα τὰς διαφορὰς τῶν ἐνεργειῶν, διὰ ταύτης αἰσθανόμεθα καὶ αὐτὰς τὰς ἐνεργείας.

ται τὸ ἄκρον (τῆς συναντήσεως) ὡς δύο, διακρίνει δύο πράγματα, καὶ ταῦτα εἶναι κεχωρισμένα πρὸς αὐτὴν ὡς κεχωρισμένην δύναμιν (1). Ἀλλά, καθ' ὅσον θεωρεῖ τὸ σημεῖον ὡς ἕν, αὕτη κρίνει μεμονωμένως καὶ συγχρόνως μὲ τὴν αἴσθησιν. Περὶ τῆς ἀρχῆς λοιπόν, καθ' ἣν λέγομεν ὅτι τὸ ζῷον εἶναι αἰσθητικόν, ἀρκοῦσιν οἱ ῥηθέντες προσδιορισμοί (2).

---

1) Καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ θεωρεῖ τὸ ἑνιαῖον τοῦτο πρᾶγμα ἐκ δυο ἀπόψεων, ὡς ἀρχὴν καὶ τέλος, ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον διάφορον τῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ καθ' ὅσον τὸ θεωρεῖ ὡς ἓν ἀντικείμενον, ἄνευ διαφορῶν, συμπίπτει μὲ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀντιλήψεως.

2) Τὸ αἴσθημα λοιπὸν εἶναι καὶ ἀποτελεῖται καθ' ὅσον ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ τίθενται ὡς ἕν. Τὸ ὁρᾶν, ἀκούειν κλπ. εἶναι μία ἐνέργεια, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἄμεσον ὕπαρξιν εἶναι διαφορὰ δύο στοιχείων. Ὑπάρχει ἓν σῶμα, ὅπερ λ. χ. ἠχεῖ, καὶ ἓν ὑποκείμενον, ὅπερ ἀκούει· ἡ ὕπαρξις λοιπὸν εἶναι διπλῆ, ἀλλὰ ἡ ἀκοὴ εἶναι ἓν καὶ εἶναι μία μόνη ἐνέργεια ἀμφοτέρων. Ὁμοίως ἔχω τὸ αἴσθημα τοῦ σκληροῦ, τοῦ ἐρυθροῦ τ. ἑ.· τὸ αἴσθημά μου εἶναι σκληρὸν ἐρυθρόν. Εὑρίσκω ἐμαυτὸν οὕτω διωρισμένον. Καίτοι ἡ σκέψις λέγει ὀρθῶς ὅτι ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχει ἐρυθρὸν σκληρὸν πρᾶγμα καὶ ὅτι τοῦτο καὶ ὁ δάκτυλός μου εἶναι δύο διάφορα, ἀλλ' εἶναι καὶ ἕν· ὁ ὀφθαλμός μου, ἡ ὅρασίς μου εἶναι ἐρυθρὰ καὶ τὸ πρᾶγμα. Τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ταυτότητα ταύτην ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστ. καὶ ἐπιμένει εἰς αὐτήν. Τῷ ὄντι ἡ αἴσθησις εἶναι μορφὴ ταυτότητος, εἶναι ἡ κατάλυσις τῆς διακρίσεως, τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Τὸ ἁπλοῦν, ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ἢ τὸ ἐγὼ αἰσθανόμενον εἶναι ἑνότης διαφορῶν ἢ ἐν ταῖς διαφοραῖς. (Ἐγέλου Ἱστορία τῆς Φιλοσ. σελ. 382 ἐκδ. 1833.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ φαντασίας.— Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις διαφέρουσιν ἀλλήλων.— Πλάναι ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων. — Διαφοραὶ φαντασίας ἀπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων, αἰσθήσεως, ἐπιστήμης, νοῦ, δόξης.— Φύσις τῆς φαντασίας.— Ἀναφοραὶ αὐτῆς πρὸς τὴν αἴσθησιν.

---

1. Ἐπειδὴ τὴν ψυχὴν ὁρίζουσι κυρίως διὰ δύο διαφόρων χαρακτηριστικῶν, ἤτοι διὰ τῆς τοπικῆς κινήσεως καὶ ἐξ ἄλλου διὰ τῆς νοήσεως, τῆς κρίσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως, νομίζεται ὅτι καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ φρονεῖν εἶναι εἶδός τι αἰσθήσεως, διότι καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας ἐνεργείας ἡ ψυχὴ κρίνει καὶ γινώσκει τι ἐκ τῶν ὄντων. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲ ἔλεγον ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ ἡ νόησις καὶ ἡ αἴσθησις. Οὕτως ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶπεν ὅτι, «Ὅταν εἶναι παρόν (τὸ πρᾶγμα), αὐξάνεται ἡ φρόνησις τῶν ἀνθρώπων» καὶ ἀλλαχοῦ «Ἐκ τούτου συμβαίνει εἰς αὐτοὺς πάντοτε νὰ σκέπτωνται περὶ πραγμάτων διαφόρων». Τὸ αὐτὸ δηλοῦσι καὶ τὰ τοῦ Ὁμήρου «Τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς».

2. Πάντες δῆλα δὴ οὗτοι ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι ἡ νόησις εἶναι σωματικόν τι καθὼς ἡ αἴσθησις, καὶ ὅτι τὸ ὅμοιον αἰσθάνεται καὶ νοεῖ τὸ ὅμοιον, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ταύτης. Καὶ ὅμως οὗτοι ἔπρεπε συγχρόνως νὰ εἴπωσι καὶ πῶς ἀπατᾶται ἡ ψυχή (1), διότι ἡ ἀπάτη εἶναι συνηθεστέρα εἰς τὰ ζῷα, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν περισσότερον χρόνον εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀπάτῃ. Δι' ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἢ πρέπει, καθὼς λέγουσί τινες, πάντα ὅσα φαίνονται, νὰ εἶναι ἀληθῆ ἢ πρέπει ἄλλως ἡ θίξις τῶν ανο-

---

1) Ὤφειλον νὰ μὴ εἴπωσι μόνον πῶς ἡ ψυχὴ γινώσκει, θίγουσα τὸ ὅμοιον, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐξαπατᾶται.

μοίου νὰ εἶναι ἡ ἀπάτη, διότι αὕτη εἶναι ἡ γνώμη ἡ ἐναντία πρὸς τὸ ὅτι τὸ ὅμοιον γνωρίζει τὸ ὅμοιον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καὶ ἡ ἀπάτη καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἐναντίων εἶναι ἡ αὐτή (1).

3. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις, εἶναι φανερόν· διότι τῆς μὲν αἰσθήσεως μετέχουσι πάντα τὰ ζῷα, τῆς δὲ νοήσεως ὀλίγα (2) μόνον. Ἀλλ' οὔτε κατὰ τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν αἴσθησιν ἡ νόησις, ἐν ᾗ διορίζονται τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ μὴ ὀρθόν, καὶ ἡ μὲν ὀρθὴ νόησις εἶναι φρόνησις καὶ ἐπιστήμη καὶ ἀληθὴς δόξα (3), ἡ δὲ μὴ ὀρθὴ νόησις τὰ ἐναντία τούτων. Δῆλα δὴ ἡ μὲν αἴσθησις, ὅταν αἰσθάνηται τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, εἶναι πάντοτε ἀληθὴς καὶ ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῷα, ἀλλὰ δύναταί τις νὰ διανοῆται καὶ ψευδῶς καὶ ἡ δύναμις αὕτη, ἡ διάνοια, δὲν ὑπάρχει εἰς κανὲν ζῷον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ λόγος.

4. Καὶ ἡ φαντασία δὲ εἶναι διάφορος καὶ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, καὶ δὲν γίνεται μὲν ἄνευ αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ αὐτῆς (τῆς φαντασίας) δὲν ὑπάρχει σύλληψις.(4) Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ φαντασία καὶ ἡ σύλληψις διαφέρουσι. Διότι τὸ πάθος τοῦτο, ἡ φαντασία, ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, καί, ὅταν θέλωμεν, δυνάμεθα νὰ φανταζώμεθα (διότι δυνάμεθα ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ν' ἀνακαλέσωμεν οἱονδήποτε ἀντικείμενον, καθὼς μεταχειρίζονται εἰκόνας εἰς τὴν μνημονικὴν τέχνην). Ἀλλὰ νὰ δοξάζωμεν (5) δὲν

---

1) Ἐπειδὴ τὰ ἐναντία εἶναι ἀχώριστα, ὁ γινώσκων τὸ ἓν αὐτῶν γινώσκει καὶ τὸ ἄλλο, καὶ ὁ ἀπατώμενος περὶ τοῦ ἑνὸς ἀπατᾶται καὶ περὶ τοῦ ἄλλου.

2) Οἱ ἄνθρωποι μόνοι καὶ ἐκ τούτων οὐχὶ πάντες ἔχουσι νόησιν.

3) Τοῦ νοεῖν εἴδη εἶναι α') φρόνησις, ὅταν ἔχῃ ἀντικείμενον πρακτικὸν σκοπόν· β') ἐπιστήμη, ὅταν ἡ νόησις εἶναι θεωρητικὴ καὶ τὸ συμπέρασμα ἀποδεικτόν· γ') δόξα ἀληθής, ὅταν τὸ συμπέρασμα (ἡ κρίσις) εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ δὲν προκύπτει δι' ἐπιστημονικῆς πορείας ἢ δὲν εἶναι ἀποδεικτόν.

4) Ὑπόληψιν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἴδη τῆς ὑπολήψεως εἶναι ἐπιστήμη, δόξα, φρόνησις καὶ τὰ ἐναντία αὐτῶν.

5) Νὰ φέρωμεν κρίσιν ἐπὶ ἀντιλήψεως.

ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, διότι ἀναγκαίως πᾶσα δόξα (γνώμη) εἶναι ἢ ψευδὴς ἢ ἀληθής (1). Προσέτι δέ, ὅταν ἡ δόξα ἡμῶν ἀναφέρηται εἴς τι δεινὸν ἢ φοβερόν, εὐθὺς συμπάσχομεν, ὁμοίως δὲ συμπάσχομεν καὶ ὅταν συλλάβωμεν θαρραλέον τι. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν εὑρισκόμεθα οὕτως, ὡς ἐὰν βλέπωμεν ἔν τινι ζωγραφίᾳ πράγματα φοβερὰ ἢ θαρραλέα.

5. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπολήψεως διαφοραί, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ φρόνησις καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀλλὰ περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν ἀλλαχοῦ. Περὶ δὲ τῆς νοήσεως, ἐπειδὴ εἶναι διάφορος τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἔν τινι σημασίᾳ φαίνεται ὅτι εἶναι φαντασία, κατ' ἄλλην δὲ σύλληψις, πρῶτον θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ φαντασίας καὶ ἔπειτα περὶ τῆς συλλήψεως.

6. Ἐὰν ἡ φαντασία εἶναι ἡ δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας λέγομεν ὅτι φάντασμά τι (εἰκὼν) μᾶς ἐμφανίζεται, καὶ ἂν τοῦτο λέγωμεν οὐχὶ μεταφορικῶς, τότε ἡ φαντασία εἶναι μία δύναμις ἢ μία ἕξις ἐξ ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων κρίνομεν καὶ γινώσκομεν τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψευδές. Τοιαῦται δὲ δυνάμεις εἶναι ἡ αἴσθησις, ἡ δόξα, ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ νοῦς. Ὅτι δὲ ἡ φαντασία δὲν εἶναι αἴσθησις, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἑπομένων. Ἡ αἴσθησις δηλ. εἶναι ἢ δύναμις ἢ ἐνέργεια, ὡς ἡ ὄψις καὶ ἡ ὅρασις. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τις ἐκ τούτων τῶν ὅρων λειτουργεῖ ἡ φαντασία. Τοιαῦτα εἶναι τὰ φαντάσματα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν κατὰ τοὺς ὕπνους (ὄνειρα) (2). Ἔπειτα ἡ αἴσθησις εἶναι πάντοτε παροῦσα, ἡ φαντασία ὅμως οὐχί. Ἐὰν δὲ ἡ φαντασία ἦτο τὸ αὐτὸ μὲ τὴν κατ' ἐνέργειαν αἴσθησιν, τότε θὰ ὑπῆρχεν εἰς πάντα τὰ ζῷα, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἀληθὲς τοῦτο· π. χ. δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν μύρμηκα, εἰς τὴν μέλισ-

1) Ἡ φαντασία εἶναι ἐλευθέρα εἰς τὴν μόρφωσιν εἰκόνων, ἡ κρίσις ὅμως δὲν εἶναι αὐθαίρετος. Δι' ὃ ἡ κρίσις εἶναι ἀναγκαίως ἀληθὴς ἢ ψευδής, ὀφείλει δὲ νὰ εἶναι ἀληθής.

2) Δὲν ὑπάρχει δύναμις, διότι βλέπομεν ὑπνώττοντες τὴν εἰκόνα, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐνεργείᾳ ὄψις ὑπάρχει, διότι κοιμώμεθα.

σαν ἢ εἰς τὸν σκώληκα. Προσέτι αἱ μὲν αἰσθήσεις εἶναι πάντοτε ἀληθεῖς, τὰ δὲ φαντάσματα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ψευδῆ. Ἔπειτα, ὅταν ἡ κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις ἡμῶν εἶναι ἀκριβὴς ὡς πρὸς τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον, δὲν λέγομεν ὅτι φανταζόμεθα, ὅτι τοῦτο εἶναι λ. χ. ἄνθρωπος, ἀλλὰ οὕτω λέγομεν μόνον ὅταν δὲν αἰσθανώμεθα σαφῶς· τότε ἡ αἴσθησις δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής. Καὶ προσέτι, ὡς καὶ πρότερον εἴπομεν, αἱ εἰκόνες μᾶς ἐμφανίζονται, καὶ ὅταν κλείωμεν τὰ ὄμματα.

8. Ἀλλὰ προσέτι ἡ φαντασία δὲν εἶναι οὔτε ἐκ τῶν πάντοτε ἀληθευουσῶν δυνάμεων, οἷαι εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἢ ὁ νοῦς· διότι ἡ φαντασία δύναται νὰ εἶναι καὶ ψευδής· λείπεται λοιπὸν νὰ ἴδωμεν ἂν εἶναι δόξα, διότι γίνεται καὶ δόξα ἀληθὴς καὶ δόξα ψευδής. Ἀλλὰ τὴν δόξαν (γνώμην) παρακολουθεῖ ἡ πίστις, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἔχων τις μίαν γνώμην νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς τὴν γνώμην του. Ἀλλὰ πίστις δὲν ὑπάρχει εἰς κανὲν τῶν κατωτέρων ζῴων, ἐνῷ φαντασία ὑπάρχει εἰς πολλά. [Προσέτι, ἂν εἰς πᾶσαν δόξαν ἀκολουθῇ ἡ πίστις, εἰς τὴν πίστιν ἀκολουθεῖ ἡ πεποίθησις καὶ εἰς τὴν πεποίθησιν παρακολουθεῖ ὁ λόγος· ἀλλ' ὅμως εἴς τινα τῶν ζῴων ὑπάρχει ἡ φαντασία, οὐχὶ ὅμως ὁ λόγος].

9. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ φαντασία δὲν εἶναι οὔτε δόξα ἡνωμένη μετ' αἰσθήσεως οὔτε δόξα (ἐρχομένη) διὰ τῆς αἰσθήσεως, οὔτε συμπλοκὴ δόξης καὶ αἰσθήσεως ([1]). Καὶ διὰ ταῦτα εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ δόξα δὲν εἶναι δόξα ἄλλου πράγματος εἰμὴ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τῆς αἰσθήσεως ἀντικείμενον, θέλω νὰ εἴπω λ.χ. ὅτι ἡ φαντασία τοῦ λευκοῦ εἶναι ἡ συμπλοκὴ δόξης τοῦ λευκοῦ καὶ αἰσθήσεως τοῦ λευκοῦ, ἀλλ' οὐχὶ συμπλοκὴ δόξης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἰσθήσεως τοῦ λευκοῦ. Ἡ φαντασία οὕτως εἶναι δόξα περὶ ἐκείνου, ὅπερ αἰσθάνεταί τις οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός ([2]).

---

1) Ἀναιρεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, λέγοντος ὅτι, ὅταν αἰσθανώμεθά τι καὶ προσέτι ἔχωμεν τὴν δόξαν ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, τότε αὐτὸ εἶναι ἡ φαντασία.

2) Πρέπει ἄρα ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα νὰ συμφωνῶσι καὶ νὰ μὴ ἀντιμάχωνται, ἵνα ἑνωθῶσι καὶ ἀποτελέσωσι τὴν φαντασίαν, ἀλλ' ἂν ἡ μία ἀληθεύῃ

10. Ἀλλὰ πάλιν ἔχομεν καὶ εἰκόνας ψευδεῖς πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων συγχρόνως ἔχομεν ἀληθῆ σύλληψιν, π. χ. φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ἔχων ἑνὸς ποδὸς διάμετρον, ἀλλ' ὅμως πιστεύεται ὅτι εἶναι μεγαλύτερος τῆς γῆς. Δέον λοιπὸν ἢ νὰ βάλῃ τις κατὰ μέρος τὴν ἀληθῆ γνώμην του ἣν εἶχε περὶ τοῦ πράγματος (χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ μεταβληθῇ καὶ χωρὶς οὗτος νὰ λησμονήσῃ τὴν γνώμην του ἢ νὰ μεταβάλῃ αὐτὴν) ἢ ἂν τὴν ἔχῃ ἀκόμη, ἀναγκαίως ἡ αὐτὴ γνώμη εἶναι ἀληθὴς ἅμα καὶ ψευδής [1]. Ἀλλὰ ψευδὴς θὰ ἐγίνετο γνώμη τις, ὅτε ἀπαρατηρήτως ἤθελε μεταβληθῇ τὸ πρᾶγμα [2]. Ἡ φαντασία λοιπὸν δὲν εἶναι οὔτε μία τῶν εἰρημένων δυνάμεων, οὔτε ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖται.

11. Ἀλλ' ἐπειδὴ δύναται πρᾶγμά τι κινηθὲν νὰ κινήσῃ ἄλλο, ἡ δὲ φαντασία φαίνεται ὅτι εἶναι κίνησίς τις, ἥτις δὲν γίνεται ἄνευ αἰσθήσεως, ἀλλὰ μόνον εἰς ὄντα αἰσθανόμενα καὶ πρὸς πράγματα τῶν ὁποίων δύναται νὰ γίνῃ αἴσθησις, καὶ ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κίνησις μόνον ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αἰσθήσεως, ἡ κίνησις δὲ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἴση μὲ τὴν δύναμιν τῆς αἰσθήσεως, διὰ τοῦτο ἡ φαντασία, δύναταί τις εἰπεῖν, εἶναι κίνησις, ἥτις οὔτε ἄνευ αἰσθήσεως οὔτε εἰς μὴ αἰσθανόμενα ὄντα δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Προσέτι πολλὰ δύναται νὰ πράξῃ καὶ νὰ πάθῃ διὰ ταύτην τὸ ὑποκείμενον τὸ ἔχον αὐτήν, καὶ τέλος αὕτη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἀληθὴς καὶ ψευδής.

12. Τοῦτο [3] δὲ συμβαίνει διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Τὸ αἴσθημα

καὶ ἡ ἄλλη ψεύδηται, ὡς ἐν τῷ παρατιθεμένῳ παραδείγματι τοῦ ἡλίου, ἀδύνατον νὰ συμπλακῶσιν εἰς μίαν φαντασίαν.

1) Ὅπερ ἀδύνατον.

2) Ἀνάγκη ἢ νὰ ἀποβάλῃ τις τὴν ἀληθινὴν δόξαν περὶ ἡλίου, ἢ φυλάττων αὐτὴν νὰ ἀμελῇ τῆς αἰσθήσεως. Ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποβάλῃ τὴν δόξαν, ἐνῷ καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν μετεβλήθη, ἀλλὰ διατηρεῖται καὶ αὐτὸ ὁμοίως, ὡς καὶ ὁ δοξάζων· οὔτε πάλιν φυλάττων τὴν δόξαν δύναται νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν φαντασίαν, ὅτι εἶναι ποδιαῖος ὁ ἥλιος.

3) Τὸ νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς ἡ φαντασία.

τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἰδιάζουσιν εἰς ἑκάστην τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἀληθὲς ἢ ἔχει ὀλίγιστον τὸ ψεῦδος. Δεύτερον· τὸ αἴσθημα δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ συμβεβηκός, καὶ τότε δύναται νὰ ψεύδηται (νὰ πλανᾶται). Ὅτι π. χ. πρᾶγμά τι εἶναι λευκὸν ἀληθεύει, ἂν ὅμως προστεθῇ, ὅτι τὸ λευκὸν ἀντικείμενον εἶναι τοῦτο ἢ ἄλλο τι πρᾶγμα, γεννᾶται ἀπάτη. Τρίτον· πλάνη γεννᾶται ἐπὶ τῶν κοινῶν ἰδιοτήτων εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰ συμβεβηκότα, ἐν οἷς περιέχονται ἰδιαίτεραι ἰδιότητες, ἐννοῶ π. χ. κίνησιν καὶ μέγεθος, τὰ ὁποῖα εἶναι συμβεβηκότα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, καὶ ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα πρὸ πάντων εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ τις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως.

13. Ἀλλ᾽ ἡ κίνησις ἡ γινομένη ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αἰσθήσεως θὰ διαφέρῃ κατὰ τὰ τρία ταῦτα εἴδη αἰσθήσεως (τὰ ἑξῆς). Ἡ μὲν πρώτη κίνησις ἡ προερχομένη ἐκ τῆς αἰσθήσεως [1] παρούσης εἶναι ἀληθής· αἱ δὲ ἄλλαι δύο, εἴτε παρὸν εἶναι τὸ αἰσθητὸν εἴτε ὄχι, δύνανται νὰ εἶναι ψευδεῖς, ἀλλὰ μάλιστα ὅταν τὸ αἰσθητὸν εἶναι μακράν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ φαντασία οὐδὲν ἄλλο περιέχῃ παρὰ τὰ εἰρημένα, καὶ ἂν εἶναι αὕτη ὅ,τι ἐλέχθη, δύναται νὰ ὁρισθῇ, ὅτι ἡ φαντασία εἶναι κίνησις γινομένη (ἐν τῇ ψυχῇ) ὑπὸ τῆς ἐνεργείᾳ αἰσθήσεως.

14. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὄψις εἶναι ἡ κατ᾽ ἐξοχὴν αἴσθησις, διὸ ἡ φαντασία ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἐκ τοῦ φάους (φωτός), διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴδωμεν ἄνευ φωτός.

15. Καὶ ἐπειδὴ αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας ἐμμένουσιν (ἐν τῇ ψυχῇ) καὶ εἶναι ὅμοιαι μὲ τὰ αἰσθήματα, πολλὰ ἕνεκεν αὐτῶν πράττουσι τὰ ζῷα, ἄλλα μὲν διότι δὲν ἔχουσι νοῦν, π. χ. τὰ κατώτερα ζῷα, ἄλλα δέ, ὡς οἱ ἄνθρωποι, διότι ἐνίοτε ἐπισκοτίζεται ὁ νοῦς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πάθους, ἢ τῶν νόσων ἢ τοῦ ὕπνου. Περὶ τῆς φαν-

---

1) Τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἰδιαζόντων εἰς ἕκαστον, ὡς λ. χ. τὸ φῶς εἶναι ἴδιον τῆς ὄψεως.

τασίας λοιπὸν τί εἶναι καὶ διὰ τί εἶναι αὕτη ἃς ἀρκέσωσι τὰ εἰρημένα.(1)

---

1) Τὰ στάδια τῆς γνώσεως εἶναι τρία: Πρῶτον εἶναι ἡ αἴσθησις, δεύτερον ἡ φαντασία, ἡ δύναμις τῆς χρήσεως εἰκόνων ἀπόντων ἀντικειμένων, καὶ τρίτον ὁ νοῦς. Ἡ φαντάσία προϋποθέτει ἀναγκαίως τὴν αἴσθησιν καὶ ὁ νοῦς τὴν φαντασίαν. Ἡ αἴσθησις χορηγεῖ εἰς τὴν ψυχὴν πληθὺν ἐντυπώσεων καὶ εἰκόνων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ ἀναφέρεται εἰς παρὸν ἀντικείμενον. Ἡ φαντασία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ φυλάττειν καὶ ἀναπλάττειν τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς εἰκόνας, ὅταν τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι πάρόντα. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι ἄνευ τῆς φαντασίας οὔτε μνήμη οὔτε νόησις δύνανται νὰ λειτουργήσωσιν. Ἡ λέξις φαντασία δηλοῖ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸ φάντασμα, ἤτοι τὴν ἐσωτερικὴν εἰκόνα ἀπόντος αἰσθητοῦ ἀντικειμένου. Προσέτι δηλοῖ καὶ τὴν ἐμφάνειαν καὶ τὸ ψευδὲς φάσμα. Ἡ πιστὴ εἰκὼν τοῦ πραγματικοῦ εἶναι τόσον ἀληθής, ὅσον καὶ τὸ αἴσθημα. Οὕτως ἡ φαντασία παρέχει εἰκόνα καὶ φῶς ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Εἶναι δὲ διττή, φαντασία αἰσθητική, ἤτοι ἀναπλαστικὴ τῶν εἰκόνων τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ φαντασία λογιστική, ἤτοι πλαστικὴ ἢ δημιουργική, ἥτις ἀνήκει μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐνῷ τὴν πρώτην ἔχουσι καὶ τὰ κτήνη.

Ἡ φαντασία, ὡς δύναμις δεχομένη ἢ τηροῦσα τὰς εἰκόνας, εἶναι ἡ πηγὴ τῆς μνήμης καὶ τῆς ἀναμνήσεως.—Φαντασία καὶ μνήμη διαφέρουσι κατὰ δύο τινά: α΄) ἡ μνήμη θεωρεῖ τὸ φάντασμα ὡς εἰκόνα, ὡς ἀντίτυπον πράγματός τινος, ἐνῷ ἡ φαντασία θεωρεῖ αὐτὸ ἁπλῶς ὡς εἰκόνα, β΄) ἡ μνήμη θεωρεῖ ὅτι τὸ πρᾶγμα, οὗ ἀντίτυπον εἶναι τὸ φάντασμα, ἔχομεν ἴδει ἢ μάθει, ἀναγνωρίζομεν αὐτὸ ὡς μέρος παρελθούσης ἐμπειρίας.—Ἀνάμνησις εἶναι ἡ βεβουλευμένη καὶ συνειδητὴ ἀναπόλησις τῆς εἰκόνος, ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ συνειρμοῦ τῶν κινήσεων ἢ τῶν στοιχείων. Δυνάμει τοῦ συνειρμοῦ τούτου μία εἰκὼν ἀναπλάττεται ὑπ' ἄλλης πρότερον συνδεθείσης μετ' αὐτῆς. Οἱ νόμοι αὐτοῦ εἶναι 1) ὁ τοῦ ὁμοίου, 2) ὁ τοῦ ἐναντίου, 3) ὁ τοῦ σύνεγγυς ἢ συνεχομένου. Ἡ δημιουργικὴ φαντασία πλάττει εἰκόνας, αἵτινες δὲν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς παρελθούσας ἐμπειρίας ἢ αἰσθήσεις, ἀλλ' ἔχουσι μόνον ἰδανικὴν ἢ ὑποκειμενικὴν ὕπαρξιν. Τοιαῦται εἰκόνες εἶναι καὶ αἱ φαντασίαι καθ' ὕπνους καὶ ἐν παραφροσύνῃ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς καλλιτεχνίας κλπ. Ἡ φαντασία αὕτη χορηγεῖ εἰς τὸν νοῦν γενικὰς εἰκόνας πρὸς σχηματισμὸν γενικῶν ἐννοιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περὶ τοῦ νοῦ. — Ἀναφοραὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως.— Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ νοητὰ ὅ,τι ἡ αἴσθησις πρὸς τὰ αἰσθητά=δεκτικὸς εἰδῶν. Ἀλλ' ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ χωριστὸς τῶν αἰσθητῶν. — Διαφοραὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως.—Λίαν σφοδρὰ αἴσθησις δὲν εἶναι ἀντιληπτή, ὅσῳ ὅμως μᾶλλον νοητὸν τὸ ἀντικείμενον, τόσῳ μᾶλλον καταληπτὸν ὑπὸ τοῦ νοῦ.— Ὁ νοῦς δυνάμει εἶναι τὰ νοητά.— Ὁ νοῦς δύναται νὰ νοῇ ἑαυτόν. (1)

---

1. Περὶ δὲ τοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη γινώσκει καὶ διανοεῖται, εἴτε τὸ μέρος τοῦτο εἶναι χωριστὸν (2) εἴτε δὲν εἶναι χωριστὸν κατὰ μέγεθος (πραγματικῶς) ἀλλὰ κατὰ λόγον (ὑπὸ τῆς νοήσεως), ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τί ἔχει ὡς διακριτικὸν (3) γνώρισμα καὶ πῶς γίνεται ἡ νόησις.

2. Ἂν ἡ νόησις εἶναι καθὼς ἡ αἴσθησις, ἢ εἶναι πάθος τι (4) ὅπερ ἐνεργεῖ τὸ νοητὸν ἀντικείμενον, ἢ εἶναι ἄλλο τι τοιοῦτον.

3. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι ἀπαθὴς μέν (5), ἱκανὴ ὅμως νὰ δέχηται τὸ εἶδος (τῶν ἰδίων ἀντικειμένων) καὶ δυνάμει νὰ εἶναι ὁμοία (μὲ τὸ πρᾶγμα) ἀλλ' οὐχὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ ὅπως ἡ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητά, τοιαύτην σχέσιν πρέπει καὶ ὁ νοῦς νὰ ἔχῃ

---

1) Τὸ παρὸν κεφάλαιον εἶναι τὸ σπουδαιότερον τῆς ὅλης συγγραφῆς.

2) Κατὰ τόπον.

3) Ἀπὸ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς ψυχῆς.

4) Οὐχὶ κυρίως πάθημα, ἀλλὰ προαγωγὴ ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν καὶ τελείωσιν.

5) Οὔτε νὰ ὑφίσταται κυριολεκτικῶς πάθος, οὔτε νὰ ἔχῃ ἴδιον εἶδος, ἀλλὰ νὰ εἶναι δυνάμει πάντα τὰ εἴδη.

πρὸς τὰ νοητά. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ νοῦς, ἐπειδὴ νοεῖ πάντα τὰ ὄντα, εἶναι ἀμιγής (χωριστὸς ἀπὸ τὰ ὄντα), καθὼς λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, ἵνα δεσπόζῃ, τοῦτ' ἔστιν ἵνα γνωρίζῃ αὐτά. Διότι ὁ νοῦς ἐμποδίζει καὶ ἀποκλείει πᾶν στοιχεῖον, ὅπερ εἶναι ξένον καὶ συνεμφανίζεται, ὥστε ἡ φύσις αὐτοῦ οὐδεμία ἄλλη εἶναι εἰμὴ αὕτη, ὅτι δηλ. εἶναι δύναμις ἢ δυνατός (νὰ περιλάβῃ τὰς φύσεις καὶ τὰ εἴδη πάντων τῶν ἄλλων). Ἄρα ὁ ὀνομαζόμενος νοῦς τῆς ψυχῆς (λέγω δὲ νοῦν ἐκεῖνο δι' οὗ ἡ ψυχὴ διανοεῖται καὶ πλάττει συλλήψεις) δὲν εἶναι ἐνεργείᾳ οὐδὲν ἐκ τῶν ὄντων, πρὶν νὰ νοήσῃ αὐτό (1).

4. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι εὔλογον (νὰ δεχθῶμεν) ὅτι εἶναι μεμιγμένος μὲ τὸ σῶμα (2). διότι ἄλλως θὰ ἐλάμβανε ποιότητά τινα, θὰ ἐγίνετο ψυχρὸς ἢ θερμὸς (ὡς σῶμα) ἢ θὰ ἦτο ὄργανόν τι, ὅμοιον μὲ αἰσθητήριον. Ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον εἶναι ὁ νοῦς. Καὶ ὀρθῶς λέγουσιν (3) ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τόπος τῶν εἰδῶν, πλὴν οὔτε ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ εἶναι τοιαύτη, ἀλλὰ μόνον ἡ νοητικὴ ψυχή, οὔτε εἶναι ἐντελεχείᾳ τὰ εἴδη (αἱ ἰδέαι), ἀλλὰ δυνάμει (4).

5. Εἶναι δὲ φανερὸν καὶ ἐκ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ὅτι δὲν εἶναι ὅμοιαι ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς καὶ ἡ τοῦ νοητικοῦ. Διότι ἡ μὲν αἴσθησις δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται τὸ αἰσθητόν, ὅταν τοῦτο ἐνεργῇ σφοδρῶς, λ. χ. οὔτε ἦχον ἀκούει, ὅταν ἠχῶσι μεγάλοι ἦχοι, οὔτε χρώματα βλέπει, ὅταν εἶναι λίαν ζωηρά, οὔτε ὀσμὰς αἰσθάνεται, ὅταν εἶναι λίαν δυναταί. Ἀλλ' ὁ νοῦς, ὅταν νοήσῃ τι σφοδρὰ νοητὸν (βαθὺ νόημα), οὐχὶ

---

1) Ὁ νοῦς μόνον ἀφοῦ νοήσῃ γίνεται ὡς τὰ πράγματα ἃ νοεῖ, ὅπως καὶ ἡ αἴσθησις γίνεται ὡς τὰ αἰσθητά, ὅταν αἰσθανθῇ αὐτά.

2) Μόνον σῶμα μίγνυται μὲ σῶμα.

3) Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία.

4) Μεταφορικῶς λέγεται ἡ ψυχὴ τόπος εἰδῶν, οὐχὶ ὅλη, ἀλλὰ μόνον ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ νοητικὴ δύναμις αὐτῆς, καὶ οὐχὶ διότι ἡ ψυχὴ περιέχει, ἀλλὰ διότι γίνεται τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητά. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναι δυνάμει τὰ νοητὰ (αἱ ἰδέαι), ἐνεργείᾳ δὲ νοῶν ταῦτα νοεῖ ἑαυτόν.

ὀλιγώτερον, ἀλλὰ περισσότερον νοεῖ τὰς μικροτέρας λεπτομερείας. Διότι ἡ μὲν αἰσθητικὴ δύναμις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος, ὁ δὲ νοῦς εἶναι χωριστὸς ἀπὸ τοῦ σώματος [1].

6. Ὅταν δὲ ὁ νοῦς νοῶν γείνῃ ἕκαστον τῶν νοητῶν οὕτως, ὅπως λέγεται ἐπιστήμων ὁ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμων [2], τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὅταν δύναται οὗτος νὰ ἐνεργῇ [3] δι' ἑαυτοῦ μόνου, εἶναι μὲν ὁ νοῦς καὶ τότε κατά τινα τρόπον δυνάμει, ἀλλ' ὄχι ὁμοίως, ὅπως πρὶν νὰ μάθῃ ἢ εὕρῃ τὸ ἀντικείμενον [4], διότι αὐτὸς οὗτος τότε δύναται νὰ νοῇ ἑαυτόν [5].

7. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλο εἶναι αἰσθητόν τι μέγεθος καὶ ἄλλο τὸ εἶδος, ἡ οὐσία τοῦ μεγέθους, ἄλλο ὕδωρ τι αἰσθητὸν καὶ ἄλλο τὸ εἶδος (ἡ φύσις) τοῦ ὕδατος· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα (ἀλλ' οὐχὶ εἰς πάντα, διότι εἴς τινα εἶναι τὰ αὐτά), τὸ εἶδος τῆς σαρκὸς καὶ τὴν αἰσθητὴν σάρκα ἡ ψυχὴ κρίνει ἢ δι' ἄλλου μέρους ἕκαστον χωριστὰ ἢ διὰ τοῦ αὐτοῦ, ἄλλως ὅμως ἔχοντος [6]. Διότι ἡ μὲν σὰρξ

---

1) Δὲν ἔχει ὄργανα εἰδικὰ ὡς ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος.

2) Ὁ ἀμαθὴς εἶναι δυνάμει ἐπιστήμων, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γείνῃ ἐπιστήμων. Ὅταν ὅμως μάθῃ τὴν ἐπιστήμην, κατέχει (ἕξις) αὐτήν, καὶ εἶναι μὲν καὶ τότε δυνάμει, ἀλλ' ὄχι ὅπως πρὶν νὰ μάθῃ. Ὅταν δὲ ἐνεργοποιῇ τὴν ἐπιστήμην ἣν ἔχει (λ. χ. ὁ ἰατρὸς τὴν ἰατρικήν), τότε εἶναι ἐνεργείᾳ ἢ ἐντελεχείᾳ ἐπιστήμων.

3) Τότε δὲν ἔχει ἀνάγκην διδασκαλίας, ἀλλ' ἐξ ἰδίας ἐνεργείας νοεῖ τὰ πράγματα καὶ ἑαυτόν.

4) Πρότερον ἦτο ἁπλῆ δύναμις, πρὶν νὰ νοήσῃ ἦτο μηδέν. Πρὶν νὰ μάθῃ= διδαχθῇ. Πρὶν νὰ εὕρῃ=ἀνακαλύψῃ τι ἐξ ἰδίας ἐνεργείας.

5) Ὁ νοῦς νοήσας ἤδη ἔγεινεν αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα νοεῖ, καὶ τώρα νοῶν αὐτὰ νοεῖ ἑαυτόν.

6) Μία δύναμις διαφόρως διατιθεμένη, ἤτοι ὑπὸ διαφόρους ὅρους δρῶσα, δύναται νὰ γινώσκῃ ὁτὲ μὲν τὸ αἰσθητόν, λ. χ. τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὁτὲ δὲ τὸ καθόλου, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων, τὸ ὕδωρ ἐν γένει. Ἀλλ' εἰς μὲν τὰ φυσικὰ πράγματα ἡ ὕπαρξις τοῦ πράγματος καὶ τὸ εἶδος ἢ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι χωριστά, ἐνῷ εἰς τὰ ἄϋλα, τὰ νοητά, λ. χ. εἰς τὸ ἄπειρον, τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι ἀχώριστα.

αὕτη δὲν ὑπάρχει ἄνευ τῆς ὕλης [1], ἀλλά, ὅπως ἡ σιμότης (τῆς ῥινός) [2], εἶναι τοῦτο τὸ μερικὸν πρᾶγμα εἰς τοῦτο τὸ πρᾶγμα. Διὰ τῆς αἰσθήσεως λοιπὸν ἡ ψυχὴ διακρίνει τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ ἐκείνας τὰς ποιότητας, τῶν ὁποίων ἀναφορὰ καὶ ἕνωσις εἶναι ἡ σάρξ. Τὴν ἔννοιαν (φύσιν) ὅμως τῆς σαρκὸς κρίνει ἢ δι' ἄλλης δυνάμεως, ἥτις εἶναι διάφορος καὶ χωριστὴ [3] ἢ ὅπως κεκλασμένη γραμμὴ ἀναφέρεται πρὸς ἑαυτήν, ὅταν ἐκταθῇ.

8. Τὸ εὐθὺ [4] θεωροῦμεν εἰς τὰ κατ' ἀφαίρεσιν ὄντα (τὰ μαθηματικά), ὅπως τὸ σιμόν, διότι συνδέονται μετὰ τῆς ὑλικῆς συνεχείας (τοῦ σώματος). Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν ἢ τὸ εἶδός τινος, ἐὰν εἶναι διάφορα ἡ ἔννοια τοῦ εὐθέος καὶ τὸ εὐθὺ πρᾶγμα (καὶ εἶναι ὄντως δύο πράγματα), ἄλλη δύναμις κρίνει αὐτήν. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν κρίνει εἰς τὰς δύο περιπτώσεις δι' ἄλλης δυνάμεως ἢ διὰ μιᾶς διαφοροτρόπως διακειμένης. Καὶ ἐν γένει, ὅπως ὑπάρχουσι πράγματα χωριστὰ (ἀφῃρημένα) ἀπὸ τῆς ὕλης, οὕτως εἶναι καὶ τὰ τοῦ νοῦ.

9. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ: ἂν ὁ νοῦς εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἀπαθὴς καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχῃ μὲ οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, καθὼς λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, πῶς δύναται νὰ νοῇ, ἂν ἡ νόησις (τὸ νοεῖν) εἶναι πάθος (πάσχειν) τι; Διότι μόνον καθ' ὅσον ὑπάρχει κοινόν τι μεταξὺ δύο τινῶν φαίνονται, ὅτι τὸ μὲν ποιεῖ, τὸ δ' ἄλλο πάσχει [5].

10. Προσέτι ἐρωτᾶται, ἂν ὁ νοῦς εἶναι καὶ αὐτὸς νοητός (ἀντικείμενον νοήσεως). Ἐὰν εἶναι νοητός, τότε ἢ θὰ ὑπάρχῃ εἰς

---

1) Ἡ σὰρξ αὕτη ἣν βλέπομεν ἢ ἐγγίζομεν, εἶναι αἰσθητή, καθ' ὅσον σύγκειται ἐξ ὑλικῶν στοιχείων.

2) Ἡ σιμότης δὲν εἶναι ἄνευ τῆς ῥινός, διότι εἶναι μορφὴ αὐτῆς.

3) Λογικῶς χωριστή, ὁ νοῦς.

4) Λ. χ. ἡ εὐθεῖα γραμμή.

5) Τὸ κοινὸν τῶν δύο ὅρων εἶναι ἡ ἀναφορὰ ἡ ἑνοῦσα αὐτούς, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶναι ἱκανὸς νὰ δρᾷ ἐπὶ τοῦ δευτέρου, οὗτος δὲ νὰ δέχηται τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρώτου, ὧν δυνάμει ὅ,τι εἶναι ὁ πρῶτος ἐνεργείᾳ.

τὰ ἄλλα πράγματα (1), ἐκτὸς ἐὰν εἶναι νοητὸς κατὰ τρόπον διάφορον αὐτῶν καὶ τὸ νοητὸν ἀντικείμενον εἶναι ἓν μόνον πρᾶγμα κατὰ τὸ εἶδος,—ἢ ἄλλως ὁ νοῦς ἔχει μικτήν τινα σύνθεσιν (2), ἡ ὁποία τὸν καθιστᾷ νοητόν, ὅπως τὰ ἄλλα πράγματα (3).

11. Ἀλλὰ «τὸ μὲν πάσχειν κατ' ἀναφορὰν (4) πρὸς κοινὸν στοιχεῖον» ἔχει ἀνωτέρω διακριθῆ καὶ ὁρισθῆ, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τρόπον τινὰ δυνάμει τὰ νοητά, ἀλλὰ πρὶν νὰ νοήσῃ δὲν εἶναι οὐδὲν ἐντελεχῶς, καὶ οὕτω πρέπει νὰ συμβαίνῃ, ὅπως εἰς πινάκιον, εἰς τὸ ὁποῖον τίποτε δὲν ὑπάρχει πραγματικῶς γεγραμμένον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὸν νοῦν (5).

12. Καὶ αὐτὸς εἶναι ἀντικείμενον νοήσεως (νοητὸς) καθὼς τὰ ἄλλα νοητὰ πράγματα (6). Διότι εἰς τὰ ἄϋλα ταῦτα ὄντα τὸ νοοῦν ὂν καὶ τὸ νοούμενον εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη (7) καὶ τὸ οὕτως γινωσκόμενον ἀντικείμενον εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐξετασθῇ διὰ τίνα αἰτίαν δὲν νοεῖ πάντοτε (8). Ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα τὰ ἔχοντα ὕλην ἕκαστον αὐτῶν εἶναι μόνον δυνάμει νοητόν (9), ὥστε εἰς ταῦτα μὲν δὲν εἶναι στοιχεῖον ὁ

---

1) Τὰ νοητά. Ὁ νοῦς νοῶν ἑαυτὸν νοεῖ ἢ δι' ἑαυτοῦ ἢ δι' ἄλλου. Ἐὰν νοῇ δι' ἑαυτοῦ, τότε νοῶν ἄλλα νοητὰ ἀνευρίσκει ἑαυτὸν εἰς ταῦτα, ἅτινα τότε γίνονται αὐτὰ νοοῦντα ἅμα καὶ νοητά.

2) Ἐν ᾗ τὸ ἓν εἶναι τὸ νοοῦν καὶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ νοούμενον.

3) Τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὁ νοῦς, ἀλλὰ νοοῦνται μόνον ὑπ' αὐτοῦ.

4) Καθ' ἣν ὁ νοῦς εἶναι δυνάμει ὅ,τι τὰ νοητὰ εἶναι ἐνεργείᾳ.

5) Αἱ τοιαῦται μεταφοραὶ ὑλικῶν σχέσεων εἰς τὰ ὅλως νοητὰ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ γράμμα, ἄλλως γίνονται παραίτιοι παρεξηγήσεων. Ὁ νοῦς εἶναι δύναμις ἅμα καὶ ἐνέργεια, εἶναι μορφὴ ἅμα καὶ περιεχόμενον.

6) Αἱ ἔννοιαι τοῦ νοῦ, τὰ καθ' ὅλου, καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀφαιρέσεις.

7) Ἤτοι ἡ νόησις, ἥτις θεωρεῖ τὰ ὅλως νοητὰ καὶ ἀπηλλαγμένα παντὸς ὑλικοῦ στοιχείου.

8) Δὲν νοεῖ συνεχῶς (πάντοτε) ὡς ὢν ἁπλῆ δύναμις.

9) Τὸ νοητὸν ὑπάρχει μόνον δυνάμει εἰς τὰ ὑλικὰ ὄντα, ἐνεργείᾳ δὲ ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ νῷ.

νοῦς ([1]), διότι ὁ νοῦς εἶναι δύναμις τῶν πραγμάτων τούτων ἄνευ τῆς ὕλης των, ἐνῷ εἰς αὐτὸν τὸν νοῦν ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως ([2]).

---

1) Δὲν εἶναι ὑλικὸς ὁ νοῦς.

2) Ἡ διάνοια λοιπὸν εἶναι δυνάμει τὸ περιεχόμενον τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐνεργοῦσα ταυτίζεται πρὸς ἑαυτήν· ἀλλ' ὁ αὐτοσυνειδὼς νοῦς εἶναι οὐσιωδῶς ἐνεργείᾳ τοιοῦτος, ἀφοῦ εἶναι πάντα ἐν ἑαυτῷ. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι καθαρὸς ἰδεοκρατικὸς καὶ οὐχὶ ἐμπειρικός. Κακῶς δὲ ἐνοήθη ἡ παρομοίωσις τοῦ νοῦ πρὸς βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἀκόμη ἔχει γραφῆ. Ἡ παθητικότης τοῦ νοῦ σημαίνει μόνον τὴν δύναμιν πρὸ τῆς ἐνεργείας. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι βέβαια πρᾶγμά τι αἰσθητόν, δὲν ἔχει τὴν παθητικότητα γραμματείου ἢ χάρτου ἀγράφου. Ὁ νοῦς εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνέργεια, ἥτις ἄρα δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ πρὸς αὐτόν, ὡς συμβαίνει πρὸς τὸν χάρτην. Ἡ παρομοίωσις λοιπὸν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ ψυχὴ περιεχόμενον ἔχει μόνον καθ' ὅσον πραγματικῶς ἐνεργεῖ ἡ νόησις. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἄγραφον τοῦτο βιβλίον· τ. ἔ. ἡ ψυχὴ εἶναι δυνάμει πάντα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐν ἑαυτῇ ἡ ὁλότης αὕτη· εἶναι ὡς βιβλίον, ὅπερ περιέχει δυνάμει πάντα, ἀλλ' οὐδὲν ἀκόμη ἐνεργείᾳ πρὶν ἢ ἐνεργηθῇ γραφὴ ἐπ' αὐτοῦ. Πρὸ τῆς πραγματικῆς ἐνεργείας οὐδὲν ἀληθῶς ὑπάρχει· ἀλλ' αὐτὸς ὁ νοῦς εἶναι νοητός, ὅπως τὰ νοητὰ ἐν γένει ἀντικείμενα, διότι εἰς τὸ μὴ ἔχον ὕλην (εἰς τὸν νοῦν) τὸ νοοῦν (ὑποκείμενον) καὶ τὸ νοούμενον (ἀντικείμενον) εἶναι τὸ αὐτό. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, τὸ ἐπιστητόν, εἶναι τὸ αὐτό. Ἀλλ' εἰς τὸ ἔχον ὕλην ἡ νόησις εἶναι μόνον δυνάμει, οὕτως ὥστε ὁ νοῦς δὲν ἀνήκει εἰς αὐτό, διότι ὁ νοῦς εἶναι δύναμις ἄνευ ὕλης, ἀλλὰ τὸ νοητὸν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Ὁ νοῦς εἶναι πάντα τὰ νοητὰ ἐν ἑαυτῷ· ἐν ᾧ ἡ φύσις περιέχει μὲν τὴν ἰδέαν, εἶναι νοῦς, ἀλλὰ μόνον ἐν δυνάμει, ἐν αὐτῇ ὁ νοῦς δὲν γίνεται πρὸς ἑαυτόν, δὲν γινώσκει ἑαυτόν. Ὁ νοῦς ὅμως δὲν εἶναι ὑλικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν, ἡ καθολικὴ δύναμις ἄνευ ὕλης καὶ εἶναι ἐνεργείᾳ μόνον ὅταν νοῇ. Ἐκ τούτων εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ παρομοίωσις ἐξηγήθη ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὸν νοῦν τοῦ Ἀριστοτέλους. (Ἕγελος Ἱστορ. Φιλοσοφ. σελ. 387).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὁ νοῦς εἶναι διττός, ὁ μὲν ὡς ὕλη, ὁ δὲ τὸ αἴτιον. — Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀθάνατος. — Ὁ παθητικὸς εἶναι φθαρτός, ἀναγκαῖος ὅμως πρὸς νόησιν.

---

1. Ὅπως εἰς ἅπασαν τὴν φύσιν ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὕλη ([1]) εἰς ἕκαστον γένος ὄντων (καὶ τοῦτο εἶναι ὅ,τι εἶναι δυνάμει πάντα ταῦτα τὰ ὄντα), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ποιοῦν, διότι πάντα ποιεῖ (ἡ αἰτία), ὁποίαν σχέσιν ἡ τέχνη ἔχει πρὸς τὴν ὕλην οὕτω πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ ([2]) αἱ δύο αὗται διαφοραί. Καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ([3]) γίνεται πάντα τὰ πράγματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ποιεῖ πάντα ὡς ἕξις (ἱκανότης) τοιαύτη, ὁποία εἶναι τὸ φῶς. Διότι καὶ τὸ φῶς τρόπον τινὰ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ποιεῖ ἐνεργείᾳ χρώματα ([4]). Καὶ οὗτος ὁ νοῦς εἶναι χωριστός ([5]) καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς (μὲ ἄλλο) καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν του εἶναι ἐνέργεια.

2. Διότι πάντοτε τὸ ποιοῦν εἶναι ἀνώτερον τοῦ πάσχοντος καὶ ἡ ἀρχὴ (τὸ αἴτιον) εἶναι ἀνωτέρα τῆς ὕλης. Ἡ ἐν ἐνεργείᾳ

---

1) Δὲν ἐννοεῖ τὴν αἰσθητὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὕλην. Πᾶν ὂν ἔχει δύο στοιχεῖα, τὴν ὕλην (δύναμιν) καὶ τὸ εἶδος (ἐνέργεια), ὅπερ εἶναι καὶ τὸ αἴτιον (εἰδικόν, καὶ ποιητικὸν καὶ τελικόν). Καὶ ὁ νοῦς εἶναι νοῦς παθητικὸς ὡς ὕλη, καὶ νοῦς ποιητικὸς εἶναι ὡς αἴτιον.

2) Τῇ νοητικῇ ψυχῇ.

3) Ὁ δυνάμει νοῦ γίνεται ἐνεργείᾳ πάντα, ὅσα νοεῖ.

4) Βλέπε Βιβλίον Δεύτερον 71.

5) Οὐχὶ ὑλικῶς, ἀλλὰ νοητῶς.

γνῶσις εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἀντικείμενόν της (τὸ ἐπιστητόν). Ἀλλ' ἡ κατὰ δύναμιν ἐπιστήμη εἶναι μὲν χρονικῶς προτέρα ἐν τῷ ἀτόμῳ (1). Ἀπολύτως ὅμως θεωρουμένη δὲν εἶναι προτέρα χρονικῶς. Δὲν εἶναι ὅμως τοιοῦτος ὁ νοῦς ὥστε ἄλλοτε μὲν νοεῖ, ἄλλοτε δὲ δὲν νοεῖ (2). Μόνον ὅταν χωρισθῇ ὁ νοῦς, τότε μόνον εἶναι ὄντως ὅ,τι εἶναι, καὶ οὗτος μόνος εἶναι ἀθάνατος καὶ αἰώνιος. Δὲν ἐνθυμούμεθα δὲ αὐτόν, διότι οὗτος εἶναι ἀπαθής (3). Ὁ παθητικὸς ὅμως νοῦς εἶναι φθαρτὸς (4) καὶ ἄνευ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει νόησις (5).

---

1) Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ὑπέρτερος τοῦ παθητικοῦ καὶ λόγῳ χρονικῆς προτερότητος. Ἡ ἐνέργεια εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως, διότι ἡ δύναμις δὲν γίνεται ἐνεργείᾳ τι εἰμὴ δι' αἰτίου ἐνεργείᾳ ὑπάρχοντος, οἷον εἶναι ἡ τέχνη ἢ ἡ φύσις (ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον).

2) Τοῦτο συμβαίνει μόνον εἰς τὸν παθητικὸν νοῦν.

3) Ἡ μνήμη εἶναι μνήμη εἰκόνων ἢ ἄλλων παθημάτων προτεροχρόνων. Ἀλλ' ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀΐδιος, δὲν ἔχει λοιπὸν πρότερον καὶ ὕστερον χρονικῶς.

4) Ὁ παθητικὸς νοῦς διαλύεται καὶ δὲν ὑφίσταται ἐν τῇ νέᾳ ζωῇ, εἰς ἣν εἰσέρχεται ἡ νοοῦσα ψυχή.

5) Πᾶσα γνῶσις εἶναι κατὰ πρῶτον γνῶσις ἄμεσος, δεδομένη, ἐμπειρική, καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀτελεστάτη, ἵνα δὲ μεταβληθῇ εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, ἀπαιτεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἢ τοῦ λόγου, ὅστις τὰς ἐποπτείας καὶ παραστάσεις τοῦ παθητικοῦ νοῦ μετατρέπει εἰς καθαρὰ νοήματα. Οὕτω προέρχεται νέος κόσμος, ὅλως νοερός. Ὁ ποιητικὸς λοιπὸν νοῦς εἶναι πρὸς τὸν παθητικὸν ὡς εἶδος πρὸς ὕλην. Ὁ νοῦς, ὡς παθητικὸς μέν, γίνεται ἢ δέχεται πᾶσαν πραγματικότητα, ὡς ποιητικὸς δὲ δημιουργεῖ πᾶσαν πραγματικότητα, παρέχων αὐτῇ εἶδος λογικόν, νοητὸν (διακοσμῶν τὴν ὕλην). Ἡ νόησις καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψις δὲν εἶναι τὸ αὐτό, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλως κεχωρισμέναι. Ἐν τῇ νοήσει νοοῦμεν ὅ,τι δίδοται δυνάμει ἐν τῇ ἀντιλήψει, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τῆς νοήσεως πρέπει πρῶτον νὰ γείνῃ νοητὸν διὰ δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς δημιουργεῖ, τὸν κόσμον του εἰς ὅρους ἰδικούς του (τ. ἔ. νοητὸν κόσμον), καὶ ἐπειδὴ τὰ ὑλικά του εἶναι νοήματα, νοεῖ ἑαυτόν, καὶ οὕτως ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον εἶναι ταὐτά. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνιαχοῦ φαίνεται δοξάζων, ὅτι πᾶσα ἡ γνῶσις ἡμῶν εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐν τοῖς

Ἀναλυτικοῖς ὅμως θεωρεῖ τὰς ὑψίστας ἀρχὰς τῆς γνώσεως ὡς ἀμέσους καὶ ὡς προϋποθέσεις τῆς ἐμμέσου καὶ παραγωγοῦ γνώσεως. Αἱ ἔσχατοι αὗται ἀρχαὶ εἶναι προτάσεις, ὧν τὰ κατηγορούμενα εἶναι δεδομένα ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, καὶ εἶναι ἀναγκαίως ἀληθεῖς. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ὡς προκειμένας ἔχει τὰς ἐσχάτας ταύτας ἀρχὰς τοῦ νοῦ. Τῆς ἐπαγωγῆς ὑπερτέρα εἶναι ἡ ἐξαγωγή, διότι εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν φαινομένων διὰ τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως, ἤτοι διὰ καθολικῶν νόμων καὶ αἰτίων.

Αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ νοητὰ εἴδη εἶναι καὶ ἐν τῷ νῷ καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀνακαλύπτονται δὲ ὑπὸ τοῦ νοῦ ἐν τῷ φαινομενικῷ κόσμῳ. Οὕτως ὁ νοῦς ἀνευρίσκει ἑαυτὸν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νοῶν τὸ ἀντικείμενον νοεῖ ἑαυτόν. Ὅπως δὲ τὸ φῶς ποιεῖ ὁρατὰ τὰ χρώματα, οὕτως ὁ νοῦς ποιεῖ νοητὰ τὰ καθόλου εἴδη. Τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ, ὅπερ διαπλάσσει ὡς καλλιτέχνης, εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς παραστατικῆς συνειδήσεως. Ἀντίληψις καὶ νόησις συμπληροῦσιν ἀλλήλας· ἡ μὲν νόησις ἀπαιτεῖ τὴν φαντασίαν, ἡ δὲ ἀντίληψις μένει τυφλή, ἐὰν δὲν φωτίζηται καὶ δὲν ἀνυψοῦται εἰς ἔννοιαν ὑπὸ τοῦ νοῦ.

Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶναι χωριστὸς ἀπὸ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς καὶ τρόπον τινὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ σῶμα ἔξωθεν. Μὴ ἀνήκων δὲ εἰς τὸν φυσικὸν ὀργανισμόν, δὲν ἀπόλλυται μετ' αὐτοῦ καὶ δὲν εἶναι ἀτομικός, ἀλλ' εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀμιγής, ἀναλλοίωτος καὶ ἀθάνατος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄

Ἡ νόησις πρῶτον περὶ τοὺς ἁπλοῦς ὅρους, ἔπειτα δὲ περὶ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν.—Ἐν τῇ συνθέσει μόνῃ ὑπάρχει τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος.—Ἀληθὴς εἶναι μόνον ἡ νόησις τοῦ εἴδους καὶ τῆς οὐσίας, οὐχὶ ἡ τῶν συμβεβηκότων.

---

1. Ἡ νόησις τῶν ἀδιαιρέτων (ἁπλῶν ἐννοιῶν) ἀντικείμενον ἔχει ταῦτα, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν γεννᾶται ψεῦδος. Διότι εἰς ἐκεῖνα μόνα εὑρίσκεται καὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές, τὰ ὁποῖα εἶναι σύνθεσις νοημάτων εἰς μίαν ἑνότητα [1]. Καθὼς εἶπεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς «Οὕτω πολλῶν ὄντων κεφαλαὶ ἐβλάστησαν ἄνευ αὐχένων» καὶ ἔπειτα ἡνώθησαν διὰ τῆς φιλίας. Οὕτω καὶ τὰ νοήματα, ἅπερ εἶναι κεχωρισμένα ἑνοῦνται (ὑπὸ τῆς διανοίας). Λ. χ. ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυμμέτρου καὶ ἡ τῆς διαμέτρου [2].

2. Ἂν δὲ πρόκειται περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ θὰ εἶναι, ὁ νοῦς ὑπονοεῖ προσέτι τὸν χρόνον καὶ μὲ τὰς ἐννοίας συμπλέκει αὐτόν. Τὸ ψεῦδος δὲ καὶ ἐνταῦθα μόνον ἐν τῇ συνθέσει [3] τῶν ἐννοιῶν ὑπάρχει. Διότι, καὶ ὅτε τις λέγει, ὅτι τὸ λευκὸν δὲν εἶναι λευκόν, συμπλέκων (διὰ συμπλοκῆς) λέγει, ὅτι δὲν εἶναι λευκὸν τὸ λευκόν. Ἀλλὰ δυνατὸν εἶναι νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς πάντα τὴν διαίρεσιν. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν ἡ πρότασις, ὁ Κλέων (νῦν)

---

1) Τοιαύτη εἶναι ἡ πρότασις, ἥτις καίτοι ἔχει διάφορα στοιχεῖα εἶναι μία ἑνότης.

2) Διάμετρος νοεῖται ἡ διαγώνιος τοῦ τετραγώνου ἢ καὶ ἡ διάμετρος τοῦ κύκλου. Διότι καὶ ἐκείνη εἶναι ἀσύμμετρος πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου καὶ ἡ διάμετρος πρὸς τὴν περιφέρειαν. Οὕτως : ἡ διάμετρος εἶναι ἀσύμμετρος εἶναι πρότασις ἀληθής. Ἡ διάμετρος δὲν εἶναι ἀσύμμετρος : εἶναι ψεῦδος.

3) Εἴτε εἰς τὸ παρελθὸν εἴτε εἰς τὸ μέλλον ἀναφέρεται νῦν.

εἶναι λευκός, μόνον νὰ ἦναι ψεῦδος ἢ ἀληθές, ἀλλὰ δυνατὸν τοῦτο νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸ παρελθὸν ἢ τὸ μέλλον. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ταῦτα κάμνει ἕν, τοῦτο εἶναι ὁ νοῦς ὁ συμπλέκων ἕκαστον πρᾶγμα.

3. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀδιαίρετον νοεῖται διττῶς, ὡς δυνάμει ἀδιαίρετον καὶ ἐνεργείᾳ ἀδιαίρετον, οὐδὲν ἐμποδίζει τὸν νοῦν, ὅταν νοῇ τὸ μῆκος (ἔκτασιν) [1], νὰ τὸ νοῇ ἀδιαίρετον, διότι τὸ μῆκος εἶναι ἀδιαίρετον ἐνεργείᾳ [2] καὶ νὰ τὸ νοῇ ἐν χρόνου στιγμῇ ἀδιαιρέτῳ [3]. Διότι ὁ χρόνος εἶναι διαιρετὸς καὶ ἀδιαίρετος ὡς ἡ ἔκτασις. Δὲν δύναταί τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ τί ἐννοεῖ ὁ νοῦς εἰς ἕκαστον ἥμισυ χρονικῆς διαιρέσεως. Διότι τὸ ἥμισυ, ἂν μὴ ἐνεργείᾳ διαιρεθῇ τὸ ὅλον, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ δυνάμει [4]. Νοῶν ὅμως χωριστὰ ἕκαστον ἀπὸ τὰ ἡμίση διαιρεῖ συνάμα καὶ τὸν χρόνον. Τότε δὲ ὁ χρόνος ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ διαιρέσει του πρὸς δύο διάφορα μήκη [5]. Ἐὰν ὅμως ὁ νοῦς νοῇ τὸ ἀντικείμενον ὡς ὅλον συγκείμενον ἐκ δύο μερῶν, τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ πρὸς τὸν χρόνον τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὰ δύο μέρη.

4. Οὐχὶ ὅμως τὸ κατὰ ποσὸν ἀδιαίρετον [6], ἀλλὰ τὸ κατ' εἶδος (νοερῶς) ἀδιαίρετον νοεῖ ὁ νοῦς ἐν ἀδιαιρέτῳ στιγμῇ χρόνου καὶ διὰ ἀδιαιρέτου μέρους [7] τῆς ψυχῆς. Ποιεῖ δὲ τοῦτο κατὰ συμβεβηκὸς καὶ οὐχὶ καθόσον τὸ δι' οὗ νοεῖ καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν νοεῖ εἶναι διαιρετά, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἀδιαίρετα.

---

1) Ἡ ἔκτασις δύναται νὰ διαιρῆται, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν διαιρεῖται, ἡ συνέχεια αὐτῆς δύναται νὰ παριστάνηται ὡς ἀδιαίρετος καὶ ὡς ὁλότης εἰς τὰ ὄμματα τῆς διανοίας.

2) Μὴ διῃρημένη.

3) Ὁ νοῦς νοεῖ τὸ μῆκος ὡς ἀδιαίρετον ὑλικῶς καὶ χρονικῶς.

4) Τὸ μῆκος, καίτοι ἀδιαίρετον ἐνεργείᾳ, εἶναι ὅμως διαιρετὸν δυνάμει.

5) Ὁ νοῦς νοεῖ τὸ μῆκος (τὴν γραμμὴν) ὡς ἓν καὶ νοεῖ οὐχὶ τοῦτο μὲν εἰς τὸν ἥμισυν χρόνον, τοῦτο δὲ εἰς ἄλλον ἥμισυν χρόνον, διότι οὕτω θὰ εἶναι δύο μήκη καὶ οὐχὶ ἓν μῆκος, διαιρῶν δὲ τὸ μῆκος εἰς μήκη θὰ διῄρει καὶ τὸν χρόνον.

6) Τὸ ὑλικὸν ὂν εἶναι διαιρετὸν ποσοτικῶς οὐχὶ κατὰ τὸ εἶδός του, ὅπερ εἶναι ἓν καὶ ἀδιαίρετον.

7) Ἐνεργείας ἢ δυνάμεως.

Διότι καὶ εἰς ταῦτα ὑπάρχει τι ἀδιαίρετον [1], ἀλλ' οὐχὶ ἴσως ὡς χωριστὸν ὄν, τὸ ὁποῖον κάμνει ἕνα τὸν χρόνον καὶ ἓν τὸ μῆκος. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει ὁμοίως περὶ παντὸς συνεχοῦς, εἴτε ἐν χρόνῳ εἴτε ἐν μήκει (τόπῳ).

5. Ἡ δὲ στιγμὴ καὶ πᾶν τὸ ἐκ διαιρέσεως προερχόμενον [2] καὶ πᾶν τὸ οὕτως ἀδιαίρετον [3] (ὡς ἡ στιγμὴ) ἐκφράζονται ὡς στέρησίς τινος [4]. Καὶ ὅμοια δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἄλλων· π. χ. πῶς γνωρίζομεν τὸ κακὸν ἢ τὸ μέλαν; Τὰ γνωρίζομεν τρόπον τινὰ διὰ τῶν ἐναντίων αὐτῶν [5].

6. Πρέπει δὲ ἡ γνωρίζουσα ψυχὴ νὰ εἶναι δυνάμει τὰ γνωριζόμενα πράγματα καὶ ταῦτα ν' ἀνάγωνται ἐν αὐτῇ εἰς ἑνότητα. Ἐὰν ὅμως αἴτιόν τι δὲν ἔχῃ ἐναντίον [6], γινώσκει αὐτὸ ἑαυτὸ καὶ εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ χωριστόν. [7]

7. Ἀπόφανσίς τις λέγει τι κατά τινος ἄλλου, ὡς ἡ κατάφασις, καὶ εἶναι πάντοτε ἢ ἀληθὴς ἢ ψευδής. Ἀλλ' ὁ νοῦς δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθής, ἀλλὰ μόνος ὁ νοῶν τὸ τί εἶναι, τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, καὶ οὐχὶ ὁ νοῶν τὸ τί κατηγορεῖται κατά τινος [8]. Καὶ καθὼς εἶναι ἀληθὴς ἡ ὅρασις, ὅταν βλέπῃ τὸ ἰδιάζον εἰς αὐτὴν ἀντικείμενον, ὅτι ὅμως τὸ λευκὸν ἀντικείμενον εἶναι ἄν-

---

1) Τὸ εἶδος εἰς τὸ ὑλικὸν ὄν, καὶ ἡ συνέχεια εἰς τὸν χρόνον.

2) Οἷα ἡ γραμμή, ἣν ὁρίζει : μῆκος ἄ ν ε υ πλάτους, καὶ ἡ ἐπιφάνεια, ἣν ἐπίσης στερητικῶς ὁρίζει : μῆκος καὶ πλάτος ἄ ν ε υ βάθους.

3) Ὅπως ἡ στιγμή, ἥτις εἶναι ἀδιαίρετος δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

4) Ἡ μὲν στιγμὴ δὲν ἔχει μῆκος οὔτε πλάτος οὔτε βάθος, ἡ γραμμὴ δὲν ἔχει μῆκος καὶ βάθος, ἀλλὰ κλπ.

5) Τὸ κακὸν γινώσκεται διὰ τοῦ ἐναντίου του, τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ μέλαν διὰ τοῦ λευκοῦ, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀδιαίρετα.

6) Εἰς τὸ ὁποῖον δὲν λείπει ἓν τῶν ἐναντίων, ἵνα νοῇ τὸ ἕτερον (ἑπομένως) ὅπερ νοεῖ καὶ γινώσκει τὰ δύο ἐναντία συνάμα.

7) Τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου.

8) Διότι οὕτω γίνεται συμπλοκή, εἰς ἣν δύναται νὰ συμβῇ ἀπάτη.

θρωπός τις ἢ ὄχι, τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθές, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄνευ ὕλης ὄντα ([1]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ἐν τῷ νῷ ἡ ἐνέργεια προτέρα τῆς δυνάμεως.— Ὁ νοῦς διώκων ἢ φεύγων τὰ πράγματα καταφάσκει ἢ ἀποφάσκει.— Αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι τὰ αἰσθήματα πρὸς τὴν αἴσθησιν. —Τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν.— Περὶ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ.— Μαθηματικά. ([2])

---

1. Ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη (γνῶσις) εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ γινωσκόμενον πρᾶγμα, ἡ δὲ κατὰ δύναμιν ἐπιστήμη εἶναι μὲν χρονικῶς προτέρα τῆς ἐνεργείᾳ εἰς τὸ αὐτὸ ἄτομον, ἀπολύτως ὅμως οὐδὲ κατὰ χρόνον εἶναι προτέρα. Διότι πάντα τὰ γινόμενα γίνονται ἀπὸ ὄν, ὅπερ ὑπάρχει ἐνεργείᾳ, πραγματικῶς ([3]). Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον κάμνει ἐνεργὸν τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, ἥτις εἶναι ἀκόμη ἐν δυνάμει. Ἀλλ' οὔτε πάσχει οὔτε μεταβάλλεται ἡ αἴσθησις, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι εἶδος κινήσεως αὕτη διάφορον τοῦ συνήθους. Διότι ἡ κίνησις εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτελοῦς, ἡ δὲ κυρίως ἐνέργεια εἶναι ἄλλο τι, εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ τετελεσμένου ([4]).

---

1) Ὁμοίως βλέπομεν τὴν ἀλήθειαν εἰς πάντα τὰ ἄϋλα, τὰ εἴδη δηλ. καὶ τὰ νοητά.

2) Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἔχει πολλὰ τὰ ἀσυνάρτητα, φαίνεται δὲ ὅτι συγκρίνει τὸν θεωρητικὸν καὶ τὸν πρακτικὸν νοῦν.

3) Οὕτως ἡ ἐπιστήμη ἔρχεται τῷ μαθητῇ ἐκ διδασκάλου κατέχοντος καὶ διδάσκοντος ἢ ἐφαρμόζοντος αὐτήν.

4) Τὸ τετελεσμένον δὲν χρῄζει πλέον κινήσεως, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ τέλος του, εἰς τὴν τελειότητά του, ἀλλ' ἐνεργεῖ ἄλλως.

2. Τὸ αἰσθάνεσθαι λοιπὸν τὰ πράγματα εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ ὀνομάζειν (1) καὶ μὲ τὸ νοεῖν αὐτὰ ἁπλῶς. Ἀλλ' ὅταν τὸ αἴσθημα εἶναι ἡδὺ (2) ἢ λυπηρόν, ἡ ψυχὴ τρόπον τινὰ καταφάσκουσα ἢ ἀποφάσκουσα ἐπιδιώκει ἢ ἀποφεύγει αὐτό. Καὶ τὸ νὰ αἰσθάνηται ἡδονὴν ἢ λύπην (3) δηλοῖ ἐνέργειαν τοῦ αἰσθητικοῦ κέντρου σχετικὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν καθὸ τοιαῦτα. Καὶ ἡ ἐνεργείᾳ δὲ φυγὴ (τοῦ κακοῦ) καὶ ἡ ἐνεργείᾳ ἐπιθυμία (τοῦ ἀγαθοῦ) εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν λύπην καὶ τὴν ἡδονήν. Καὶ τὸ ὀρεκτικὸν καὶ τὸ φευκτικὸν (μέρος) δὲν εἶναι διάφορα οὔτε μεταξύ των οὔτε ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι.

3. Εἰς δὲ τὴν διανοητικὴν ψυχὴν (4) αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας εἶναι ὅπως τὰ αἰσθήματα εἶναι εἰς τὴν αἴσθησιν. Ὅταν δὲ ἀποφανθῇ καταφατικῶς ἢ ἀρνητικῶς ὅτι τὸ πρᾶγμα (5) εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐκεῖνο μὲν ἐπιδιώκει, τοῦτο δὲ ἀποφεύγει. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε νοεῖ ἡ ψυχὴ ἄνευ εἰκόνος. Ὅπως ὁ ἀὴρ κάμνει τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς κόρης, καὶ αὐτὴ πάλιν κάμνει ἄλλο ἀποτέλεσμα, οὕτω καὶ ἡ ἀκοή (6), ἀλλὰ τὸ ἔσχατον κέντρον ἢ μέσον τῆς αἰσθήσεως εἶναι μία μόνη δύναμις (7), τῆς

---

1) Χωρὶς νὰ καταφάσκωμεν ἢ νὰ ἀρνώμεθα τὴν ὕπαρξιν ἢ τὰ προσόντα αὐτῶν (ἁπλοῦν αἴσθημα).

2) Δεύτερος βαθμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ (συναίσθημα).

3) Τρίτος βαθμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ (ὁρμὴ πρὸς ἐνέργειαν), ὅτε ἡ ἁπλῆ ἔννοια μεταβάλλεται εἰς κρίσιν, λαμβάνει θεωρητικῶς τὴν μορφὴν καταφάσεως ἢ ἀρνήσεως, πρακτικῶς δὲ τὴν τῆς διώξεως ἢ φυγῆς. Ἐκεῖ ἔχομεν ἀλήθειαν ἢ ψεῦδος, ἐδῶ δὲ ἀγαθὸν ἢ κακόν.

4) Ἐξακολουθεῖ τὴν σύγκρισιν νοῦ καὶ αἰσθήσεως.

5) Οὐχὶ πλέον ἐξωτερικόν τι, ἀλλ' εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ.

6) Αἱ εἰκόνες εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι αἱ μεταβολαὶ τῆς κόρης εἶναι πρὸς τὴν ὅρασιν, καὶ ὅ,τι αἱ τοῦ ὠτὸς εἶναι πρὸς τὴν ἀκοήν. Αἱ εἰκόνες μεσολαβοῦσιν ὡς διάμεσα, ὅπως ἡ κόρη ἢ τὸ οὖς.

7) Εἶναι ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἡ συνενοῦσα ἁπάσας τὰς ἀντιλήψεις καὶ δρῶσα ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων ὡς ὁ νοῦς ἐπὶ τῶν εἰκόνων.

ὁποίας τὸ εἶναι ἔχει πολλοὺς τρόπους ἐκφράσεως (τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν εἰκόνων σχετικῶς πρὸς τὴν νόησιν).

4. Πῶς δὲ διακρίνει ἡ ψυχὴ τὴν διαφορὰν τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ θερμοῦ, εἴπομεν καὶ πρότερον, δέον δὲ καὶ νῦν νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: εἶναι δηλαδὴ ἑνωτική τις ἀρχή, ἥτις εἶναι ὡς ἔσχατον ὅριον [1]. Αἱ ἀποφάνσεις αὐτῆς ἀνάγονται εἰς ἑνότητα διὰ τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ἀναφορᾶς καὶ σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας, ὅπως τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα (γλυκύ, θερμόν). Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ φαντάσματα ὡς ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ διάφορα αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἑνώνει. Οὐδόλως δὲ διαφέρει τὸ νὰ ἐρωτῶμεν πῶς ἡ ψυχὴ διακρίνει τὰ ὅμοια (γλυκύ, θερμόν), ἢ πῶς τὰ ἐναντία· λ. χ. λευκὸν καὶ μέλαν (ὁμογενῆ, ἤτοι χρώματα). Ἔστω ὅτι τὸ Α τὸ λευκὸν εἶναι πρὸς τὸ Β τὸ μέλαν, ὅπως ἡ ἔννοια Γ πρὸς τὴν Δ καὶ ἀντιστρόφως· ἐὰν τώρα αἱ ἔννοιαι Γ, Δ εἶναι εἰς ἓν μόνον ἀντικείμενον, θὰ εἶναι οὕτω πρὸς ἀλλήλας (ἐν τῷ νῷ), καθὼς καὶ τὰ Α, Β πρὸς ἄλληλα, ἤτοι θὰ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὁ τρόπος τοῦ εἶναι αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι ὁ αὐτός. Καὶ ἡ συμπλοκὴ Γ Δ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν Α Β. Ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς θὰ γίνῃ καὶ ἂν τὸ μὲν Α εἶναι τὸ γλυκύ, τὸ δὲ Β τὸ λευκόν [2].

5. Ἡ νοητικὴ λοιπὸν ψυχὴ νοεῖ τὰ εἴδη [3] εἰς τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας, καὶ ἐπειδὴ ἐν ταύταις τρόπον τινὰ ὁρίζει αὐτὴ τί πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ καὶ τί νὰ φεύγῃ, καὶ ὅταν ἔτι δὲν εἶναι

---

1) Ὅπως ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι ὡς κέντρον ἢ ὅριον, ἔνθα συγχέονται αἱ διάφοροι αἰσθήσεις, οὕτω καὶ ὁ νοῦς εἶναι τὸ ὅριον, ἔνθα συνενοῦνται αἱ διάφοροι εἰκόνες ἢ παραστάσεις.

2) Διὰ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ἐξηγῶν, ὅτι, ὅπως αἱ ποιότητες συμπλέκονται ἔν τινι πράγματι καὶ ἀποτελοῦσιν ἑνιαῖόν τι ἀντικείμενον, οὕτως ὑποκειμενικῶς ἀποτελοῦσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἢ σύλληψιν. Κατὰ τὴν σημασίαν εἶναι αἱ αὐταί, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως.

3) Τὰ ὁποῖα ἡ αἴσθησις ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται.

παρὸν τὸ αἴσθημα, κινεῖται εἰς ἐνέργειαν, ὅταν κατέχηται ὑπὸ τῶν φαντασμάτων. Λ. χ. αἰσθανόμενός τις ὅτι δαυλὸς εἶναι ἀνημμένος (1) καὶ διὰ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως (2) βλέπων ὅτι οὗτος κινεῖται, καταλαμβάνει (3) ὅτι ὑπάρχει πλησίον ἐχθρός. (4)

6. Ἄλλοτε δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ φαντασμάτων ἢ νοημάτων (5) ὁ νοῦς ὡς νὰ ἔβλεπε τὰ πράγματα διανοεῖται καὶ ἀποφασίζει τὰ μέλλοντα ἀναφορικῶς πρὸς τὰ παρόντα. Καὶ ὅταν εἴπῃ ἐκεῖ (ἐν τῷ κόσμῳ τῶν εἰκόνων), ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἡδὺ ἢ λυπηρόν, ἐνταῦθα (ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πραγμάτων) φεύγει ἢ ἐπιδιώκει αὐτό, καὶ ἐν γένει πράττει. Καὶ τὸ ἄνευ πράξεως, ἤτοι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος, ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ γένος μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἐκεῖνα εἶναι ἀπόλυτα, ταῦτα δὲ εἶναι πρός τι ἄτομον ἀγαθὰ ἢ κακά (σχετικά).

7. Τὰ δὲ κατ' ἀφαίρεσιν λεγόμενα (6) ὁ νοῦς τὰ νοεῖ καθὼς ὅταν νοῇ τὴν σιμότητα (7)· καθὸ σιμότητα δὲν τὴν νοεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὴν ῥῖνα, καθὸ ὅμως κοιλότητα, ἐὰν τὴν νοῇ ἐνεργείᾳ, τὴν νοεῖ ἄνευ τῆς σαρκός, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἡ κοιλότης. Οὕτω καὶ τὰ μαθηματικὰ ὄντα, ὅταν ὁ νοῦς νοῇ αὐτά, τὰ νοεῖ κεχωρισμένα, καίτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ κεχωρισμένα ἀπὸ τῶν σωμάτων.

8. Ἐν γένει ὁ ἐνεργείᾳ νοῦς, ὅταν νοῇ τὰ πράγματα, εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἆρά γε δύναται ὁ νοῦς, μὴ ὢν αὐτὸς κεχωρισμένος ἀπὸ μεγέθους (τοῦ σώματος), νὰ νοῇ τὰ κεχωρισμένα ἢ ὄχι; Περὶ τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον.

---

1) Πρῶτος βαθμός, ἡ ὄψις.
2) Δεύτερος βαθμός, ἡ κοινὴ αἴσθησις γνωρίζουσα τὴν κίνησιν.
3) Τρίτος βαθμός, ὁ νοῦς.
4) Τὸν ὁποῖον δέον ν' ἀποφύγῃ, καὶ ὁ νοῦς ἀποφασίζει ν' ἀποφύγῃ.
5) Οὐχὶ πλέον διὰ τῶν εἰκόνων παρόντων ἀντικειμένων.
6) Τὴν γραμμήν, ἐπιφάνειαν κλπ., τὰ ὁποῖα νοοῦνται ἄνευ τῶν φυσικῶν σωμάτων, τῶν ὁποίων εἶναι πέρατα.
7) Σιμὴ λέγεται ἡ ἀνασεσυρμένη καὶ κοίλη ῥίς, τοὐναντίον δὲ λέγεται γρυπή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Συγκεφαλαίωσις τῶν περὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς ψυχῆς λεχθέντων. — Ἡ ψυχὴ εἶναι τρόπον τινὰ τὰ ὄντα. — Φύσις τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ ἀφῃρημένου. — Τὸ ἔργον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φύσεως. — Ἄνευ εἰκόνων ὁ νοῦς δὲν νοεῖ.

---

1. Τώρα δὲ συγκεφαλαιώσαντες τὰ λεχθέντα περὶ ψυχῆς, λέγομεν πάλιν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τρόπον τινὰ πάντα τὰ ὄντα. Διότι πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἢ αἰσθητὰ ἢ νοητά (1)· καὶ ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι τρόπον τινὰ τὰ ἐπιστητὰ (νοητά), ἡ δὲ αἴσθησις εἶναι τὰ αἰσθητά.

2. Πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις διαιροῦνται ἑκάστη κατὰ τὰ πράγματα (τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν), ἡ μὲν δυνάμει (2) κατὰ τὰ ἐν δυνάμει ὄντα πράγματα, ἡ δὲ οὖσα ἐνδελεχείᾳ κατὰ τὰ ἐν ἐντελεχείᾳ ὄντα πράγματα. Τὸ αἰσθητικὸν δὲ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι δυνάμει αὐτὰ τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα, τοῦτο μὲν τὸ ἐπιστητόν, ἐκεῖνο δὲ τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον. Ἀναγκαίως ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἢ αὐτὰ τὰ πράγματα ἢ τὰ εἴδη αὐτῶν. Αὐτὰ μὲν τὰ πράγματα δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ψυχή, διότι οὐχὶ ὁ λίθος (ἡ ὕλη), ἀλλὰ τὸ εἶδος εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ὥστε ἡ ψυχὴ εἶναι καθὼς ἡ χείρ. Διότι καὶ ἡ χεὶρ εἶναι τὸ ὄργανον τῶν ἄλλων ὀργάνων, καὶ

---

1) Καὶ ἑπομένως ψυχικά.

2) Ὅταν ἡ αἴσθησις ἢ ὁ νοῦς εἶναι μόνον δυνάμει, δὲν αἰσθάνονται οὔτε νοοῦσι πράγματι τὰ ὄντα. Ταῦτα λοιπόν, καθὸ αἰσθητὰ καὶ νοητά, δὲν εἶναι τότε, εἰμὴ δυνάμει.

ὁ νοῦς εἶναι τὸ εἶδος τῶν (νοητῶν) εἰδῶν [1] καὶ ἡ αἴσθησις τὸ εἶδος τῶν αἰσθητῶν.

3. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν μεγεθῶν (τῶν ἐχόντων ἔκτασιν) οὐδὲν πρᾶγμα ὑπάρχει κεχωρισμένον, ὡς ὑποτίθεται [2]· ἄρα τὰ νοητὰ εἶναι εἰς τὰ αἰσθητὰ εἴδη· λέγω δὲ νοητὰ τὰ κατ' ἀφαίρεσιν λεγόμενα καὶ ὅσα εἶναι ἕξεις καὶ πάθη (ἰδιότητες καὶ μεταβολαὶ) τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχή, ἐὰν δὲν ᾐσθάνετο, οὐδὲν ἀπολύτως ἤθελε μάθει ἢ ἐννοήσει· καὶ ὅταν θεωρῇ τι, ἀνάγκη εἶναι νὰ θεωρῇ καὶ εἰκόνα τινὰ τῆς φαντασίας. Διότι αἱ εἰκόνες εἶναι εἶδος αἰσθημάτων, ἀλλ' ἄνευ ὕλης. Εἶναι δὲ ἡ φαντασία διάφορος ἀπὸ τὴν κατάφασιν καὶ τὴν ἄρνησιν· διότι μία συμπλοκὴ ἐννοιῶν εἰς κρίσιν [3] εἶναι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος. Ἀλλὰ κατὰ τί διαφέρουσιν αἱ πρῶται ἔννοιαι [4], ὥστε νὰ μὴ συγχέωνται μὲ τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας; Βεβαίως αἱ ἔννοιαι αὗται δὲν εἶναι εἰκόνες, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἄνευ εἰκόνων.

---

1) Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητὰ εἴδη, τὰ ὁποῖα δέχεται ἡ αἴσθησις, ὅ,τι ἡ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων δέχεται τὸ εἶδος.

2) Τὰ εἴδη δὲν εἶναι χωριστά. Ὁ Πλάτων ὅμως ἐδίδασκεν ὅτι αἱ ἰδέαι ἔχουσι χωριστὴν ὕπαρξιν.

3) Ἥτις εἶναι ἔργον τοῦ νοῦ.

4) Τὰ πρῶτα νοήματα τοῦ νοῦ, τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀδιαίρετα, χρονικῶς εἶναι ὕστερα τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ εἶναι αὗται ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῶν εἰκόνων. Κατ'οὐσίαν ὅμως τὰ νοήματα εἶναι ὑπέρτερα τῶν εἰκόνων, ὅσῳ ὁ νοῦς εἶναι ὑπέρτερος τῆς φαντασίας καὶ τῆς αἰσθήσεως. Τὰ νοήματα εἶναι ἐνέργειαι τοῦ νοῦ περὶ τὰς ὑποκειμένας εἰκόνας. Αἱ εἰκόνες καθ' ἑαυτὰς δὲν εἶναι οὔτε ἀληθεῖς, οὔτε ψευδεῖς. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος ἀνήκει μόνον εἰς τὰς κρίσεις ἢ εἰς εἰκόνα, ὅταν κατηγορῆταί τι κατ' αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως.—Περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς.—Αἰτία τῆς κινήσεως ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις ὁμοῦ.

---

1. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ τῶν ζῴων ὁρίζεται διὰ δύο δυνάμεων, ἤτοι διὰ τῆς κριτικῆς (ἥτις εἶναι ἔργον τῆς διανοίας) καὶ τῆς αἰσθήσεως ([1]) καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως ([2]), περὶ μὲν τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ ἀρκοῦσι τὰ εἰρημένα, περὶ δὲ τῆς κινητικῆς δυνάμεως θὰ ἐξετάσωμεν : τί ἆρά γε μέρος τῆς ψυχῆς δύναται νὰ εἶναι ; εἶναι μέρος αὐτῆς χωριστὸν ὑλικῶς ἢ νοερῶς, ἢ ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ (κινεῖ) ; Καὶ ἂν εἶναι μέρος τι, εἶναι τοῦτο ἰδιαίτερον καὶ διάφορον ἀπὸ τῶν συνήθως λεγομένων καὶ τὰ ὁποῖα ἔχομεν πραγματευθῆ, ἢ εἶναί τι ἐκ τούτων τῶν μερῶν ;

2. Ἀλλὰ ἐγείρεται εὐθὺς ἡ ἐρώτησις : κατὰ ποίαν ἔννοιαν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει μέρη, καὶ πόσα ἔχει ; Διότι φαίνεται τρόπον τινὰ ὅτι εἶναι ἄπειρα τὰ μέρη, καὶ ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖά τινες λέγουσι ([3]) διορίζοντες αὐτά, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, κατ' ἄλλους δὲ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον. Διότι συμφώνως πρὸς τὰς διαφοράς ([4]), κατὰ τὰς ὁποίας κάμνουσι τὰς διαιρέσεις ταύτας, θὰ φανῶσι καὶ ἄλλα μέρη τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἔκτασιν μεγαλυτέραν τούτων, περὶ ὧν καὶ τώρα

---

1) Τὸ κριτικὸν λοιπόν, περιλαμβάνει τὸ αἰσθητικόν, τὸ φανταστικὸν καὶ τὸ διανοητικόν.

2) Περὶ τοῦ θρεπτικοῦ θὰ ὁμιλήσῃ ἔπειτα.

3) Ὁ Πλάτων.

4) Ὁ Πλάτων ὡς βάσιν τῶν διαιρέσεων τούτων τῆς ψυχῆς ἐλάμβανε τὰς χρείας τοῦ σώματος.

ἔχομεν εἰπεῖ· ἤτοι τὸ θρεπτικόν, ὅπερ ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς ὅλα τὰ ζῷα, καὶ τὸ αἰσθητικόν, ὅπερ δὲν δύναταί τις εὐκόλως νὰ κατατάξῃ οὔτε ὡς ἄλογον, οὔτε ὡς λογικόν.

3. Προσέτι ὑπάρχει τὸ φανταστικὸν μέρος, ὅπερ κατὰ μὲν τὸν τρόπον τοῦ εἶναι διαφέρει πάντων τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μὲ ποῖον τῶν μερῶν τούτων εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ διάφορον εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ εἴπῃ τις, ἂν ὑπολαμβάνῃ ὅτι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι χωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων. (1) Πρὸς τούτοις ὑπάρχει τὸ ὀρεκτικόν, τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι διάφορον πάντων τῶν ἄλλων. Ἀλλ' εἶναι ἄτοπον νὰ τὸ ἀποσπάσωμεν ἀπ' αὐτῶν. Διότι καὶ ἡ βούλησις γεννᾶται εἰς τὸ λογικὸν μέρος, καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ πάθος ὑπάρχει εἰς τὸ ἄλογον. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι τρία μέρη χωριστά, ἡ ὄρεξις θὰ εἶναι εἰς ἕκαστον αὐτῶν.

4. Καὶ τώρα περὶ οὗ πρόκειται ὁ λόγος, ἐρωτῶμεν: τί εἶναι τὸ κινοῦν κατὰ τόπον τὸ ζῷον ; Τὴν μὲν κίνησιν, ἥτις συνίσταται εἰς αὔξησιν καὶ μείωσιν καὶ ἥτις ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῷα, φαίνεται ὅτι τὸ κινοῦν αὐτὴν εἶναι αἱ δυνάμεις αἱ ὑπάρχουσαι εἰς πάντα, ἡ γεννητικὴ καὶ ἡ θρεπτική· περὶ δὲ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς ἐκπνοῆς καὶ περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον, διότι καὶ ταῦτα ἔχουσι πολλὰς δυσκολίας.

5. Ἀλλὰ περὶ τῆς τοπικῆς κινήσεως πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τὸ δίδον τὴν κίνησιν, καθ' ἣν τὸ ζῷον πορεύεται. Ὅτι μὲν τοῦτο δὲν εἶναι ἡ θρεπτικὴ δύναμις, εἶναι φανερόν· διότι ἡ κίνησις αὕτη, ἡ πορεία γίνεται πάντοτε πρὸς σκοπόν τινα καὶ ὁμοῦ μὲ φαντασίαν τινὰ ἢ ὄρεξιν. Διότι οὐδὲν ὂν κινεῖται, ἐὰν δὲν ἐπιθυμῇ ἢ ἐὰν δὲν ἀποφεύγῃ τι, ἐκτὸς ἐὰν διὰ βίας ἐξωτερικῆς κινῆται. Ἄλλως καὶ αὐτὰ τὰ φυτὰ θὰ ἠδύναντο νὰ κινῶνται, καὶ θὰ εἶχον ὄργανόν τι κατάλληλον πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην. (2)

---

1) Ὁ Πλάτων θέτει τὸ λογιστικὸν εἰς τὴν κεφαλήν, τὸν θυμὸν εἰς τὸ στῆθος καὶ τὴν ἐπιθυμίαν εἰς τὸ ὑπογάστριον.

2) Ἂν ἡ θρέψις ἦτο ἡ αἰτία τῆς τοπικῆς κινήσεως, ἔπρεπε καὶ τὰ φυτὰ νὰ κινῶνται, διότι καὶ αὐτὰ τρέφονται.

6. Ὁμοίως δὲ οὔτε ἡ αἰσθητικὴ δύναμις (κινεῖ τοπικῶς)· διότι ὑπάρχουσι πολλὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μὲν αἴσθησιν, ἀλλὰ μένουσι διαρκῶς ἀκίνητα. Ἂν λοιπὸν ἡ φύσις τίποτε δὲν κάμνῃ ματαίως (ἀσκόπως), ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε στερεῖ τι ἐκ τῶν ἀναγκαίων, ἐκτὸς εἰς τὰ ἀνάπηρα καὶ ἀτελῆ ὄντα. Ἀλλὰ τὰ ζῷα περὶ ὧν πρόκειται εἶναι τὰ τέλεια, οὐχὶ δὲ ἀνάπηρα. Ἀπόδειξις τελειότητος εἶναι τὸ ὅτι δύνανται νὰ γεννῶσιν (ὅμοια) καὶ νὰ ἀκμάζωσι καὶ ἀποθνήσκωσιν, ὥστε ἔπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ τὰ ὄργανα πορείας.

7. Ἀλλὰ προσέτι οὔτε ἡ συλλογιστικὴ δύναμις οὔτε ὁ ὀνομαζόμενος νοῦς ([1]) εἶναι ὁ κινῶν τοπικῶς. Διότι ὁ μὲν θεωρητικὸς νοῦς δὲν νοεῖ κανὲν ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μέλλουσι νὰ πραχθῶσιν, οὐδὲ λέγει τι περὶ ἐκείνου, ὅπερ δέον νὰ ἀποφεύγωμεν ἢ νὰ ἐπιδιώκωμεν, ἐνῷ ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τὸ ὂν τὸ φεῦγον ἢ ἐπιδιῶκον πρᾶγμά τι. Τοὐναντίον, ὅταν θεωρῇ τις πρᾶγμά τι, ὁ νοῦς οὐδὲ τότε ἐπιτάσσει νὰ διώκωμεν ἢ νὰ φεύγωμεν αὐτό, λ.χ. πολλάκις διανοεῖταί τι τρομερὸν ἢ ἡδὺ πρᾶγμα, ἀλλὰ δὲν διατάττει νὰ τὸ φοβώμεθα, ἡ καρδία ὅμως κινεῖται, ἂν δὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐάρεστον, ἄλλο ὄργανον κινεῖται.

8. Προσέτι δὲ καὶ ὅταν προστάττῃ ὁ νοῦς καὶ λέγῃ ἡ διάνοια νὰ ἀποφεύγῃ ἢ νὰ ἐπιζητῇ τίς τι, δὲν κινεῖται, ἀλλὰ πράττει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, ὡς ὁ ἀκρατής. Καὶ γενικῶς βλέπομεν ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει τὴν ἰατρικήν, δὲν θεραπεύει (πάντοτε), διότι κάτι ἄλλο παρὰ τὴν ἰατρικὴν δύναται νὰ ἐνεργῇ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστήμην. ([2]) Ἀλλ' ἀκόμη οὔτε ἡ ὄρεξις εἶναι ἡ ἀρχὴ ἡ κυρία ([3]) τῆς κινήσεως ταύτης· διότι οἱ ἐγκρατεῖς, ἂν καὶ ὀρέγονται καὶ ἐπιθυμοῦσι, δὲν πράττουσιν ὅμως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλ' ὑπακούουσιν εἰς τὸν νοῦν.

---

1) Ὅστις μόνον ἔργον ἔχει τὸ νοεῖν.

2) Οὐχὶ ἡ ἐπιστήμη ἀλλ' ἡ φύσις θεραπεύει. Ἡ ἐπιστήμη ἐξηγεῖ τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας τῆς φύσεως.

3) Οὔτε ἡ ὄρεξις οὔτε ὁ λόγος κεχωρισμένοι, ἀλλὰ μόνον ἡνωμένοι (ἡ λογικὴ ὄρεξις) εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως [τοῦ πράττειν] ἐν τοῖς ἀνθρώποις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Τὸ κινοῦν τὸ ζῷον εἶναι ἡ ὄρεξις, ἥτις περιλαμβάνει τὴν βούλησιν καὶ τὸν νοῦν. Τὴν ὄρεξιν κινεῖ τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον κινοῦν, τὸ κινοῦν, ὅπερ, ἀκίνητον αὐτό, κινεῖ τὸ ἄλλο.

---

1. Φαίνεται [1] λοιπόν, ὅτι δύο εἶναι τὰ κινοῦντα τὸ ζῷον, ἡ ὄρεξις ἢ ὁ νοῦς, ἐὰν ὑποτεθῇ ἔτι καὶ ἡ φαντασία εἶναι νόησίς τις [2], διότι πολλὰ ἄλλα, ἐναντία τῆς λογικῆς γνώσεως [3], ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας, καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῷα δὲν ὑπάρχει μὲν νόησις καὶ συλλογισμός, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει ἡ φαντασία. [4] Ἄρα μόνα τὰ δύο ταῦτα δύνανται νὰ κινῶσι τοπικῶς, ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις.

2. Νοῦν δὲ λέγω ἐδῶ τὸν συλλογιζόμενον χάριν σκοποῦ τινος, καὶ ἀφορῶντα εἰς τὴν πρᾶξιν νοῦν, ὅστις διαφέρει ἀπὸ τὸν θεωρητικόν, διότι ἔχει ἠθικὸν σκοπόν. [5] Καὶ πᾶσα ὄρεξις ἔχει σκοπόν τινα, τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὄρεξις γίνεται ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως [6]. Ὥστε

---

1) Τὸ πρῶτον αἴτιον τῆς κινήσεως εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως, τὸ ὀρεκτὸν πρᾶγμα.

2) Οὐχὶ νοῦς, ἀλλ' ἐνέργεια τοῦ νοῦ.

3) Διότι, ὡς εἶπεν ἀνωτέρω, ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν δύναται νὰ συλλάβῃ ἄνευ εἰκόνος.

4) Ἥτις ἀναπληροῦσα τὸν νοῦν γεννᾷ τὴν κίνησιν.

5) Οὗτος εἶναι ὁ ἐπιτακτικὸς λόγος (φρόνησις ἐπιτακτική. Ἠθ. Νικομ., VI 102.) Ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἀναγκαίαν ἀλήθειαν, ὁ δὲ πρακτικὸς τὸ ἐνδεχόμενον καὶ αἱρετόν.

6) Τὸ τέλος τῆς πράξεως εἶναι ἐλατήριον ἢ ἀφετηρία.

εὐλόγως αὗται αἱ δύο δυνάμεις, ἡ ὄρεξις καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς φαίνεται ὅτι εἶναι αἰτίαι τῆς κινήσεως. Διότι τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως (τὸ ὀρεκτὸν) κινεῖ ἡμᾶς, διὰ τούτου δὲ καὶ ἡ διάνοια κινεῖ, διότι τὸ ὀρεκτὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς.

3. Καὶ ἡ φαντασία δέ, ὅταν κινῇ τὸ ζῷον, δὲν τὸ κινεῖ ἄνευ ὀρέξεως. Οὕτω λοιπὸν ἓν εἶναι τὸ αἴτιον τῆς κινήσεως τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Διότι, ἂν ὑπῆρχον δύο αἴτια κινήσεως, ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις, θὰ παρῆγον κίνησιν κατὰ κοινήν τινα ἰδέαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ μὲν νοῦς ἀληθῶς δὲν φαίνεται ὅτι κινεῖ ἄνευ τῆς ὀρέξεως. Διότι καὶ ἡ βούλησις εἶναι ὄρεξις [1] καὶ ὅταν τὸ ἔμψυχον κινῆται κατὰ συλλογισμόν τινα κινεῖται καὶ κατὰ βούλησιν. Ἡ ὄρεξις ὅμως κινεῖ εἰς πράξεις καὶ ἐναντίον τοῦ λόγου [2], διότι ἡ ἐπιθυμία εἶναι [3] ὄρεξίς τις.

4. Ὁ νοῦς λοιπὸν πάντοτε εἶναι ὀρθός, ἡ ὄρεξις ὅμως καὶ ἡ φαντασία εἶναι ἄλλοτε ὀρθαί, ἄλλοτε δὲ οὐχὶ ὀρθαί. Διὰ τοῦτο τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον πάντοτε κινεῖ εἰς πράξεις καὶ εἶναι ἢ τὸ (πραγματικὸν) ἀγαθὸν [4] ἢ τὸ φαινόμενον ὡς ἀγαθὸν [5] καὶ οὐχὶ πᾶν ἀγαθὸν [6] ἀλλὰ μόνον τὸ ἀγαθὸν τὸ πρακτόν (ὅπερ δέον νὰ πράττηται), τὸ πρακτὸν δὲ τοῦτο ἀγαθὸν εἶναι τὸ δυνάμενον νὰ εἶναι ἄλλως παρ' ὅ,τι εἶναι [7].

5. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς ἡ καλουμένη ὄρεξις εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως εἰς πρᾶξιν [8], ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀναλύοντας τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν ἀναλύωσι καὶ χωρίζωσι

---

1) Ἡ βούλησις εἶναι ὄρεξις διανοητικὴ ἢ ὀρθὴ ἢ μετὰ λόγου.

2) Καὶ διὰ τοῦτο ὄρεξις καὶ λόγος δὲν παράγουσι κίνησιν κατὰ κοινὴν μορφήν.

3) Ζωηρὰ ὄρεξις.

4) Ὅπερ κινεῖ τὸν νοῦν.

5) Ὅπερ κινεῖ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν θυμόν.

6) Δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀΐδιον ἀγαθόν.

7) Εἶναι τὸ μερικὸν ἀγαθόν, ὅπερ δύναται νὰ γίνῃ καὶ νὰ μὴ γίνῃ, καὶ εἶναι ἀγαθὸν πρός τινα καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀγαθόν.

8) Ἐν τῇ ψυχῇ πρώτη δὲ αἰτία εἶναι τὸ ὀρεκτόν.

κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῆς γίνονται πάμπολλα μέρη, τὸ θρεπτικόν, τὸ αἰσθητικόν, τὸ νοητικόν, τὸ βουλευτικὸν καὶ τὸ ὀρεκτικόν· ταῦτα δὲ διαφέρουσι μεταξύ των περισσότερον παρὰ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμικόν.

6. Καίτοι δὲ ὀρέξεις δύνανται νὰ εἶναι ἐναντίαι πρὸς ἀλλήλας, ὡς συμβαίνει, ὅταν εἶναι ἐναντία ὁ λόγος καὶ αἱ ἐπιθυμίαι ([1]), γίνεται τοῦτο μόνον εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὸ αἴσθημα τοῦ χρόνου. Διότι ὁ μὲν νοῦς διατάττει νὰ ἀνθιστάμεθα διὰ τὸ μέλλον (διὰ τὰ ἐπακόλουθα), ἡ δὲ ἐπιθυμία ἀποβλέπει εἰς τὸ παρόν([2]), διότι εἰς ταύτην φαίνεται τὸ παρὸν εὐάρεστον (ἡ στιγμιαία ἡδονὴ) ὡς τὸ ἀπολύτως εὐάρεστον καὶ ὡς τὸ ἀπολύτως ἀγαθόν, διότι δὲν βλέπει τὸ μέλλον. Διὰ ταῦτα κατ'εἶδος ([4]) μὲν εἶναι μία ἡ ἀρχὴ ἡ κινοῦσα, ἤτοι τὸ ὀρεκτικὸν μέρος καθὸ ὀρεκτικόν. Ἀριθμητικῶς ὅμως πολλαὶ κινητικαὶ δυνάμεις δύνανται νὰ εἶναι ἐν αὐτῇ. Ἀλλὰ πρῶτον πάντων τῶν κινούντων εἶναι τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον, διότι τοῦτο, χωρὶς νὰ κινῆται, κινεῖ καθ' ὅσον νοεῖται ἢ συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς φαντασίας. Κατ' ἀριθμὸν ὅμως τὰ κινοῦντα εἰς πρᾶξιν, ὀρεκτὰ καὶ ὀρεκτικά, εἶναι περισσότερα ([5]).

7. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς ὅροι διακρίνονται, πρῶτον τὸ κινοῦν, δεύτερον τὸ ὄργανον, δι' οὗ τοῦτο κινεῖ, καὶ τρίτον τὸ κινούμενον πρᾶγμα, ἐκ τούτων τὸ μὲν κινοῦν εἶναι διττόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἓν στοιχεῖον ἀκίνητον, ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι ἓν στοιχεῖον κινοῦν καὶ κινούμενον. Καὶ τὸ μὲν ἀκίνητον κινοῦν εἶναι τὸ πρακτέον ἀγαθόν, τὸ δὲ κινοῦν καὶ κινούμενον εἶναι ἡ ὀρεκτικὴ δύναμις, διότι

---

1) Καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη: Καθ' ὅσον ἡ ὄρεξις γεννᾶται ἐκ τοῦ λόγου, ἢ τοῦ θυμικοῦ, ἢ τῆς ἐπιθυμίας, ἐμφανίζεται ὑπὸ τρεῖς ἐνεργείας.

2) Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τοῦ χρόνου κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις, τὰ ἄλλα δὲ ζῷα κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθάνονται τὸν χρόνον, αἰσθανόμενα πρότερα παθήματα.

3) Πρέπει πρῶτον νὰ νοήσῃ τις ἢ νὰ παραστήσῃ ἑαυτῷ ἀντικείμενον, ἵνα ἔπειτα ὀρεχθῇ αὐτοῦ.

4) Ἀντιθέτως πρὸς τὸ κατ' ἀριθμόν.

5) Οὕτω πηγὴ τῆς ὀρέξεως εἶναι ὁ νοῦς ἢ ἡ αἴσθησις ἢ ἡ φαντασία.

τὸ ὂν τὸ ὀρεγόμενον κινεῖται καθ' ὅσον ὀρέγεται, καὶ ἡ ὄρεξις εἶναι μία κίνησις καθ' ὅσον εἶναι ἐνέργεια (τοῦ ὀρεκτικοῦ). Τὸ δὲ κινούμενον εἶναι τὸ ζῷον· τὸ ὄργανον δέ, δι' οὗ κινεῖ ἡ ὄρεξις, τοῦτο εἶναι ὄργανον σωματικόν (ἡ καρδία κλπ.). Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ὅταν καὶ τὰς κοινὰς σώματος καὶ ψυχῆς λειτουργίας θὰ θεωρήσωμεν.

8. Τώρα δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κεφαλαιωδῶς, ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ὀργανικὴ ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἓν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, ὡς εἰς τὸν γιγγλυμόν. (1) Διότι εἰς ἕνα γιγγλυμὸν τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον εἶναι τὸ ἓν μὲν τέλος, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι ἀρχή. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν μένει ἀκίνητον, τὸ δὲ κινεῖται, καὶ ἐνῷ εἶναι νοητῶς ταῦτα· διακεκριμένα, πραγματικῶς εἶναι ἀχώριστα. Διότι πᾶσαι αἱ κινήσεις γίνονται δι' ἀπώσεως καὶ ἕλξεως. Καὶ πρέπει διὰ τοῦτο ἓν σημεῖον νὰ μένῃ ἀκίνητον, ὅπως εἶναι τὸ κέντρον ἐν τῷ κύκλῳ, καὶ ἐκ τούτου νὰ ἀρχίζῃ ἡ κίνησις (2).

9. Ἐν γένει λοιπόν, ὡς εἴπομεν, τὸ ζῷον δύναται νὰ κινῇ ἑαυτὸ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ὀρεκτικόν (ἔχει ὄρεξιν), ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὄρεξιν ἄνευ φαντασίας, πᾶσα δὲ φαντασία εἶναι ἢ λογικὴ ἢ αἰσθητική, (3) Ταύτης δὲ μετέχουσι καὶ τὰ ἄλλα ζῷα καὶ ὁ ἄνθρωπος (4).

---

1) Γιγγλυμὸς λέγεται, ὡς γνωστόν, ἡ διάρθρωσις τῶν ὀστῶν, καθ' ἣν τὸ μέλος κινεῖται κατὰ μίαν διεύθυνσιν, ὡς εἶναι ἡ τοῦ ἀγκῶνος καὶ τῆς κνήμης.

2) Οὕτω καὶ ἐν τῷ ζῴῳ ἀνάγκη νὰ μένῃ τι ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀπὸ τούτου νὰ γίνηται ἡ κίνησις τῶν μερῶν.

3) Ἡ αἰσθητικὴ ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῷα, ἡ δὲ λογικὴ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀντεξετάζουσι διαφόρους παραστάσεις καὶ κρίνουσι ποία εἶναι ἡ προτιμοτέρα. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀκίνητον, ὅπερ κινεῖ καὶ ὠθεῖ. Τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον ἕλκει τὴν ὄρεξιν

4) Ὁ λόγος ἢ ὁ νοῦς καθ' ὅσον ἐνεργεῖ ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γνώσεως λέγεται θεωρητικός, ἐνεργῶν δ' ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἠθικότητος λέγεται πρακτικός. Ἔργον τοῦ μὲν θεωρητικοῦ εἶναι νὰ κρίνῃ μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύ-

δους, τοῦ δὲ πρακτικοῦ μεταξὺ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἐκεῖνος γινώσκει μόνον, οὗτος κρίνει, σταθμίζει, ἐκτιμᾷ, βουλεύεται, ἀποφασίζει καὶ προστάττει. Ἡ ἀρετὴ τούτου εἶναι ἡ φ ρ ό ν η σ ι ς, ἀντικείμενον δὲ τὰ πρακτὰ ἀγαθά, τὰ καθ' ἕκαστον, ἀντιθέτως πρὸς τὸν θεωρητικόν, ὅστις ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθ' ὅλου, τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους. Ὁ πρακτικὸς λόγος καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῆς βουλήσεως. Ὡς νομοθετικὴ δύναμις οὗτος ὁδηγεῖ καὶ φωτίζει τὴν βούλησιν, ἤτοι τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν προσπάθειαν, ἧς κατωτάτη μορφὴ εἶναι ἡ ὁρμή, ὑψίστη δὲ ἡ λογικὴ ὄρεξις. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς βουλήσεως εἶναι ὁ πρακτικὸς λόγος ἢ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις, Τῆς ὀρέξεως ἢ ἐπιθυμίας συστατικὰ στοιχεῖα εἶναι: 1) παράστασίς τις ἢ γνῶσις, «τὸ ὀρεκτικὸν οὐκ ἄνευ φαντασίας»· 2) συναίσθημα ἡδονῆς ἢ ἄλγους· 3) προσπάθεια ἢ ἐνέργεια. Ἡ ὄρεξις περιέχει αἵρεσιν ἢ φυγήν, τὸ ἀντικείμενον δ' αὐτῆς εἶναι τὸ ἐλατήριον τῆς πράξεως. Ἀλλ' ὅπως μόνος ὁ λόγος δὲν γεννᾷ πρᾶξιν, οὕτως ἡ ἐπιθυμία μόνη δὲν εἶναι λογικὴ καὶ ἠθική. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει τὴν προαίρεσιν ὄρεξιν διανοητικὴν ἢ νοῦν ὀρεκτικόν, ὁρίζει δηλ. ὅτι ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι σύνθετος ἐκ λόγου καὶ ὀρέξεως. Καὶ ὁ λόγος ἐνταῦθα ἐνεργεῖ ἐν μορφῇ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ, οὗ τὸ συμπέρασμα εἶναι ἐπιτακτικόν· λ. χ. «πάντες οἱ πολῖται ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσι τοῖς νόμοις». Ἐγὼ εἶμαι πολίτης, ἄρα ὀφείλω κλπ. Ἐκ τῶν ὅρων τοῦ συλλογισμοῦ τούτου, οὐχὶ ὁ μείζων καὶ γενικός, ἀλλ' ὁ ἐλάσσων, ἡ μερικὴ ἔννοια εἶναι ἡ κινοῦσα εἰς πρᾶξιν· ὁ λόγος, δι' ὃν ὑπακούω τοῖς νόμοις, εἶναι ὅτι ἐγὼ εἶμι πολίτης (Ὅρα τὸ τέλος τοῦ ἑπομένου κεφαλαίου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Περὶ ἀτελῶν ζῴων.— Καὶ αὐτὰ ἔχουσι φαντασίαν αἰσθητικήν, ἀόριστον δὲ αἰτίαν κινήσεως.— Βούλησις καὶ λόγος.

---

1. Πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν καὶ περὶ τῶν ἀτελῶν ζῴων (1) ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τὸ κινοῦν τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα μόνην αἴσθησιν ἔχουσι τὴν ἁφήν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωσι ταῦτα φαντασίαν καὶ ἐπιθυμίαν ἢ οὐχί; Διότι φαίνεται ὅτι αἰσθάνονται λύπην καὶ ἡδονήν, ἐὰν δὲ ἔχωσι ταῦτα, τότε ἀναγκαίως ἔχουσι καὶ ἐπιθυμίαν (2). Ἀλλὰ φαντασία πῶς δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὰ ζῷα; Ἢ πρέπει νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι ὅπως ταῦτα κινοῦνται ἀπροσδιορίστως (3) οὕτω καὶ ἡ δύναμις αὕτη ὑπάρχει μὲν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀόριστον;

2. Ἡ αἰσθητικὴ λοιπὸν φαντασία ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, καὶ εἰς τὰ κατώτερα ζῷα, ἡ βουλευτικὴ ὅμως μόνον εἰς τὰ λογικὰ ζῷα ὑπάρχει. Διότι, τὸ ἂν πρέπει τις νὰ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἶναι ἔργον βεβαίως συλλογισμοῦ· καὶ πρέπει ἀναγκαίως νὰ μετρῇ πάντα μὲ ἓν μέτρον (4), διότι ἐπιδιώκει πάντοτε τὸ μεγαλύτερον ἀγαθόν (5), καὶ οὕτω δύναται ἐκ πολλῶν εἰκόνων ν᾽ ἀποτελῇ μίαν παράστασιν (6). Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ νομίζηται, ὅτι τὰ

---

1) Λ. χ. τῶν ζῳοφύτων, τῶν μαλακίων κλπ.

2) Ἄρα ἔχουσι καὶ ὄρεξιν ἑπομένως καὶ φαντασίαν.

3) Προδήλως νοεῖ κίνησιν ἐν τῇ ψυχῇ. Τὸ ζῷον αἰσθάνεται μόνον, ὅτι ἀντικείμενόν τι προξενεῖ αὐτῷ ἡδονὴν ἢ λύπην, ἀλλ᾽ οὐδὲν γινώσκει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, δι᾽ ὃ πάντα εἶναι ἀδιόριστα ἐν τῷ ζῴῳ.

4) Οἷον εἶναι ἡ ἡδονή, ἢ τὸ συμφέρον ἢ τὸ καθῆκον.

5) Ὁ Ἀριστ. ἀκολουθῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου λέγει τὸ «μεγαλύτερον».

6) Τὸ λογικὸν ἀντεξετάζει τὰς παραστάσεις πρὸς τὸ μέτρον, κρίνει πολλάκις, καὶ οὕτως ἐκ πολλῶν συμπεραίνεται ἕν, μία ἀπόφασις.

ἀτελῆ ζῷα δὲν ἔχουσι δόξαν (γνώμην), εἶναι τοῦτο, ὅτι δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ συμπεράνωσιν ἐκ συλλογισμοῦ, ἐν ῷ ἡ δόξα περιέχει αὐτήν (¹).

3. Διὰ τοῦτο ἡ ὄρεξις αὐτῶν δὲν ἔχει τὴν βουλευτικὴν δύναμιν (ἀποφασίζουσαν βούλησιν). Ἀλλ' ἡ ὄρεξις νικᾷ ἐνίοτε τὴν βούλησιν καὶ κινεῖ εἰς πράξεις· ἄλλοτε ὅμως ἡ βούλησις νικᾷ τὴν ὄρεξιν, καὶ πάλιν ὡς (ἀναρριπτομένη) σφαῖρα, ἡ ὄρεξις νικᾷ ὄρεξιν ἄλλην, ὡς ὅταν ἐπικρατῇ ἀκρασία. Ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἀνωτέρα (²) δύναμις εἶναι φύσει ἀρχικωτέρα καὶ κινητική. Ὥστε ἡ κίνησις δύναται νὰ λάβῃ τρεῖς διευθύνσεις (³).

4. Τὸ ἐπιστημονικὸν (γνωστικὸν) ὅμως μέρος τῆς ψυχῆς δὲν κινεῖται (⁴), ἀλλὰ μένει ἀκίνητον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μὲν σύλληψις τοῦ καθόλου, ἡ γενικὴ ἔννοια, διαφέρει τῆς συλλήψεως τοῦ καθ' ἕκαστα (τῆς μερικῆς ἐννοίας), διότι ἡ μὲν πρώτη λέγει γενικῶς ὅτι ὁ τοιοῦτος ὀφείλει νὰ πράττῃ ταύτην τὴν πρᾶξιν, ἡ δὲ ὅτι οὗτος ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ οὕτως (καὶ ἐγὼ εἶμαι ἀτομικὸς ἄνθρωπος), αὕτη ἡ μερικὴ ἔννοια κινεῖ, οὐχὶ ἡ καθολική (ἡ γενική). Ἢ ἀμφότεραι συνδυαζόμεναι εἶναι αἴτια κινήσεως, ἀλλ' ἡ μὲν μᾶλλον ὡς ἠρεμοῦσα, ἡ δὲ οὐχὶ ἠρεμοῦσα (⁵).

---

1) Ἡ πρᾶξις τοῦ ἀλόγου κινεῖται ὑπὸ ἁπλῆς φαντασίας, ἄνευ συλλογισμοῦ, ἄνευ κρίσεως (δόξης). Ἀλλ' ἡ ὄρεξις τοῦ λογικοῦ ζῴου εἶναι καὶ μετὰ δόξης καὶ ἄνευ δόξης, ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐχὶ πᾶσα ὄρεξις εἶναι βούλησις (λογικὴ ὄρεξις).

2) Ἡ νικῶσα.

3) 1ον ὁ λόγος κινεῖ τὴν ὄρεξιν, 2ον ἡ ὄρεξις τὸν λόγον, 3ον ὄρεξις τὴν ὄρεξιν. Ἢ ἄλλως. Ὑπάρχει α') τὸ παράγγελμα τοῦ ἀπαθοῦς νοῦ, ὅπερ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὀρέξεως κίνησιν ὠθιστικήν· β') ὅταν ἀντικείμενόν τι διεγείρῃ τὴν ὄρεξιν καὶ διὰ ταύτης ἐξεγείρεται ὁ νοῦς, ἡ κίνησις εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἕλξιν· γ') Ἡ πλήρης κίνησις καταλήγει εἰς πρᾶξιν σωματικῆς ἢ φυσικῆς κινήσεως.

4) Ἡ μερικὴ ἔννοια κινεῖ εἰς πρᾶξιν. Ὅρα Ἠθ. Νικ. VII, 3. 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ′

Τὸ θρεπτικὸν εἶναι κοινὸν εἰς πάντα τὰ ζῶντα· τὸ δὲ αἰσθητικὸν εἰς μόνα τὰ ζῷα.— Τὸ σῶμα τοῦ ζῴου εἶναι ἀναγκαίως μικτόν.— Τὸ ζῷον δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ πάσας τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ ἡ ἀφὴ καὶ ἡ γεῦσις εἶναι ἀναγκαῖαι.

---

1. Ἀνάγκη λοιπὸν πᾶν ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει ζωήν, νὰ ἔχῃ τὴν θρεπτικὴν ψυχήν, καὶ νὰ ἔχῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Διότι ἀναγκαίως, πᾶν ὅ,τι ἐγεννήθη, ἔχει αὔξησιν καὶ ἀκμὴν καὶ θάνατον, καὶ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξωσιν ἄνευ τροφῆς. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν εἰς πάντα τὰ ὄντα τὰ γεννώμενα καὶ θνήσκοντα ὑπάρχει ἡ θρεπτικὴ δύναμις.

2. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ αἴσθησις εἰς πάντα τὰ ζῶντα. Διότι οὔτε ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων τὸ σῶμα εἶναι ἁπλοῦν(1), δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀφὴν (οὔτε ἄνευ τῆς ἀφῆς δύναται νὰ ὑπάρχῃ κανὲν ζῷον), οὔτε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ δεχθῶσι τὰ εἴδη ἄνευ ὕλης, οὔτε αὐτὰ δύνανται νὰ αἰσθάνωνται (2).

3. Ἀλλὰ τὸ ζῷον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ αἴσθησιν, ἐὰν ἡ φύσις οὐδὲν δημιουργῇ ματαίως (ἀσκόπως). Διότι πάντα τὰ πράγματα τὰ φυσικὰ ὑπάρχουσι χάριν σκοποῦ τινος, ἢ εἶναι συμπτώματα (ὅροι) τῶν ὑπαρχόντων ἕνεκα σκοποῦ τινος. Ἐὰν λοιπὸν πᾶν σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πορεύηται, δὲν εἶχεν αἴσθησιν, θὰ κατεστρέφετο καὶ δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν τὸν

---

1) Ἡ ἀφὴ ἀπαιτεῖ α') τὴν αἰσθανομένην ψυχήν, β') τὸ αἰσθητὸν σῶμα. Ἢ ἄλλως· ἁπλοῦν εἶναι τὸ σῶμα τὸ ἐξ ἑνὸς μόνου στοιχείου, πυρός, ἀέρος κ.λ. ἀποτελούμενον.

2) Ἀκριβῶς διότι ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ δύναμις τοῦ δέχεσθαι τὰ εἴδη ἄνευ τῆς ὕλης.

ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ φύσις (1). Διότι πῶς θὰ τραφῇ τοῦτο ; Τὰ μένοντα ἀκίνητα (τὰ φυτὰ λ.χ.) λαμβάνουσι τὴν τροφὴν τῶν ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου ἐγεννήθησαν.

4. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν σῶμα γεννητὸν καὶ μὴ ὂν ἀκίνητον νὰ ἔχῃ ψυχὴν καὶ νοῦν κριτικόν, ἀλλὰ αἴσθησιν νὰ μὴ ἔχῃ. Ἀλλὰ προσέτι οὐδὲν ὂν ἀγέννητον (2) εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ αἴσθησιν. Διατί ἄρά γε νὰ μὴ ἔχῃ αὐτήν ; Διότι βεβαίως ἡ ἔλλειψις θὰ ἦτο καλυτέρα ἢ διὰ τὴν ψυχὴν ἢ διὰ τὸ σῶμα. Ἀλλὰ ἐνταῦθα οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο τούτων εἶναι ἀληθές. Διότι ἡ μὲν ψυχὴ διὰ τοῦτο δὲν θὰ νοῇ περισσότερον, τὸ δὲ σῶμα δὲν θὰ διαρκῇ περισσότερον χρόνον. Ἄρα οὐδὲν σῶμα μὴ μένον ἀκίνητον ἔχει ψυχὴν ἄνευ αἰσθήσεως.

5. Ἀλλὰ προσέτι, ἐὰν τὸ σῶμα ἔχῃ αἴσθησιν, ἀναγκαίως εἶναι ἢ ἁπλοῦν ἢ μικτόν· ἀλλὰ ἁπλοῦν δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔχῃ ἁφήν, ἐνῷ ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτήν. Τοῦτο δὲ εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἑξῆς :

6. Ἐπειδὴ τὸ ζῷον εἶναι σῶμα ἔμψυχον, πᾶν δὲ σῶμα εἶναι ἁπτόν, ἁπτὸν δὲ λέγεται τὸ διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθητὸν πρᾶγμα, ἀνάγκη καὶ τὸ σῶμα τοῦ ζῴου νὰ ἔχῃ τὴν αἴσθησιν τῆς ἁφῆς (3), ἵνα δύναται τὸ ζῷον νὰ διατηρῆται. Αἱ μὲν ἄλλαι αἰσθήσεις, ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄψις (4) αἰσθάνονται δι' ἄλλων μεσολαβούντων (ἀέρος, ὕδατος)· ἀλλ' ὅταν τὸ ζῷον ἅπτηται (ἐγγίζῃ) τινός, ἐὰν δὲν ἔχῃ αἴσθησιν, δὲν θὰ δύναται ἄλλα μὲν νὰ φεύγῃ, ἄλλα δὲ νὰ λαμβάνῃ· καί, ἂν συμβαίνῃ τοῦτο, ἀδύνατον θὰ εἶναι νὰ διατηρῆται τὸ ζῷον.

7. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, διότι εἶναι ἡ αἴ-

---

1) Τὸ ζῷον, ἐὰν μὴ εἶχεν αἰσθήσεις, ἵνα διακρίνῃ τὰ ὠφέλιμα καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ, καὶ ἵνα κινῆται πρὸς εὕρεσιν τῶν μὲν καὶ ἀποφυγὴν τῶν ἄλλων, δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς τὸ τέλος του, δηλ. νὰ γεννᾷ ὅμοια αὐτοῦ ὄντα.

2) Καὶ αὐτὰ τὰ ἀγέννητα καὶ ἀΐδια σωματα, τὰ ἄστρα, ἔχουσι τὴν δύναμιν τῆς αἰσθήσεως (Ἀριστοτ. περὶ Οὐρανοῦ 285 α 29, 292 β 2).

3) Δι' ἧς κρίνει τὰ ὠφελοῦντα καὶ τὰ βλάπτοντα αὐτό.

4) Εἶναι ὠφέλιμοι αἱ αἰσθήσεις αὗται, ἀλλ' οὐχὶ ἀπαραίτητοι ὅσον ἡ ἁφή.

σθησις τῆς τροφῆς, ἡ δὲ τροφὴ εἶναι πρᾶγμα ἁπτόν. Ὁ ἦχος ὅμως καὶ τὸ χρῶμα καὶ ἡ ὀσμὴ δὲν τρέφουσιν, οὔτε φέρουσιν αὔξησιν οὔτε φθοράν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει ἡ γεῦσις νὰ εἶναι ἁφή τις, διότι εἶναι αἴσθησις ἐκείνου, ὅπερ δύναται νὰ ἅπτηται καὶ νὰ τρέφῃ. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ αἰσθήσεις [1] αἱ ἀναγκαῖαι εἰς τὸ ζῷον, καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ζῷον ἄνευ ἁφῆς.

8. Αἱ δὲ λοιπαὶ αἰσθήσεις ὑπάρχουσι μόνον διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ ζῴου καὶ οὐχὶ εἰς πάντα τὰ ζῷα [2], ἀλλὰ εἴς τινα μόνον, λ. χ. εἰς τὸ πορευτικὸν (περιπατοῦν) ζῷον εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι. Διότι, ἐὰν μέλλῃ νὰ διατηρῆται, οὐ μόνον πρέπει νὰ αἰσθάνηται, ὅταν ἐγγίζῃ τι, ἀλλὰ καὶ μακρόθεν πρέπει νὰ αἰσθάνηται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ἐὰν διά τινος μεσολαβοῦντος σώματος [3] δύναται νὰ αἰσθάνηται. Διότι ἐκεῖνο μὲν τὸ διάμεσον πάσχει καὶ κινεῖται ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τὸ δὲ αἰσθητήριον ὑπὸ τοῦ διαμέσου.

9. Τῷ ὄντι, ὅπως τὸ αἴτιον τὸ κινοῦν τοπικῶς τι ἐνεργεῖ μέχρι τοῦ νὰ τὸ κάμῃ νὰ μεταβάλλῃ (τόπον), καὶ ὅπως τὸ αἴτιον τὸ ὠθοῦν ἄλλο τι ἐνεργεῖ μέχρι τοῦ νὰ τὸ κάμῃ νὰ ὠθήσῃ ἄλλο τι, καὶ οὕτως ἐξακολουθεῖ ἡ κίνησις διά τινος διαμέσου, καὶ ὅπως τὸ μὲν πρῶτον κινεῖ καὶ ὠθεῖ χωρὶς νὰ ὠθῆται, τὸ δὲ τελευταῖον ὠθεῖται μόνον χωρὶς νὰ ὠθῇ, καὶ τὰ διάμεσα (πολλὰ δὲ δύνανται νὰ εἶναι τὰ διάμεσα) ὠθοῦσι καὶ ὠθοῦνται, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀλλοιώσεως (ἐν τῇ αἰσθήσει), πλὴν ὅτι, ἐνῷ ἡ μεταβολὴ γίνεται, μένει τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, π. χ. ἐάν τις βυθίσῃ ἀντικείμενόν τι εἰς κηρόν, ὁ κηρὸς κινεῖται μέχρι τόσου (βάθους), ὅσον ἐβυθίσθη τὸ ἀντικείμενον· ὁ λίθος ὅμως οὐδόλως μεταβάλλεται, ἐνῷ τὸ ὕδωρ κινεῖται βαθύτατα, ὁ δὲ ἀὴρ πλεῖστον πάντων δέχεται καὶ μεταδίδει τὴν κίνησιν, ἐὰν διαμένῃ

---

1) Ἡ ἁφὴ καὶ ἡ γεῦσις.

2) Τὰ ζῳόφυτα π.χ. μένοντα ἀκίνητα δὲν ἔχουσι χρείαν τῶν αἰσθήσεων τούτων.

3) Οἷον εἶναι ὁ ἀὴρ ἢ τὸ ὕδωρ.

εἱς καὶ φυλάττῃ τὴν συνέχειαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀνακλάσει τοῦ φωτὸς καλύτερον εἶναι νὰ ὑπολαμβάνωμεν οὐχὶ (1) ὅτι ἡ ὀπτικὴ εἰκὼν ἐξερχομένη ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀνακλᾶται ὀπίσω εἰς αὐτόν, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἀὴρ πάσχει ὑπὸ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρώματος ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ (2), εἶναι δὲ εἱς ἐπὶ λείας ἐπιφανείας. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ ἀὴρ κινεῖ τὴν ὄψιν ὡς ἐὰν τὸ ἐπὶ τοῦ κηροῦ χαραττόμενον σημεῖον διεδίδετο μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ κηροῦ (3).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Οὐδὲν ζῷον δύναται νὰ εἶναι ἐξ ἑνὸς στοιχείου. — Ἡ ἀφὴ συνιστᾷ τὸ ζῷον οὐσιωδῶς. — Μόνον τῶν ἁπτικῶν ποιοτήτων αἱ ὑπερβολαὶ εἶναι ὀλέθριαι εἰς τὸ ζῷον.

---

1. Εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ζῴου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἁπλοῦν· λ. χ. μόνον ἐκ πυρὸς ἢ ἐξ ἀέρος. Τῷ ὄντι ἄνευ μὲν ἀφῆς οὐδεμία ἄλλη αἴσθησις δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι πᾶν σῶμα ἔμψυχον ἔχει, ὡς εἴπομεν, τὴν αἴσθησιν τῆς ἀφῆς. Τὰ ἄλλα στοιχεῖα, πλὴν τῆς γῆς, δύνανται νὰ γίνωνται ὄργανα αἰσθήσεως. Ἀλλὰ πάντα μὲν τὰ αἰσθητήρια παράγουσιν αἴσθημα διὰ τῶν διαμέσων σωμάτων. Ἡ ἀφὴ ὅμως αἰσθάνεται τὰ πράγματα ἀμέσως ἁπτομένη αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἔχει καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο. Καὶ ὅμως καὶ τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ὄργανα διὰ τῆς ἀφῆς αἰσθάνονται, ἀλλὰ

---

1) Ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅστις παρεδέχετο διττὴν ἀπορροὴν ἐκ τοῦ ὄμματος καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος.

2) Ἐφ' ὅσον διάστημα εἶναι μία συνεχὴς μᾶζα.

3) Ἡ ὀπτικὴ δηλ. εἰκὼν διαχωρεῖ διὰ τῆς μάζης τοῦ ἀέρος μέχρι τοῦ ἀντιθέτου ἄκρου αὐτῆς καὶ οὕτω μεταβαίνει εἰς τὸ ὀπτικὸν ὄργανον, καθ' ὃν τρόπον δύναταί τις νὰ συλλάβῃ τὴν σφραγῖδα μετὰ τοῦ σημείου αὐτῆς διαπερῶσαν διὰ τῆς μάζης τοῦ κηροῦ εἴς τι πρᾶγμα ἱκανὸν νὰ δεχθῇ αὐτήν.

δι' ἄλλου τινὸς διαμέσου, μόνη δὲ αὕτη φαίνεται ὅτι αἰσθάνεται δι' ἀμέσου ἐπαφῆς. Ὥστε τὸ σῶμα τοῦ ζῴου δὲν δύναται ν' ἀποτελῆται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, οὔτε ἀποκλειστικῶς δύναται ν' ἀποτελῆται ἐκ γῆς. Διότι ἡ ἁφὴ εἶναι ὡς μέσος τις ὅρος πάντων τῶν ἁπτῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον αὐτῆς δύναται νὰ δεχθῇ οὐ μόνον τὰς διαφόρους ἰδιότητας ἃς ἔχει ἡ γῆ, ἀλλὰ καὶ τὰς τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ (1) καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἁπτῶν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν τριχῶν καὶ τῶν τοιούτων μερῶν, διότι εἶναι ἐκ γῆς· διὰ τοῦτο καὶ τὰ φυτὰ οὐδεμίαν ἔχουσιν αἴσθησιν, διότι εἶναι ἐκ γῆς. Ἄνευ λοιπὸν τῆς ἁφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ καμμία ἄλλα αἴσθησις, καὶ τὸ ὄργανον αὐτῆς (ἡ σὰρξ) δὲν εἶναι οὔτε ἐκ γῆς ἀποκλειστικῶς οὔτε ἐξ οὐδενὸς ἄλλου στοιχείου.

2. Εἶναι ἄρα φανερόν, ὅτι τὰ ζῷα κατ' ἀνάγκην ἀποθνήσκουσιν, ἐὰν στερῶνται μόνης ταύτης τῆς αἰσθήσεως· διότι οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ αὐτὴν ὃν τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ζῷον, οὔτε ὂν ζῷον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἄλλην αἴσθησιν πλὴν ταύτης. Καὶ διὰ τοῦτο αἱ μὲν ἄλλαι αἰσθηταὶ ποιότητες, τὸ χρῶμα, ὁ ἦχος καὶ ἡ ὀσμὴ δὲν καταστρέφουσι τὸ ζῷον διὰ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθητήρια ὄργανα αὐτοῦ (2), ἐκτὸς ἐὰν τὸ καταστρέφωσι κατὰ συμβεβηκός· π. χ. ἐὰν μετὰ τοῦ ἤχου γίνῃ βιαία ὤθησις καὶ κτύπημα (3) ἢ ἂν ὑπὸ ὀπτικῶν αἰσθημάτων καὶ ὀσμῆς κινῶνται ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα καταστρέφουσι τὸ σῶμα διὰ τῆς ἁφῆς των (4). Ὁ χυμὸς καταστρέφει τὸ ζῷον καθ' ὅσον συμβαίνει νὰ συνάπτηται μὲ τὸ τῆς ἁφῆς ὄργανον (ὁ δηλητηριώδης χυμὸς λ. χ.)

---

1) Αἵτινες δὲν εἶναι πλέον διαφοραὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τοῦ πυρός.

2) Τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὀργάνου καὶ ἐνίοτε αὐτὸ τὸ ὄργανον. Φῶς λίαν ζωηρὸν δύναται νὰ τυφλώσῃ καὶ ἦχος λίαν ἰσχυρὸς φέρει κώφωσιν.

3) Οὐχὶ π. χ. ἡ βροντὴ δύναται νὰ φονεύσῃ τὸ ζῷον, ἀλλ' ὁ ἀὴρ καὶ ὁ ἄνεμος ὁ συνοδεύων αὐτήν.

4) Αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις εἶναι τροποποιήσεις τῆς ἁφῆς.

3. Ἡ ὑπερβολὴ ὅμως τῶν ἁπτῶν, ἤτοι τῶν θερμῶν καὶ ψυχρῶν καὶ σκληρῶν φονεύει τὸ ζῷον ([1]). Διότι ἡ ὑπερβολὴ παντὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καταστρέφει τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεώς του, ὥστε καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἡ ὑπερβολὴ καταστρέφει τὴν ἁφήν, ἡ ἁφὴ δὲ εἶναι ἡ αἴσθησις, δι' ἧς ὁρίζεται ἡ ζωή, διότι ἀπεδείχθη ὅτι ἄνευ ἁφῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ζῷον. Διὰ τοῦτο ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἁπτικῶν ἐντυπώσεων φθείρει οὐχὶ μόνον τὸ αἰσθητήριον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ζῷον, διότι ταύτην μόνην τὴν αἴσθησιν πρέπει νὰ ἔχῃ ἀναγκαίως. Τὰς δὲ ἄλλας αἰσθήσεις ἔχει τὸ ζῷον, ὡς εἴπομεν, οὐχὶ χάριν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ χάριν τῆς εὐζωίας (τοῦ εὖ εἶναι) αὐτοῦ· λ. χ. ἔχει τὴν ὄψιν, ἵνα δύναται νὰ βλέπῃ, ἐπειδὴ εἶναι ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐν τῷ ὕδατι, καὶ ἐν γένει ἐντὸς μέσου διαφανοῦς, τὴν δὲ γεῦσιν ἔχει διὰ τὸ εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον, ἵνα αἰσθάνηται τὰς ἰδιότητας ταύτας ἐν τῇ τροφῇ του καὶ ἐπιθυμῇ αὐτὴν καὶ κινῆται, ἵνα τὴν ἀποκτήσῃ, τὴν δὲ ἀκοὴν ἔχει, ὅπως δηλοῦταί τι εἰς αὐτό, τὴν δὲ γλῶσσαν, ἵνα αὐτὸ φανεροῖ τι εἰς ἄλλο ([2]).

ΤΕΛΟΣ.

---

1) Ὑπερβολικὸν ψῦχος κλπ. φονεύει.
2) Οὐχὶ δὲ μόνον προς τὴν γεῦσιν.

ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Πρὸς ἐξήγησιν θεωριῶν τινων καὶ χωρίων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθεωρήσαμεν ἐπάναγκες νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγας ἔτι σημειώσεις.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Καίτοι πάντες οἱ κριτικοὶ παραδέχονται, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, τινὲς ὅμως φρονοῦσιν, ὅτι ἡ τάξις τῶν Κεφαλαίων εἶναι ἔργον ἄλλης χειρός. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν τοῦ φιλοσόφου, αἵτινες πᾶσαι σχεδὸν εἶναι συρραφαὶ ἀποσπασμάτων ἢ πραγματειῶν μεμονωμένων. Ὁ Ἀριστοτέλης συνέτασσε σχέδια πραγματειῶν ἢ σημειώσεις πρὸς διδασκαλίαν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς ταῦτα καὶ τὴν τελικὴν μορφήν, ταλαιπωρηθεὶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ὑπὸ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ καὶ ἐξορίας. Τὴν διάταξιν τῶν ὑλικῶν, ἅπερ κατέλιπεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξετέλεσαν οἱ ἐκδόται αὐτῶν, Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος καὶ ἄλλοι.

Κεφ. Α, 1. σελ. 13. ***Διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς***. Ἄλλοι ἐξηγοῦσι: «Διὰ τὴν ὀξύνοιαν τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς εὕρεσιν τῆς γνώσεως». Ἰσχυρίζονται δ' ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀληθείας ἐξαγομένης ἐκ τῶν πρώτων ἀρχῶν, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ ὑλικὸν τῆς ψυχολογίας ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν φυσικοοργανικὸν κόσμον, ὅστις δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἀναγκαίας καὶ ἀκριβοῦς πραγματικότητος.

Κεφ. Α, 1. σελ. 14. ***Ἡ ψυχὴ ἀρχὴ τῶν ζώντων***. Ἡ λέξις ***ἀρχὴ*** ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους κατέστη σημαντικώτατος φιλοσοφικὸς ὅρος. Τὰς διαφόρους σημασίας τῆς ἀρχῆς (ὅρα σελ. 14) οἱ νεώτεροι περιέλαβον εἰς τὴν ***ἀρχὴν τοῦ εἶναι*** (λόγον πραγματικὸν ἢ αἰτιώδη) καὶ εἰς τὴν *ἀρχὴν τῆς γνώσεως* (γνωστικὸν λόγον) ἢ κατ' Ἀριστοτέλην «ἀρχὴν τοῦ γνῶναι καὶ τῆς κινήσεως».

Κεφ. Α. 2. σελ. 14. ***Ἄλλαι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀριθμῶν.*** Αἱ διάφοροι ἀρχαί, ὧν χρῆσιν ποιοῦνται ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ γεωμετρία, εἶναι ἡ Μονὰς καὶ ἡ Ἔκτασις.

Κεφ. Α, 3. σελ. 14. Αἱ κατηγορίαι, ἤτοι οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ εἶναι, εἰσὶ δέκα: οὐσία (ὑπόστασις), ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, θέσις, ἕξις (κατοχή), ἐνέργεια, πάθος. Ἡ οὐσία εἶναι τὸ ὑποκείμενον, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐννέα εἶναι κατηγορούμενα.

Κεφ. Α, 5. σελ. 15. ***Πρέπει νὰ προσέξωμεν.*** Ἡ παράγραφος ἁπλούστερον μεταφραζομένη ὁρίζει, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ, ἂν ὑπάρχει εἷς μόνος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς, ὅπως εἷς μόνος ὑπάρχει ὁρισμὸς τοῦ ζῴου, ἢ ἂν ἀπαιτεῖται διάφορος ὁρισμὸς ἑκάστου εἴδους ψυχῆς, ὅπως διάφορος εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἵππου κλπ. Ἐξεταστέον δὲ καὶ ἂν ἡ γενικὴ ἔννοια ***ζῷον*** οὐδὲν εἶναι πραγματικὸν ἢ ἂν λαμβάνει ὕπαρξιν μετὰ τὰ καθ' ἕκαστα ζῷα. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐξεταστέον καὶ περὶ πάσης ἄλλης γενικῆς ἐννοίας.

Κεφ. Α, 8. σελ. 16. ***Κατὰ τὰς εἰκόνας...τῶν πραγμάτων.*** Κατὰ λάθος παρεισέφρησαν εἰς τὴν μετάφρασιν δύο περιτταὶ λέξεις. Ἀναγνωστέον : Κατὰ τὰς εἰκόνας (τῶν πραγμάτων τὰς σχηματιζομένας ὑπὸ τῆς) φαντασίας. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει μόνον : ***κατὰ τὴν φαντασίαν.***

Κεφ. Α. 8 σ. 16. ***Ἀντιλογικῶς καὶ κενολογικῶς.*** Ὁ Ἀριστοτ. λέγει ὅτι οἱ ὁρισμοί, δι' ὧν δὲν εἶναι εὔκολον νὰ συλλάβῃ τις οὔτε εἰκασίαν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὁριζομένου πράγματος, εἶναι ὁρισμοὶ ὀνοματικοὶ ἢ ἐριστικοὶ καὶ κενοὶ ἐμπεριεχομένου.

Κεφ. Α. 9 σ. 17. Σημ. 1. ***Ἡ νόησις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος.*** Ὁ Ἀριστ. ἐκφράζεται ἀσαφῶς. Ἡ ψυχὴ λέγει, ὅτι εἶναι ἡ δίδουσα εἰς φυσικόν τι σῶμα τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς θρέψεως, κινήσεως κατὰ τόπον αἰσθήσεως, μνήμης, πάθους, φαντασίας καὶ νοῦ. Ἐκ τῶν λειτουργιῶν τούτων τῆς ψυχῆς μόνος ὁ νοῦς εἶναι ἴδιος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐν τῇ παθητικῇ μορφῇ αὐτοῦ βάσιν ἔχει τὴν πεῖραν καὶ εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος. Ὁ ποιητικὸς ὅμως νοῦς εἶναι ὅλως χωριστὸς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἀθάνατος, γινώσκει δὲ τὴν ἀλήθειαν (τὰς ἀρχὰς) ἐποπτικῶς, ἀμέσως, οὐχὶ ὡς ὁ παθητικὸς ἐμμέσως. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος νοῦς δὲν φαίνεται ἔχων θέσιν ἐν τῷ ὁρισμῷ τῆς ψυχῆς, καθ' ὃν αὕτη εἶναι ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ ἔχοντος τὴν δύναμιν τοῦ ζῆν.

Κεφ. Α. 10. σ, 17. ***Καὶ ἑπομένως ἐκφράσεις τοιαῦται.*** Τὸ χωρίον μεταφράζεται καὶ οὕτως : Ἑπομένως οἱ ὁρισμοὶ εἶναι τοιοῦτοι· λ. χ. τὸ ὀργίζεσθαι εἶναι κίνησις τοῦ κ.λ.

Κεφ. Α. 11. σ. 18. ***Ἔργον τοῦ φυσικοῦ.*** Ὁ φυσικὸς φιλόσοφος δέον νὰ μελετήσῃ τὴν ψυχὴν ὅλην ἢ μέρος αὐτῆς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ σώματος.

Κεφ. Α 11. σ. 18. ***Ἡ μορφὴ τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη.*** Κατὰ λέξιν : Τὸ εἶδος εἶναι ἐν (τοῖς ὑλικοῖς) τούτοις καὶ δι' αὐτὸ (τὸ εἶδος) εἶναι ταῦτα.

Κεφ. Α. 11. σ. 18. ***Εἷς τεχνίτης.*** Τεχνίτης ἐννοεῖται οὐχὶ ὁ ἐμπειρικὸς ἁπλῶς, ἀλλ' ὁ μετὰ τῆς πείρας κατέχων καὶ τὴν θεωρίαν, ὁ ἐπιστήμων τεχνίτης, ὁ ἰατρὸς λ. χ., ἢ ὁ ἀρχιτέκτων.

Κεφ. Β'. 5. σ. 20 ***Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀναξαγόρας.*** Οἱ ὁρισμοὶ τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦσι τρεῖς τάξεις καθ' ὅσον θεωροῦσι κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς α') τὴν κίνησιν, β') τὴν γνωστικὴν δύναμιν, γ') ἀμφότερα, τήν τε κίνησιν ἢ ἐνέργειαν καὶ τὴν γνῶσιν ἢ θεωρίαν.

Κεφ. Β'. 5. σ. 21. ***Κατέκειτο ἀλλοφρονῶν.*** Τοιοῦτο χωρίον δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ σῳζομένῃ μορφῇ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν· τοῦ ἀλλοφρονεῖν ἐναντίον εἶναι τὸ φρονεῖν=ὀρθῶς σκέπτεσθαι. Ὁ Ἕκτωρ κατέκειτο ἀναίσθητος ἐκ πληγῆς,

εἶχεν ἄρα διατεταραγμένην καὶ τὴν διάνοιαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ Δημόκριτος διακρίνει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως. Καίτοι καὶ ὁ μὲν καὶ ἡ δὲ πηγάζουσιν ἔξωθεν, οὐχὶ ὅμως αἱ αἰσθήσεις, ἀλλ' ἡ λογικὴ νόησις εὑρίσκει τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων. Τοῦ κόσμου ἡ ἀληθὴς φύσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν **ἀτόμων** καὶ τοῦ **κενοῦ**, ταῦτα ὅμως εἶναι στοιχεῖα **νοητά**. Ἐν τούτοις τὰ δεδομένα πρὸς τὰς λογικὰς ταύτας ἀληθείας εὑρίσκομεν ἐν ταῖς αἰσθητικαῖς ἀντιλήψεσι.

Κεφ. Β. 2. σ. 26. ***Ἂς ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ' ἑαυτὴν ἢ μόνον μετέχει τῆς κινήσεως.*** Ἀντὶ τῶν δύο λέξεων τῆς μεταφράσεως ***ἢ μόνον*** κατ' ἄλλους γραπτέον ***καὶ οὕτω***, δηλ. ἐξεταστέον ἂν ἡ ψυχὴ ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως, μετέχει κινήσεως. Ὁ Ἀριστοτ. ἀπορρίπτει τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Πλάτωνος ἰσχυριζόμενος ὅτι α') ἂν ἡ κίνησις εἶναι οὐσιώδης φύσις τῆς ψυχῆς, αὕτη θὰ εἶναι ἐν τόπῳ, τ. ἔ. θὰ περιέχηται καὶ θὰ περιορίζηται ὑπ' ἄλλου σώματος, διότι κατ' Ἀριστ. τόπος εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος, ἢ τὸ πληρούμενον ὑπὸ τοῦ σώματος, β') ἡ ψυχὴ ἀναγκαίως πρέπει νὰ κινῆται ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως, καὶ γ') καὶ ἀναγκαίως πρέπει νὰ τηρῆται ἐν ἠρεμίᾳ ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως· ἀλλ' αἱ βεβιασμέναι αὗται καταστάσεις κινήσεως καὶ ἠρεμίας εἶναι ἀδιανόητοι, δ') ἡ σύστασις τῆς ψυχῆς θὰ προσδιορίζηται ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν κινήσεών της, ε') ἡ ψυχὴ θὰ ἐκτελῇ τὰς κινήσεις, ἃς δίδει καί, ἐπειδὴ δίδει τοπικὴν κίνησιν, θὰ κάμνῃ καὶ αὐτὴ τοπικὴν κίνησιν, καὶ ἑπομένως δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σῶμα, ὅταν ἐξέλθῃ ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὰ ζῷα ἄρα δύνανται νὰ ἀνίστανται ἐκ νεκρῶν, ϛ') ἂν ἡ κίνησις, ἥτις εἶναι μετάθεσις τοῦ κινουμένου, εἶναι οὐσιώδης φύσις τῆς ψυχῆς, τότε ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο μετάστασις ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς.

Κεφ. Γ. 23. σ. 32. ***Ἡ τεκτονικὴ εἰσδύει εἰς τοὺς αὐλούς.*** Ἡ τεκτονικὴ τὴν φυσικὴν καὶ ὑλικὴν ἔκφρασιν αὐτῆς εὑρίσκει ἔν τινι οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν αὐλῷ· προσέτι ὄργανον ἔχει πέλεκυν καὶ οὐχὶ αὐλόν. Μερική τις οἰκία εἶναι ἡ ἔκφρασις μερικῆς τέχνης ἢ ἰδέας, ἀκριβῶς ὅπως μερικόν τι σῶμα εἶναι ἡ ἔκφρασις ὡρισμένης καὶ ἀτομικῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐντελέχεια καὶ ἡ δύναμις ἡ διαμορφοῦσα τὸ σῶμα, καὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Κεφ. Δ. 2, 32. ***Ἀλλὰ καίτοι ἡ ἁρμονία.*** Ἡ περὶ ἁρμονίας θεωρία αὕτη φαίνεται μὲν πιθανή, λέγει ὁ Θεμίστιος (1, 4, σ. 44), ἀνῃρέθη ὅμως πολλαχῶς καὶ ὑπ' Ἀριστοτέλους καὶ ὑπὸ Πλάτωνος. Διότι ἡ ψυχὴ εἶναι πρότερον τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἁρμονία ὕστερον· ἡ ψυχὴ ἄρχει τοῦ σώματος καὶ ἐπιστατεῖ καὶ μάχεται πολλάκις πρὸς αὐτό, ἡ ἁρμονία ὅμως δὲν μάχεται πρὸς τὰ ἡρμοσμένα πράγματα· ἡ ἁρμονία δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον, ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν δέχεται τοιαύτην αὐξομείωσιν· ἡ ἁρμονία δὲν ἀνέχεται ἀναρμοστίαν, ἡ ψυχὴ ὅμως δέχεται κακίαν χωρὶς νὰ καταστρέφηται· προσέτι, ἂν τοῦ σώματος ἡ ἀναρμοστία εἶναι νόσος, ἢ αἶσχος, ἢ ἀσθένεια, ἡ ἁρμονία αὐτοῦ θὰ εἶναι ὑγίεια καὶ κάλλος καὶ δύναμις, οὐχὶ ὅμως ἡ ψυχὴ κ.λ.

Κεφ. Ε. 1. σ. 38. ***Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός.*** Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θεωρίαν

τοῦ Ξενοκράτους ἀφομοιῶν πρὸς τὴν ἀτομολογίαν τοῦ Δημοκρίτου ἐφαρμόζει καὶ ἐπ' αὐτῆς τὴν κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου.

Κεφ. Ε. 2. σ. 38. ***Ὁ Δημόκριτος ἐξήγει τὴν κίνησιν.*** Δηλ. τὸ ζῷον κινεῖται ὑπὸ ψυχικῶν μονάδων, ὅπως κινεῖται ὑπὸ ψυχικῶν ἀτόμων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Δημοκρίτου.

Κεφ. Ε. 4. σ. 39. ***Τρεῖς τρόποι καθ' οὓς ὁρίζουσι τὴν ψυχήν.*** Αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι 1) ἡ θεωροῦσα τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν κινοῦντα ἑαυτὸν (Ξενοκράτης), 2) ἡ θεωροῦσα αὐτὴν ὡς συνισταμένην ἐκ τῶν λεπτοτάτων καὶ εὐκινητοτάτων ἀτόμων (Δημόκριτος) ἢ ἐκ τῶν λεπτοτάτων οὐσιῶν ('Αναξαγόρας) ἢ ἴσως ὡς οὖσαν ἁρμονίαν, Πλάτων) 3) ἡ θεωροῦσα αὐτὴν ὡς ἀποτελουμένην ἐκ τῶν στοιχείων.

Κεφ. Ε. 24. σ. 45. ***Ἄλλο τι αἴτιον τῆς ζωῆς ;*** Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ πρώτη, στοιχειωδεστάτη λειτουργία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῶν ἄλλων λειτουργιῶν αὐτῆς.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Κεφ. Α. 1. σ. 49. ***Οὐσία.*** Ὁ παρὰ τῷ 'Αριστοτέλει ὅρος ***οὐσία*** ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὅρον ***Ὑπόστασις*** τῶν νεωτέρων. Τὸ ἄμεσον καὶ ἀτομικόν, τόδε τὸ ὂν εἶναι ἡ πρώτη οὐσία. Τὸ εἶδος καὶ τὰ γένη εἶναι δεύτεραι οὐσίαι, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ εἴδη, ὡς ἐγγύτερα εἰς τὸ ἀτομικόν. 'Ενίοτε λέγει οὐσίαν καὶ τὴν ὕλην, διότι ἐκ ταύτης καὶ τοῦ εἴδους ἀποτελεῖται ἡ πρώτη (στοιχειώδης) οὐσία.

Κεφ. Α. 1. σ, 50. ***Ἡ πρώτη ἐντελέχεια.*** 'Εν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει εἴδομεν ὅτι ὑπάρχει πρώτη καὶ δευτέρα οὐσία. Ὡσαύτως ὑπάρχει ὕλη πρώτη, ἤτοι ἄμορφος καὶ πρώτη ψυχή, ἤτοι ἡ στοιχειώδης μορφὴ ψυχῆς, ἡ θρεπτική, καὶ πρώτη ἐντελέχεια, ἤτοι ἡ στοιχειώδης ἢ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Εἶναι πρώτη ὡς ἐγγυτάτη εἰς τὴν ἁπλῆν δύναμιν, κατὰ τάξιν δὲ ἀναπτύξεως κεῖται ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ σώματος καὶ εἶναι θεμελιώδης ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄλλων. Λοιπὸν ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος εἶναι ἡ πρώτη φανέρωσις ζωῆς, ἣν ὀργανισμός τις ἐκτυλίσσει καὶ εἶναι ἁπλῆ δύναμις ἢ ἕξις ὡς πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Κεφ. II 1. 53. ***Τὸ γνωριμώτερον κατὰ λόγον.*** Κατ' 'Αριστ. ἡ μόνη βεβαία καὶ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι ἡ τῶν ἐννοιῶν ἢ τῶν καθόλου. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τῶν αἰσθητῶν δὲν εἶναι παθητικὸν δοχεῖον ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Αὗται μᾶλλον ὡς ἀφορμαὶ διεγείρουσι τὴν ψυχὴν εἰς ἐνέργειαν. Ἡ δὲ λογικὴ νόησις εἶναι ἔτι μᾶλλον ἐλευθέρα ἐνέργεια τῆς ψυχῆς.

Κεφ. II 1. 54. ***Ὁρισμὸς τοῦ τετραγωνισμοῦ.*** Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος περιγράφει τὸ τετελεσμένον ἐξαγόμενον, ὁ δεύτερος τὸ μέσον καὶ τὴν μέθοδον τῆς

ἐπιτελέσεως αὐτοῦ. Ὁ Ἀριστ. καίτοι ἀντέχεται τῶν γεγονότων, ἐπιμόνως ἐξαίρει τὴν ὑπερτέραν σημασίαν τῶν σχέσεων καὶ αἰτίων.

Κεφ. II 8. σελ. 54. ***Καθώς τινες λέγουσι.*** Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διακεκριμένων μερῶν, τοῦ λογικοῦ, τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καὶ ὅτι ὁ μὲν λόγος κεῖται ἐν τῇ κεφαλῇ, τὸ θυμοειδὲς ἐν τῷ θώρακι καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐν τῷ ὑπογαστρίῳ (ἐν τῷ ἥπατι).

Κεφ. I 29 σ. 89 ***καὶ νὰ μὴ γίνηται (ἐσωτερικῶς) ὑγρόν.*** Πᾶσα μεταβολὴ εἶναι μετάβασις ἀπὸ καταστάσεως ἐν δυνάμει εἰς κατάστασιν, ἐν ᾗ τὸ πρᾶγμα εὑρίσκει τὸ τέλος αὐτοῦ πεπραγματωμένον, ἢ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς πραγματώσεως· Οὕτως ἡ γεῦσις εἶναι μόνον δυνάμει γεῦσις, ἐφ' ὅσον δὲν ἐρεθίζεται. Ἐν τῇ πορείᾳ ὅμως τῆς ἐνεργοποιήσεως τὸ αἰσθητήριον ἀφομοιοῦται τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ πράγματος ποιότητα καὶ μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ὑποκειμενικήν. Οὕτω τὸ γευστικὸν ὄργανον ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ὑγραίνηται χωρὶς νὰ μεταβάλληται εἰς ὑγρόν.

Κεφ. I 12. σ. 91. ***Αὗται εἶναι αἱ διαφοραὶ τῶν χυμῶν.*** Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει ἑπτὰ χρώματα καὶ ἑπτὰ χυμούς. Ἐκ τῶν δύο θεμελιωδῶν χρωμάτων, τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος (εἰς ὃ περιλαμβάνεται τὸ φαιὸν) γεννῶνται διὰ μίξεως τὰ λοιπὰ πέντε, ξανθόν, φοινικοῦν, ἁλουργόν, πράσινον καὶ κυανοῦν. Οὕτω καὶ ἐκ τῆς μίξεως τῶν δύο θεμελιωδῶν χυμῶν τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ πικροῦ γεννῶνται πέντε διάμεσοι, ἁλμυρός, δριμύς, αὐστηρός, στρυφνὸς καὶ ὀξύς, τοῦ λιπαροῦ περιλαμβανομένου εἰς τὸν γλυκύν. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐν γένει τὰ ψυχοφυσικὰ φαινόμενα ἐξετάζει καὶ περιγράφει ἐκτενῶς ἐν ταῖς θαυμασίαις ἐκείναις πραγματείαις του, ἃς οἱ σχολιασταὶ ἥνωσαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Μικρὰ Φυσικά», καὶ αἵτινες συμπληροῦσι τὴν ὅλην ψυχολογίαν του.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Κεφ. IV σ. σ. Ἡ κεκλασμένη γραμμὴ παριστᾷ τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ πράγματα, ἡ δὲ εὐθεῖα τὴν καθαρὰν ἔννοιαν, ἀμφότερα δὲ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ***σαρκὶ εἶναι*** καὶ τῆς ***σαρκός.*** Τὰ ἐν ἀφαιρέσει ὄντα εἶναι αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες εἶναι ἀφῃρημέναι ὡς πρὸς τὰ ὑλικὰ ὄντα, ἀλλὰ συγκεκριμέναι ὡς πρὸς τὰς καθαρὰς ἐννοίας. Αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι καὶ τὰ σχήματα, ἐν αἷς καὶ τὸ σιμόν, κατέχουσι μέσην θέσιν.

Κεφ. VI σ. Ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὑπὸ Θεμιστίου παραφράσεως τῶν περὶ τοῦ νοῦ χωρίων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ νοῦς, λέγει, τελειοῦται μεταβαίνων ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν. Ὅτι εἶναι δύναμις ἀποδείκνυται ἐκ τούτων, ὅτι οὔτε πάντοτε νοεῖ, οὔτε τὰ αὐτὰ

νοεῖ πάντοτε, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλα καί, ὅταν συνεχῶς νοῇ, ἀποκάμνει. Οὕτως ὁ νοῦς οὐσίαν καὶ μορφὴν ἔχει ταύτην, ὅτι **δύναται** νὰ περιλάβῃ **πάσας** τὰς ἄλλας μορφάς. Καὶ ἂν μὴ διέμενε τοιαύτη δύναμις, ἀλλ' εἶχεν ἰδίαν ὡρισμένην μορφήν, ἓν ἀποκλειστικὸν εἶδος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβαίνῃ ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐνέργειαν καὶ νὰ δέχηται πάντα τὰ εἴδη, διότι τὸ ἰδιαίτερον ἐκεῖνο εἶδός του θὰ ἠμπόδιζε καὶ θὰ ἀντέφραττε τὰ ἄλλα ὡς ἀλλότρια. Δυνάμει ὢν ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀμιγής, διότι πάσχει καὶ μίγνυται μόνον τὸ ὄν, ὅπερ εἶναί τι ἐν ἐνεργείᾳ. Ὢν δὲ καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος δύναται νὰ νοῇ, ὅταν βούληται. Καὶ εἶναι μὲν δυνάμει πάντα τὰ ὄντα, ἐνεργείᾳ ὅμως εἶναι οὐδὲν πρὶν νὰ νοήσῃ αὐτά. Ἀναπτύσσεται δὲ καὶ τελειοῦται καθ' ὅσον ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων ὑψοῦται εἰς τὰ καθόλου, τὰ ὅλως νοητὰ ὄντα. Καὶ εἶναι μὲν καὶ τότε δυνάμει νοῦς, ἀλλ' οὐχὶ ὅπως ἦτο πρὶν νὰ μάθῃ, διότι ἤδη κατέχει τὴν νοητὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἀναφορὰς τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νοῦς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὰ νοήματα, νοῶν ταῦτα νοεῖ ἑαυτόν. Ὅπως ἡ ἐπιστήμη, λ. χ. ἡ γεωμετρία εἶναι τὰ ἐπιστητὰ θεωρήματα, οὕτως ὁ νοῦς εἶναι τὰ νοήματα καί, ὅταν μὲν ἠρεμῇ, λέγεται ὅτι ἔχει τὴν ἕξιν τῶν νοημάτων, ὅταν δὲ ἐνεργῇ περὶ ἓν τούτων, τότε εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸ νοούμενον καὶ εἶναι νοῦς καὶ νοητός.

Ὁ νοῦς ὅμως, ὅστις εἶναι ἀπηλλαγμένος τοῦ δυνάμει καὶ εἶναι πάντοτε νοῦς ἅμα καὶ νοητός, εἶναι ὁ ποιητικὸς νοῦς, ὅστις ἐνεργείᾳ καὶ τέλειος ὢν συμπλέκεται πρὸς τὸν δυνάμει καὶ προάγει αὐτὸν εἰς ἐνέργειαν. Οἵαν σχέσιν ἔχει ὁ τεχνίτης πρὸς τὴν ὕλην, τοιαύτην ἔχει ὁ ποιητικὸς νοῦς πρὸς τὸν δυνάμει, τελειοποιῶν τοῦτον καὶ ποιῶν ἕξιν τὴν πρὸς τὸ νοεῖν εὐφυΐαν τῆς ψυχῆς καὶ τὰ δυνάμει νοητὰ καθιστῶν ἐνεργείᾳ νοητά. Ὁ μὲν ὡς εἶδος πάντα ποιεῖ, ὁ δὲ ὡς ὕλη γίνεται πάντα· ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων εἷς μόνος νοῦς ἀποτελεῖται, πάντα γινόμενος καὶ πάντα ποιῶν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὁ ποιητικὸς ὅμως νοῦς μὴ προβαίνων ἐκ δυνάμεως εἶναι πάντοτε ἐνεργείᾳ, ὅταν εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἀπαθὴς ὄντως αὐτὸς καὶ ἀμιγής, ἐνεργείᾳ ἄπαυστος καὶ ἀκάματος καὶ ἀΐδιος, νοῦς καὶ νοητὸς ὅμοιος τῷ Θεῷ. Ὁ μὲν δυνάμει νοῦς **διανοεῖται**, ἤτοι διαιρεῖ καὶ συνθέτει τὰ νοήματα καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς μεταβαίνει εἰς τὸ ἄλλο, ὁ ποιητικὸς ὅμως νοεῖ ἀμέσως ἔχων ἀθρόως πάντα τὰ εἴδη καὶ ἅπαντα συνάμα προβεβλημένος (Θεμιστ. λόγος Ε΄ καὶ ΣΤ΄ περὶ ψυχῆς). Καὶ τὸ φιλεῖν καὶ μισεῖν καὶ τὸ μνημονεύειν εἶναι πάθη οὐχὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὅστις εἶναι μόνον εἶδος εἰδῶν, ἀλλὰ τοῦ παθητικοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ὕλη τοῦ ποιητικοῦ. Ὁ ποιητικὸς νοῦς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ μικροκόσμῳ εἶναι ὡς ὁ ἀπόλυτος νοῦς, ὁ Θεός, ἐν τῷ σύμπαντι. Τὴν περὶ τοῦ νοῦ λοιπὸν θεωρίαν ὁ Ἀριστ. συμπληροῖ πραγματευόμενος περὶ τοῦ ἀπολύτου νοῦ ἐν τοῖς μεταφυσικοῖς.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ μεταφράσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην διὰ νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ὅρων, θὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ὂν οὐσιωδῶς καθολικὸν καὶ ἐλεύθερον, ὅτι εἶναι ὕλη ἅμα καὶ εἶδος, εἶναι ἡ ἄπειρος μορφή, ἥτις δημιουργεῖ πᾶν περιεχόμενον, εἶναι ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον καὶ ἐν γένει εἶναι ἡ ἑνότης πάντων τῶν ἐναντίων. Ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ὁ νοῦς εἶναι ἡ ἀρχή, πρὸς ἣν μόνην ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ ἐμποδίσῃ

αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἄρχῃ καὶ νὰ γινώσκῃ τὸν κόσμον της. Μελετῶν τὸ ἀντικείμενόν του ὁ νοῦς φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι ἐρευνᾷ ἀλλότριόν τι, πράγματι ὅμως μελετᾷ καὶ ἐξελίσσει ἑαυτόν, στοιχεῖα τῆς συνειδήσεώς του. Ὥστε ἡ ἐντελεχὴς γνῶσις τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς νοήσεως εἰς τελείαν αὐτοσυνειδησίαν, εἰς νόησιν νοήσεως. Ὁ νοῦς ὅμως οὗτος, ὁ συνειδὼς ἑαυτόν, δὲν μνημονεύει καὶ εἶναι ὅλως ἀπαθής. Τῷ ὄντι ἡ μνήμη ἀντικείμενον ἔχει τὸ παρελθόν, ὁ νοῦς ὅμως νοεῖ τὸ αἰωνίως παρόν, τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Ἑτέρωθι αἱ ἰδέαι, ἡ νοητὴ λ.χ. λύπη καὶ ἡδονὴ νοοῦσι μόνον, ἀλλὰ δὲν αἰσθάνονται ἑαυτὰς καὶ ὡς ὄντα νοητὰ καὶ καθολικὰ παράγουσι τὴν ἐπὶ μέρους λύπην καὶ ἡδονὴν ἡμῶν. Οὕτως ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, διότι αὐτὸς εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος.

Ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν ὁ Ἀριστοτ. λέγει ὅτι, ἐπειδὴ ὁ νοῦς εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ βίος ὁ σύμφωνος πρὸς τὸν νοῦν εἶναι βίος θεῖος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει, ὥς τινες συμβουλεύουσι, νὰ φρονῇ ἀνθρώπινα καὶ πρόσκαιρα ὡς ἄνθρωπος καὶ θνητός, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δύναται πρέπει νὰ ζῇ ζωὴν ἀθάνατον, καταβάλλων πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα ζῇ συμφώνως πρὸς τὸ ἄριστον καὶ τιμιώτατον μέρος του, τὸν νοῦν. Ὁ βίος δὲ οὗτος εἶναι ὄντως εὐδαίμων καὶ μακάριος. (Ἠθ. Νικομ. Κ. 7).

Τοιαύτη διὰ βραχέων ἡ περὶ τοῦ νοῦ ἐμβριθὴς διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν γονιμότητα αὐτῆς ἀπέδειξεν ἡ μετὰ ταῦτα ἱστορία. Ἡ ἔκτοτε ἀνάπτυξις τῆς θρησκείας, ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας, εἶναι συνεχὴς ἀνάπτυξις, πραγμάτωσις καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀρχῶν, ἃς ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ τῆς περὶ ψυχῆς πραγματείας καὶ ἐν τῷ 6' μέρει τοῦ ΙΒ' βιβλίου τῶν Μεταφυσικῶν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

σελ.	στ.	ἀντὶ	γραπτέον
3	18	σ. 379	§ 379
10	27	ἱστορίαν	ἱστορίαν,
16	23	εἰκόνα	εἰκασίαν
36	31	3) τὰ πολπουδ]α...	3) τὰ πολύποδα
60	22	εἶναι ὅμως	εἶναι φανερὸν
72	23	αἰσθητικότης...	παθητικότης
83	10	ἀνχίμων	ἐνχίμων
112	25	τῶν ἀνομοίου	τοῦ ἀνομοίου
136	22	αὗται	ταῦτα

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ἡ Σειρὰ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Συγγραφέων, τῶν Ἐκδόσεων Φέξη, ὑπῆρξεν ἕνας σταθμὸς στὰ ἑλληνικὰ χρονικά. Γιὰ πρώτη φορὰ προσφερόταν συστηματικὰ στὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη (ἱστορία, φιλοσοφία, ποίηση, δρᾶμα, δικανικὸς καὶ πολιτικὸς λόγος) σὲ δημιουργικὲς μεταφορές της, ἀπὸ τοὺς ἄριστους μεταφραστὲς τοῦ τόπου, στὴν πιὸ σύγχρονη μορφὴ ποὺ πῆρε ἐξελισσόμενο τὸ γλωσσικό της ὄργανο. Ὁ Ὅμηρος, οἱ Τραγικοὶ κι ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλάτων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεόκριτος, ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἐπίκτητος, ὁ Πλούταρχος, ὁ Λουκιανὸς κλπ. προσφέρονται καὶ σήμερα, στὶς κλασικὲς πιὰ μεταφράσεις τῶν Πολυλᾶ, Ραγκαβῆ, Μωραϊτίδη, Κονδυλάκη, Ποριώτη, Γρυπάρη, Τανάγρα, Πολέμη, Καμπάνη, Καζαντζάκη, Βάρναλη, Αὐγέρη, Βουτιερίδη, Ζερβοῦ, Φιλαδελφέως, Τσοκόπουλου, Σιγούρου, Κ. Χρηστομάνου κλπ, σὲ μιὰ σύγχρονη σειρὰ ἐκδόσεων βιβλίου τσέπης, πρᾶγμα ποὺ ἐπίσης γίνεται γιὰ πρώτη φορά, συστηματικά, στὴν Ἑλλάδα.

Περὶ ψυχῆς Εἰς τὸ περιλάλητον τοῦτο ἔργον διετύπωσεν ὁ Ἀριστοτέλης τὰς μεταφυσικὰς περὶ ψυχῆς θεωρίας του, βασιζομένας ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὑπῆρξαν δὲ αὗται ἀφετηρία πλείστων ἐκ τῶν νεωτέρων μεταφυσικῶν συστημάτων.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ

ΛΑΔΙΑΣ ΚΑΙ ΣΙΑ Ο.Ε.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 22 - ΤΗΛ. 614.686, 634.506

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΧ. 10